

**T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

RUSYA’NIN ERMENİ MESELESİNDEKİ ROLÜ

Çiğdem SERİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATAY/2008

T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

RUSYA’NIN ERMENİ MESELESİNDEKİ ROLÜ

Çiğdem SERİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU

HATAY/2008

MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim dalı öğrencisi Çiğdem SERİN tarafından hazırlanan ‘Rusya’nın Ermeni Meselesindeki Rolü’ başlıklı çalışma, .../...../..... Tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı
(Başkan)

Üye

Üye

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../...

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Necmi İŞLER

ÖNSÖZ

Osmanlı himayesinde yaşayan Ermeniler, geniş ayrıcalıklara sahip olarak yıllarca Türklerle sorunsuz yaşamışlardır. Ermeniler bu huzur ortamında durup dururken isyan etmemişlerdir. İçerdeki ve özellikle de dışarıdaki bazı gelişmeler bu isyan sürecini hazırlamıştır. Bu gelişmeler ise Fransız İhtilali'nin yaydığı Milliyetçilik düşüncesi ve bunun yanında Avrupalı devletlerin Anadolu topraklarındaki çıkarlarını temin için Ermenileri maşa olarak kullanmasıdır. Avrupa'nın bu politikası her zaman, her coğrafyada uygulama alanı bulurken, Avrupa'nın Doğu Anadolu'daki bu politikası Ermeni azınlığı ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Anadolu topraklarında yaşayan Ermenileri kışkırtmada en etkin rolü, geleneksel politikasından vazgeçmeyen Rusya üstlenmiştir. Rusya sıcak denizlere inme amacına üç farklı yoldan ulaşabilirdi. Birincisi Balkan topraklarında kendi himayesinde devletler kurmak ikincisi Boğazlardan inme üçüncüsü ise, Doğu Anadolu coğrafyasında yaşayan Ermenileri kışkırtıp, kendi güdümünde bir devlet kurup, İskenderun Körfezine ulaşmak. Rusya dönemin gelişmelerine göre bu politikaları uygulamıştır. Ancak bu üç farklı yolda Osmanlı coğrafyasını ilgilendirmekteydi. Bu nedenle Rusya'nın her girişiminde Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelinmiştir. Rusya, Ermeni Sorununu başlatması açısından, bu konuda en çok üzerinde durulması gereken devletlerden biri olmuştur. Rusya hiçbir zaman bağımsız bir Ermeni Devleti taraftarı olmamış sadece öyle görünmüştür. Amaç, "Ermenisiz bir Ermenistan" oluşturmak ve etkinlik sağlanan alanda rahatça hareket etmektir.

Ermeni Sorunu ve buna paralel Ermeni Soykırım iddiaları Türk ve dünya kamuoyunda meşgul olunan konuların başında gelmektedir. Özellikle 1915–1923 tarihlerinde yaşanan gelişmelerin en önemli tanıkları ise Türk ve Ermeni tarafları dışında Çarlık Rusyası ve Sovyet Rusya'dır. Bu nedenle soruna, asılsız iddialarda bulunan tarafların arşivlerinden yola çıkarak bilimsel değerlendirme yapmak büyük önem taşımaktadır. Avrupalı devletlerin Ermeni Sorununa bakışları, emperyalist amaçlarını bir kenara bıraktığımızda dahi, subjektifliğini yitirmezken, çarlık olsun,

Sovyet döneminde olsun, Rusya bir devlet olarak olaylara tanıklık etmiştir. Ayrıca Rus devlet arşivlerinin, Kafkasardı Cumhuriyetleri'nin kaynaklarıyla desteklendiğinden, Ermeni meselesinde önemli belgeleri barındırdığı söylenebilir.

Bu çalışmamızda, 1878 Berlin Antlaşması ile ortaya çıkan, Gümrü Antlaşması ile çözülen ancak 1915 uygulanan Tehcir Yasası ile sürekli gündemde tutulmaya çalışılan Ermeni Sorununa, içinde bulunmuş, birebir yaşamış bir devletin bakış açısından incelemeye çalıştık. Çalışmamız boyunca kütüphanesini yanımda taşımama izin veren, tüm yanlışlarıma rağmen yardımlarını esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Süleyman Hatipoğlu'na, desteklerini gördüğüm Yrd. Doç. Dr. Mustafa Çolak'a, Yrd. Doç. Dr. Bülent Arı'ya, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Gündüz'e meslektaşlarım Yeliz Ergün, Evrim Saraç'a, ayrıca her zaman yanımda olan Bedi Duman'a ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

HATAY 2008

Çiğdem SERİN

RUSYA’NIN ERMENİ MESELESİNDEKİ ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi, Çiğdem SERİN
Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU

ÖZET

Tarihte etkin bir rol oynayan Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca düşmanları tarafından içten ve dıştan yıkılmak istenmiştir. Bunu içinde çeşitli entrikalar çevirerek Türklerle dostça yaşayan Ermenileri kullanmışlardır. Genelde başka devletlerin himayesinde yaşayan Ermeniler, tarih boyunca ezilen bir grup olmuşlardır. Ancak Türklerin Anadolu’ya girmelerinden sonra, Türklüğün adil, hoşgörülü, birleştirici anlayış ve inancından yararlanmışlardır. Osmanlı’nın gayri müslimler için sağladığı imkanlardan en çok faydalanan ulus olmakla beraber kendilerine “Millet-i Sadıka” tanımlaması yapılmıştır.

Osmanlı Devleti’nin dağılma döneminde, özellikle I. Dünya Savaşı sürecinde, Osmanlı’ya Avrupa’nın müdahalesi baş gösterince, Türk- Ermeni ilişkilerinde bozulmalar başlamıştır. Ermeniler, Türk toplumundan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı, Rusya’nın girişimi ve diğer devletlerin katkılarıyla yeşertilen suni Ermeni Sorunun önüne geçmek amacıyla ne kadar tedbir aldıysa da bunlar istismar edilmiş, dış devletlerin tahrik ve vaatleriyle Ermeniler, yüzyıllardır refah içinde yaşadıkları toprakları parçalamaya başlamışlardır. Ermeni Komiteleri, Rusya’nın desteğiyle eylemlerine yönelmişlerdir.

Çalışmamızı Ermenilerin tarihçesiyle başlattık. Ardından soruna temel olan gelişmeleri ve antlaşmaları aktarıp Rusya’nın soruna dahil oluşu üzerinde durduk. Çalışmamızın devamında ise olayların kronolojik sıralaması paralelinde Rusya’nın uyguladığı politika anlatılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Osmanlı Devleti, Ermeniler, Berlin Kongresi, Rusya, Tehcir Yasası

ROLE OF RUSSIA ON AFFAIR OF ARMENIAN

Çiğdem SERİN

History Department, Master of Science

Supervisor: Assist.Prof. Dr. Süleyman HATİPOĞLU

ABSTRACT

The Ottoman Empire which acted effectively in the history,wanted to be destroyed internal and external by it's enemies during centuries. For this,they used Armenian who lived friendly with Turks by dialing various of intrigues. Generally Armenian, who lived under other coutries' protection,have been c rushed durin g the history. But,after Turk's entrance to Anatolia,they've utilized of Turkishness equitable, tolerance, uniting comprehension and belief. Although, they have utilized of possibilities which Otoman supplied for non Muslims, they have been defined as 'Millet-iSadıka'.

During the spread of Ottoman Empire, especially, in the process of 1st World War, after the European's interference appeared, the connection between Turks and Armenian started to be spoiled. Armenian, tried tried to be banished from the Turkish society. However Ottoman took measures to avert of false Armenian Problem which emerged by Russian attack and other countries' contributions, they have been exploited and Armenians, with the instigation and the promises of external countries started to demolish the land which they lived comfortably in for centuries. Armenian Committees, steered for to their actions by the Russian support.

We started our study with the Armenian historically. Then, we've transferred the progress and the agreements which were basic of the problem. In the progression of our study, in parallel to the chronological ordering of the events, the politic which Russia applied has been explained.

KEYWORDS

The Ottoman Empire, Armenian, Berlin Congress, Russia, Law of Emigration

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET VE ANAHTAR SÖZCÜKLER.....	iii
ABSTRACT AND KEYWORDS.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	x

BİRİNCİ KESİM

ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

1. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ.....	1
1.1. Giriş (Ermenilerin Menşei ve Özellikleri).....	1
1.2. Tezin Amacı ve Önemi.....	3
1.3. Yöntem.....	4
1.4. Kavramsal Çerçeve	4
1.5. Kapsam ve Sınırlılıklar.....	4
1.6. Veri Toplama Tekniği.....	5

İKİNCİ KESİM

BULGULAR VE YORUMLAR

2. TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI.....	6
2.1. Osmanlı Himayesinde Ermeniler.....	7
2.2. Osmanlı Himayesinde Yaşayan Ermenilere Tanınan Haklar ve İmtiyazlar.....	10

2.3. ‘Millet’ ve ‘Milliyetçilik’ Kavramlarının Işığında Osmanlı İmparatorluğunda Ermeniler.....	11
2.4. Nizamname-i Milleti Ermeniyane.....	12

ÜÇÜNCÜ KESİM ERMENİ SORUNU VE GELİŞİM SÜRECİ

3. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI VE AYASTEFANOS ANTLAŞMASI’NIN 16. MADDESİ.....	14
3.1. Berlin Kongresi.....	18
3.2. Dönem İçerisindeki Rus-Ermeni İlişkileri.....	19
3.3. Misyonerlik Faaliyetleri Doğrultusunda Ermeni Sorunu	23
3.4. Ermeni Cemiyet ve Komiteleri.....	24
3.4.1. Armenakan Komitesi.....	25
3.4.2. Hınçak Komitesi.....	25
3.4.3. Taşnaksutyun Komitesi.....	26
3.5. Komiteler ve İsyanlar.....	29
3.5.1. Komitelerden Önceki İsyanlar.....	29
3.5.2. Komitelerin Desteği İle Çıkan İsyanlar.....	30
3.6. Rusya’nın Emelleri.....	33
3.6.1. Ermeni Politikası ve Amaçları.....	33
3.6.2. Ortodokslar.....	40
3.6.3. Bağdat Demiryolu ve Doğu Anadolu Politikası.....	42
3.7. I. Dünya Savaşı’nda Türk-Rus-Ermeni İlişkileri.....	44
3.7.1. Rusya’nın Yaklaşımı.....	44
3.7.2. Komitelerin Faaliyetleri.....	46
3.7.3. Genel Savaş.....	52
3.8. Sevk ve İskân Kararı.....	55
3.8.1. Sevkiyata Tabi Olmayan Ermeniler.....	59
3.8.2. Sevkiyatta Karşılaşılan Zorluklar.....	59
3.8.3. Sevkiyatın Durdurulması.....	60

3.9. Rusya'nın Ermenilere Yönelik Siyasetini Değiştirmesi.....	60
3.10. 1917 Bolşevik İhtilali'nin Ardından Ermeni Sorunu	62
3.11. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Wilson Prensipleri.....	65
3.12. Paris Barış Konferansı, Sevr ve Gümrü Antlaşması.....	66
3.13. Çarlık Dönemi Arşivlerinde Ermeni Meselesi.....	68
3.14. Sovyet Rusya Dönemi Arşivlerinde Ermeni Meselesi.....	71
3.15. Tarihte Yaşanmış Benzer Gelişmeler.....	71
3.16. Dış Başında Ermeni Meselesi.....	72

DÖRDÜNCÜ KESİM

SONUÇ

4. SONUÇ	75
KAYNAKÇA	77
EKLER(Belgeler)	81
Belge 1: Tehcirin Sebepleri ve Alınan Tedbirler.....	81
Belge 2: Ermenilerin Müslümanlara Saldırıları(Tehcir Dönemi).....	82
Belge 3: Tehcirin Sebepleri ve Alınan Tedbirler.....	83
Belge 4: Sevkıyatta Karşılaşılan Problemler.....	85
Belge 5:Tehcire Tabi Tutulan Ermenilerin Taşınır Taşınmaz Mallarının Durumu.....	86
Belge 6: Yabancılarla İlişkiler.....	87
Belge 7: Ermeni Yetimlerine Dair.....	88
Belge 8: Tehcir Sonrası Ermenilere Dair.....	89
Belge 9: Genel Olarak Ermeni Meselesi ile İlgili.....	96
Belge 10: Müslümanlara Yapılan Katliama Dair.....	97
Belge 11: Ermeni ve Ruslar Tarafından Yapılan Katliam(1914–1921)...	105
Belge 12: Sovyet Ermenistan'ının Yazarlarından S. G. Pirumov'un Yurtdışındaki Taşnaklar Başlıklı Kitabından.....	107
Belge 13: General Prof. Dr. N. G. Korsun'un Kızıl Ordu Harp Akademisinde Askeri Coğrafya Dersinde Okutulan "Türkiye" Adlı Eserinden..	108

- Belge 14: Ermeni Sovyet Tarihçi A. A. Lalayan'ın "Karşı Devrimci Taşnaksutyun ve Emperyalist Savaş 1914–1918" Başlıklı Makalesinden.....109
- Belge 15: Bir Ermeni Yetkilinin "Rus – Türk Savaşında Ermeni Gönüllü Birliklerinin Faaliyetleri" Başlıklı Raporundan.....110
- Belge 16: Ambartsum Arakelyan'ın Mşak Gazetesinde 20 Eylül 1914'te yayınlanan makalesinden.....111
- Belge 17: Kars Bölgesi Askeri Vali Yardımcısının Kars Bölgesi Askeri Valisinde Tehcir Öncesinde Yazdığı 4 Ocak 1915 Tarihli ve 2 No.lu Rapor..... 112
- Belge 18: Askeri Vali Podgurskiy'in Sarıkamış'a Albay Grigoliya'ya ve Ardahan, Oltu, Kağızman Bölgeleri Komutanlarına Telgrafı..... 114
- Belge 19: 1915 Şubatı'nda Tiflis'teki bütün Ermenistan Milli Kongresi'nde Taşnaksutyun Partisi'nin askeri kanat temsilcisinin yaptığı konuşmadan..... 116
- Belge 20: Sovyet Ermenistanı devlet adamı B. A. Boryan'ın Ermenistan, Uluslar arası Diplomasi ve SSCB adlı eserinden.....118
- Belge 21: Taşnaksutyun Partisinin Dışişleri Bürosu Başkanı Zavriyev'in Çarlık Rusya'sının Londra ve Paris Büyükelçileri Benkendorf ile İzvolfskiy'e 1915 Mayıs'ında Gönderdiği Mektuptan..... 119
- Belge 22: Rus orduları Kafkas Cephesi Başkomutanı Prjevalski'ın Tiflis'teki askeri genel valiye telgrafı..... 121
- Belge 23: Kafkas Cephesi Karargah Komutanının Kafkasardı Komiserliğine Telgrafı..... 123

KISALTMALAR

ATASE :Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Bkz. :Bakınız

BOA :Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Çev. :Çeviren

Haz. :Hazırlayan

No. :Numara

s. :Sayfa

BİRİNCİ KESİM
ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR
1. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

1.1.Giriş (Ermenilerin Menşei ve Özellikleri)

Ermeniler, Nordik ve Alpin ırkları karışımı bir halk topluluğudur. Yani Ermeniler yerli ve göçmen Hint-Avrupalı unsurların karışımıdır. Bunun içinde M.Ö VI. Yüzyılda Ermeniler, Yunan kaynaklarında “Armen”, Fars kaynaklarında “Armina” olarak zikredilmiştir. Bazı kaynaklarda Ermenilerin ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler ortaya konmuştur. Kimisi Ermenileri, Balkanlardan Orta Doğu’ya göç etmiş bir kavim olarak kabul ederken, kimisi de İran ile Türkiye arasındaki yüksek platoda yaşamış Urartulara akraba bir kavim olarak kabul etmiştir. Fakat yapılan son araştırmalar göstermiş ki Ermeniler ile Urartular arasında ırk ve dil bakımından hiçbir benzerlik yoktur.(Saray 2003:4)

Mevcut kayıtlara göre, Ermeniler M.Ö 6. yüzyılın sonlarına doğru İran idaresinde yaşamışlardır. Ermeniler, M.Ö 521 ve 519 yıllarında bağımsızlık için ayaklanmışlardır da bunda başarılı olamamış ve yarı bağımsız bir durumu ifade edip İran ‘da uygulanmakta olan eyalet sistemi olan “Satraplık” halinde yaşamalarına izin verilmiştir. İskender ‘in M.Ö 331 yılında bölgeyi işgal etmesiyle onun idaresine giren Ermeniler sırasıyla Romalıların ve Selçukluların himayesine girmişlerdir. Ermeniler ilk krallıklarını da Roma ‘ya bağlı olarak kurmuşlardır. Ancak aradan uzun bir zaman geçmeden Ermeniler iki krallığa bölünmüşlerdir. İki krallığı birleştirip gerçek anlamda müstakil bir Ermeni devletini kuran kişi Tigran (M.Ö 95–96) olmuştur. Nitekim Roma ordusu kumandanlarından Caesar, M.S 1 yılında Ermeni krallığını yıkarak topraklarını Roma İmparatorluğu’na katmıştır. Böylelikle önce müstakil ve sonra da İranlıların himayesinde varlığını sürdüren Ermeni krallığı sona ermiştir. (Saray 2003:5)

Ermeniler, tarihleri boyunca çoğunlukla bugünkü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinden birisi olan Ermenistan Halk Cumhuriyeti, Gürcistan ve

Azerbaycan gibi Güney Kafkasya Halk Cumhuriyetleri, Doğu Türkiye, Batı ve Kuzey İran, Kuzey Irak, kısmen Kuzey Suriye ve Kilikya denilen Güney Anadolu'da yaşamışlardır. Türklerin Doğu Anadolu'ya gelmeleri ve orada yerleşmeleri üzerine de kısmen Fırat batısındaki Küçük Ermenistan denilen yerlerde çoğunlukla da "XI. yüzyıldan sonra" Kilikya denilen Toroslar ve Antakya bölgelerinde yoğun olarak yaşamışlardır. Asırlar boyu müteaddit Ermeni Krallıkları ve Beyliklerinin kısmen bağımsız fakat çoğunlukla civardaki büyük devletlere tabi veya yarı tabi devletler halinde yaşadıkları bu bölgelere, zaman zaman çeşitli isimler verilmiştir (Kocaş 1990:21).

Armen adına M.Ö VI. YY.'de Yunan kaynaklarında rastlanıyor. M.Ö. 521 tarihli Behistun Kitabesi'nde "Armina-Arminia" olarak geçiyor. Urartu kelimesinin yerini alan Aramiceden bozma "yükseklik" anlamında kullanılıyor. Bu Ermenilerce benimsenmiş bir coğrafi terimdir. Onlar kendilerine Hay ve Hayk; ülkelerine de Hayatsan diyorlar. Homojen bir ırk olmayıp Anadolu'nun yerli halkı değildir. Dilleri, Hint-Avrupa dillerinin özelliklerini taşır (Çaycı 2000: 3).

Ermeniler M.S 300 dolaylarında Hıristiyanlığı ve mezhep tartışmalarında, Monofizizm'i yani İsa'da insani ve ilahı tabiatın mecz olduğunu kabul eden görüşü benimsemişlerdi. Bu mezhebe de Gregoryan Mezhebi denildi. Bu durum, Ermeniler ile ateşperest inanca sahip olan İranlılarla aralarının açılmasına aynı zamanda kendi kimliklerini korumalarına vesile olmuştur. Ermenilerin Gregoryan olması, Ortodoks olan Bizanslılarla aralarının açılmasına neden olmuştur(Çaycı 2000: 5).

Coğrafi bağlamda değerlendirdiğimizde, Ermenilerin oturdukları yerler jeostratejik açıdan Anadolu'nun kapısı özelliğini taşımaktadır. Burası Asya-Avrupa, Kafkas-Anadolu, Kafkas-Suriye yollarının ana güzergâhını oluşturmaktadır. Bu konumu dolayısıyla söz konusu olan yerler, Anadolu, İran ve Kafkasya'ya hakim devletler arasında sürekli bir mücadele alanı olmuştur. Sonuç itibari ile Ermeni milletinin kaderini yerleştikleri topraklar şekillendirmiştir diyebiliriz (Çaycı 2000: 4,5).

1.2. Tezin Amacı ve Önemi

Osmanlı, imparatorluk yapısında olup, kuruluşundan itibaren himayesinde bulunan uluslar üzerinde hoşgörülü ve adaletli bir politika yürütmüştür. Gayr-i müslim tebaa içinde yer alan Ermenilere de kültürel ve dini hürriyetlerini koruma fırsatı verilmiştir ki; Ermeniler gayr-ı müslim tebaa içinde en imtiyazlı olanı idi. Osmanlı Devleti güçlü olduğu dönemde azınlıklara dair herhangi bir problem yaşamamışken, Osmanlı Devleti Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılâbı gibi gelişmelerin etkisiyle zayıflamıştır. Avrupalı güçler Osmanlı üzerindeki çıkarlarını temin etmek için gayr-ı müslim tebaayı yönlendirmeye başlamış ve ortaya suni bir “Ermeni Meselesi” çıkarılmıştır. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, 3 Mart 1878’de imzalanan Ayestafanos Antlaşması’nın 16. maddesinde Ermenilere yönelik ıslahat yapmayı kabul etmiştir. Böylelikle Ermeni Sorunu Osmanlı Devleti’nin kendi egemenliğinde çözeceği bir sorun olmaktan çıkıp Rusya ve İngiltere’nin müdahale aracı olarak kullanacakları bir sorun haline dönüşmüştür.

Biz de bu çalışmamızda, Osmanlı Devleti’nin son 50 yılına damgasını vurmuş olan Ermeni Meselesi’nin incelenmesine katkıda bulunmaya çalıştık. 1875’ten 1921’e kadar olan dönem çalışmamızın asıl konusunu teşkil etmekte olup bu dönem içerisinde asıl konumuz ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bu süreçte, Ermeni sorununun ortaya çıkışı, Rusya’nın Ermeni sorunundaki etkinliğini gösteren şemalar ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir çalışma ile günümüzde asılsız gerekçelerle halen yaşatılmaya çalışılan ve Rusya’nın başını çektiği Ermeni Sorununu objektif bir şekilde ele alıp, belge ve kaynaklar çerçevesinde konuyu ortaya koymayı amaçladık.

1.3. Yöntem

Rusya'nın Ermeni Meselesi'ndeki Rolü (1875 – 1921) konulu tez çalışmamızda ilk aşamada konuya ilişkin devlet arşivlerinden bulunan kaynakların ön taraması yapılmıştır. Daha sonra elde edilen kaynakların çözümlenmesi yapılmıştır. Elde edilen bulgular ikinci elden kaynaklarla desteklenerek konu kronolojik olarak işlenmeye çalışılmıştır.

1.4. Kavramsal Çerçeve

Tarih biliminin sosyal bir bilim olması dolayısıyla, tarih araştırmacılığında üzerinde durulması gereken nokta olayları değerlendirmedeki tarafsızlık ve bunun neticesinde gerçeği objektif olarak yansıtmaktır. Bu doğrultuda izlenecek yol, belge ve kanıtlarla gerçeğe ulaşmak olacaktır. Belgelere ve kaynaklara dayanarak düşünceler üretmeye çalışacağız.

Bu bağlamda ilk elden kaynaklarla, Türk, Rus ve Ermeni devlet adamlarının bıraktığı belgelere dayanarak, Rusya'nın Ermeni sorunundaki rolünü belirleyerek tarihe katkıda bulunmaya çalışacağız.

1.5. Kapsam ve Sınırlılıklar

Tarih araştırmacılığında diğer önemli bir nokta ise konuyu belli bir zaman diliminde sınırlandırmak ve araştırmayı bu çerçevede sürdürmektir. Zamanı belirli olan bir çalışmanın sınırlılıkları kaynak taraması tamamlandıktan sonra elde edilen bilgi ve bulgulara göre değişebilmektedir.

Biz de araştırmamızı Rus etkisiyle Ermeni Sorununun ortaya çıktığı 1875 yılından başlatarak sorunun çözüldüğü 1921'e kadar getirdik. Ancak Ermeni sorununu hazırlayan süreçlerin daha iyi anlaşılabilmesi için 1875 öncesindeki zaman diliminde meydana gelen gelişmeleri ana hatlarıyla vermeye çalıştık. Daha sonra arşiv belgelerini, anıların ışığında belirlediğimiz konuyu yazım aşamasına getirdik.

1.6. Veri Toplama Tekniği

Çalıştığımız araştırma ile ilgili olarak ilk önce arşiv malzemesi taranmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen kaynaklardan sonra, konuyla ilgili ikinci el kaynaklar toplanmıştır. Elde edilen bulgu ve belgeler değerlendirilerek yazım aşamasına geçilmiştir.

Yapmış olduğumuz plan çerçevesinde bilgi ve bulgular işlenerek çalışmamız tamamlanmıştır.

İKİNCİ KESİM BULGULAR VE YORUMLAR

2. TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI

Türkler, hem kendi toplumsal hayatlarında hem de devlet idaresinde her zaman uyup uyguladıkları Türk töresiyle hayatlarını devam ettirmişlerdi. Türk töresi de adalet, eşitlik, iyilik, faydalılık ve insanlık çerçevesinde inşa edilmiştir. Türklerin millet olarak gösterdikleri hoşgörü ve sergiledikleri adaletli tutum, kurdukları devletlerde çeşitli ırk, din ve mezheplere mensup insanların rahatça yaşamalarını sağlamış ve Türklerin bu hoşgörülü tutumlarının uygulamasını gören ilk Hıristiyan ulusların başında Ermeniler gelmektedir (Saray 2005: 9).

XI. Y.Y.'da Anadolu'ya giren Selçuklular; Ermenilerin büyük kitleler halinde batıya ve genellikle Kilikya'ya göçmelerine sebep olmuştu. Bunlar oradaki politik ve stratejik durumdan özellikle Müslümanlar ile Haçlı Orduları arasındaki savaşların yarattığı imkânlardan faydalanarak birkaç yüzyıl sürede küçük bir prenslik halinde çok defa bir başka devlete uydu olarak yaşayabildiler. Bu prenslik, Kilikya Ermeni Prenslığı'dir (Ethemoglu 1987: 4).

Selçukluların, Ermenilerin yaşadıkları toprakları fethetmeleri üzerine, Ermeni halkı İran ve Bizans yönetiminden farklı bir idare ile karşılaştı (Ural 1998:33).

Ermeni Prenslığı sırasıyla Bizans, Haçlı, Moğol ve Katolıklara bağlı kalarak Türklerle iyi ilişkiler kurmuştur Ermeniler sonunda Kıbrıs'ta yerleşmiş olan Katolik Lugisnan ailesinin egemenliğine girmiştir. Bu durum herkesi memnun etmemiştir. Bu memnuniyetsizlik Ermeni prensliğin, 1375 yılında Memlûklülerin eline geçmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Bu arada Ermenilerinde çeşitli yabancı devlet, din ve

mezheplerin baskılarından kurtulmaları bağımsız bir devlet olarak değilse bile; bağımsız ve kuvvetli bir devletin asıl unsuru gibi, aynı hak ve imkânlarla sahip olarak barış ve güvence içinde yaşamaları Selçuklular döneminde başlamıştır (Ethemoğlu 1987: 4).

1071'den sonra Ermeniler, Bizans 'ın baskısının da yarattığı etki ile Selçukluların hâkimiyetine girdiler. Türklerin, millet olarak gösterdikleri hoşgörü ve sergiledikleri adaletli tutum, kurdukları devletlerde çeşitli ırk, din ve mezheplere mensup insanların rahatça yaşamalarını sağlamıştır (Süslü 1990:5; Saray 2005:9).

2.1. Osmanlı Himayesinde Ermeniler

Türkler, hâkim oldukları yerlerdeki gayr-ı Müslimlere uyguladıkları esasları geniş bir görüş ve çağın çok üstünde bir tolerans ile uygulamışlar ve Ermenileri dillerinde, dinlerinde, kendi aralarındaki ilişkilerde serbest bırakmışlardı (Çaycı 2000:8).

Ermenilerin Osmanlılarla ilk münasebetleri azınlık olarak yaşadıkları batı bölgesinde (Bizans) başlamıştır. Osmanlılar Batı Anadolu'ya yerleşmeye başladıktan sonra, Kütahya ve Bursa'da bulunan Ermeni din adamlarını resmen tanımışlardı (Kocaş 1990:68; Çaycı 2000:11).

Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'da mevcut olan Rum Patrikhanesi'nin yanı sıra Ermeni Patrikliği de kurulmuştu. Böylelikle Ermeniler, patriğin nezaretinde eğitim - öğretim, dini işler, vakıf ve aile işlerini kendi örf ve adetlerine göre düzenlemek imkanı bulmuşlardı (Çaycı 2000:11).

Gerçi II. Mehmet'in daha İstanbul'u fethetmeden önce Bursa'daki Ermeni cemaati ve ruhani temsilcileriyle temasa geçtiği bilinmektedir. Bunun siyasi, askeri, sosyal, iktisadi ve dini birçok sebebi vardır. Bir tarafta Bizans'ın dini, mezhepsel baskıları Ermenileri bir bölgeden başka yerlere sürmeleri (Tehcir) ve üçüncü sınıf bir vatandaş gibi kullanan tahkir eden uygulamaları, diğer taraftan da Bizans'a karşı

mücadelelerinde Osmanlılar, zaman zaman Ermenilerden askeri destek görmüşler ve fethedilen yerlerin iskânında sulh ve sükûnun sağlanmasında ayrıca iktisadi kalkınmasında Ermenilerden faydalanma yoluna gitmişlerdir (Süslü 1990:7).

Yüzyıllarca kendilerine hükmeden devletler, Ermenileri her bakımdan istismar etmiş, özellikle ekonomik ve dini bakımdan baskı uygulamıştır. Türk Devletlerinde ise yüzyıllardır temel ilke olarak uygulanan din ve vicdan hürriyeti ile Ermeniler, kendileri için ilk adım olan dillerinde, dinlerinde ve geleneklerine sahip olmak hakkını tanımışlardı(Ethemoğlu 1987: 5,6).

1860'daki Nizamname-i Millet-i Ermeniyan dini liderleri çıkmadan önce patrik, Katolikosluk'un yetkisine dayanarak, dini liderleri yerinden alır, ayin yapılmasını yasaklar... Bab-ı Ali'ye sorumlu kişi olarak adamlarıyla haraç toplar, dini olmayan kararlar da verirdi (Uras 1987 :150).

Osmanlı Ermenileri, Türkiye'de sakin bir hayat sürmüşler ve Müslümanlarla sanki iş bölümü yapmış gibi ticaret ve sanayi ile uğraşan kesim olmuşlardı. Askere gitmemeleri nedeniyle nüfusları artmakta ve toplumsal durumları daha çok gelişmiş bir halde bulunmaktaydı. Bu konuda E.Uras'ın tespiti şu şekildedir:

Varantyan: "Türkiye Ermenisi, Rus Ermenisine bakılırsa, Ermeni kültürü, dili, tarihi, edebiyatı itibarıyla çok kuvvetli ve özgürdür. On dokuzuncu yüzyıl başlarında Ermenilik bir millet olarak henüz Avrupa'da bilinmiyordu. Avrupalılar unsurları İstanbul'dan biliyorlardı. Ermenileri yeryüzüne dağılmış tüccarlar, kendi çıkarlarından başka bir şeye bağlı olmayan kimseler, Yahudiler gibi vatansız, milliyetsiz, serseri, bahtsız olarak tanıyorlardı." Diyor. On dokuzuncu yüzyılda Ermenilerin rahat bir yaşam sürdüklerini ve devlet işlerinde etkin olarak bulduklarını gösteren canlı örnekler vardır. III. Selim zamanındaki Düz oğulları, Balyon aileleri ve Kazaz Artin gibi. Bu ailelerin yardımıyla okullar, kütüphaneler açıldı, matbaalar kuruldu. Ermeni gençleri öğrenim görmek üzere Avrupa'ya gönderildiler. Rus idaresinde bulunan Ermenilere ise bundan tamamıyla yoksun bulunuyorlardı(Uras 1987: 150).

Yazılı kaynaklar ve yaşayan tanıklardan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda şunu diyebiliriz ki, Türk himayesinde yaşayan Ermeniler, hiçbir zaman baskı, zulüm görmemişler; dillerinde, inançlarında, geleneklerinde, bağımsız oldukları dönemler kadar rahat bir yaşam sürmüşlerdir. Sosyal ve siyasi hayatta Türk tebaa kadar etkin bir rol üstlenmişlerdir. Türkiye Ermenisi hiçbir zaman, Rusya'nın Ermenilerine yaptığı gibi çıkar odağı olarak görülmemiştir.

Sovyet Ermenistan'ı devlet adamı B.A Baryan'ın Ermenistan, Uluslar arası Diploması ve SSCB adlı eserinden,” Türk sultanları, Ermenileri sevdiler ve imkanları ölçüsünde korudular...” İstanbul'un 1453 yılında II. Mehmet tarafından fethi Ermenilere yönelik hiçbir zulme yol açmamıştır ve genel olarak onlar açısından hiçbir olumsuz sonuç doğurmamıştır. Tam tersine tarihsel kaynaklar, Mehmed'in Ermenileri sevdiğini ve Ermeni milletini devlet için yararlı bir öge olarak gördüğünü, tebaasına insancıl yaklaştığını, tecrübelerine ve mali işlerdeki bilgilerine saygı duyarak Ermeni zanaatkâr ve tüccarları İstanbul'a davet ettiğini yazmaktadır. Aynı şekilde I. Selim de 1513 yılında Tebriz'i fethederek diğerleriyle birlikte bütün Ermeni zanaatkârları da İstanbul'a getirmiştir.(...) 1780 yılında Suvorav, raporunda İran Şahlığı hâkimiyeti altındaki Ermenilerin ezildiğini ve sömürüldüğünü, bunların birçoğunu Türkiye'ye kaçtığını yazar. (...) (...) Ermeniler, Çarlık hükümetine İran'la ilgili bilgi gönderdikleri zaman onları “Onurlu”, Rus hükümetine sadık saymışlar, aynısını Türk komutanlığına yaptıkları zaman ise onları ajan ilan etmişlerdir. Çarlık memuru Ermenilerin Türk hükümetinden memnun olmasını ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bununla birlikte kendi yurttaşlarını Rus sömürsünden korumasını bir türlü kabullenememektedir.(...) Türkiye'deki Ermenilerin ekonomik yaşam koşullarına biz göz atalım ve verilen haberin gerçek mi yoksa çağdaşların ipe sapa gelmez açıklamaları mı olduğunu görelim. İlk önce toprağın kullanımını, “Türkiye'de Ermeni köylüleri toprağın azlığından şikâyetçi değil. Oysa Gümrü'de (Rusya'da) toprağın yetersizliği korkunç denecek ölçülerdedir.” Türkiye'de toprak sahipliği ve toprak kullanımı, işletim için herhangi bir sınırlamaya tabi değil.(...) Bir Ermeni gezgini ve milliyetçisi olan A-Dû'nun Türklerle Kürtler Ermenilere göre nasıl yaşıyor sorusuna, Ermeni köylüler şöyle cevap veriyor: “Kürtler, Ermenilere oranla daha fazla esaret altında” Türk köylüler de sömürülüyor ve köleleştiriliyor; millet burada hiçbir önem taşıyor: “Sömürücüler için milli ayırım yok.” Osmanlı İmparatorluğu'nun hakim sınıflarının ekonomik sömürsü ve Türk hükümetinin hukuk kurallarına göre, köylü nüfusa eşit muamele yapılıyor. Türk hükümeti “ İster Ermeni; ister Kürt ya da Türk olsun”, ayırım yapmayarak hakim sınıfların çıkarlarını koruyor.(...) (Perinçek 2007:39–42)

2.2.Osmanlı Himayesinde Yaşayan Ermenilere Tanınan Haklar ve İmtiyazlar

Osmanlı hükümetinin iç ıslahat konusunda ilk ve genel teşebbüsü, Sultan II. Mahmut zamanında başlamış ve Sultan Abdülmecit tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı (1839 Gülhane-i Hatt-ı Hümayun) ile ilk adım atılmıştı. Bu fermanla hedeflenen amaç, İslam ve Hıristiyan tebaayı birbirine yaklaştırarak kendilerine yüzyılın ve uygarlığın gereklerine göre bir hayat sağlamaktı(Uras 1987 : 181).

1839 ile 1860 arasındaki Tanzimat Dönemi'nde çeşitli alanlarda görülen gelişmeler açısından bakıldığında, Batı ile ilişkileri iyileşmiş, birçok genç tahsil için batı ülkelerine gönderilmiş, dil öğrenmeleri ve batı kültürünü irdeleyebilmek için tanınmaları sağlanmıştır. Bu yüzyılda Osmanlı yöneticileri birçok batı klasiğini Türkçeye tercüme ettirmişlerdir (Kocaş 1990: 85).

1839 ve 1856 Fermanları ve 1876 Anayasasına göre Azınlıklara verilen haklar (Süslü 1987 :10,11):

- 1.Osmanlı hudutlarında yaşayan herkesin ırk ve din ayrımı yapılmaksızın can, mal ve ırz güvenliği devletin teminatı altındadır.
2. Bütün Osmanlılar kanun önünde eşittir. Hangi din ve mezhebe ait olursa olsunlar, herkes Osmanlı tebaası sayılacaktır.
3. Din, dil, ırk itibari ile bir cemaati diğerinden aşağı tutan bütün tabir ve sözler yazışmalarda yer almayacaktır.
4. Hiç kimse din değiştirmeye mecbur edilemeyeceği gibi, herkes ibadetini serbestçe eda edebilecektir.
5. Milliyet ayrımı yapılmaksızın bütün Osmanlı tebaası, maharetlerine ve liyakatlerine göre devlet memurluklarına girebilecektir.
6. Kanunlarda öngörülenlerin dışında hiçbir bedeni ceza verilmeyecek ve hiç kimseye işkence yapılmayacaktır. Kanun hükümleri dışındaki herhangi bir sebeple hiç kimse tevkif edilmeyecektir. Herkesin mesken masumiyeti mahfuzdur.
- 7) Vilayet ve Sancak meclislerindeki Müslim ve gayr-ı Müslim azaların hakkaniyetle seçilmesi ve oya fesat karıştırılmaması için nizamnameler tertip edilecektir.

- 8) Her kazada her cemaatin vakıf işlerini idare etmek üzere bir meclis kurulacaktır.
- 9) Hiçbir sınıf ve mezhep gözetmeksizin bütün Osmanlılar kazançlarına göre vergilendirilecektir. Kanunun öngördüğü dışında herhangi bir kimse tarafından veya adla vergi tahredilemeyecektir.
- 10) Müslim, gayr-ı Müslim bütün Osmanlılar hukuk ve vazifelerinde eşit olacaklar, askerlik hizmeti ile mükellef bulunacaklar ve bunu fiilen yapabilecekleri gibi bedel vermek suretiyle de ifa edebileceklerdir.
- 11) Cemaatlere ait mektep, hastane, mezarlık vesaire gibi umumi yerlerin hey'et-i asliyeleri üzere tamirlerine mümanaat edilmeyecek, ancak müceddeden inşası hükümetin müsaadesine tabi olacaktır.
- 12) Mahkemeler herkese açık olup, gayr-i Müslimlerin şahadeti Müslimlerinki gibi kabul edilecek ve herkes haklarını korumak için mahkeme önünde gerekli gördüğü her vasıtayı kullanabilecektir.
- 13) Her cemaat genel ve profesyonel amaçlı okullar açmak ve kendi dilinde eğitim vermekte serbest olup bu okullar devlet kontrolü altındadır.
- 14) Basın hür olup denetime tabii değildir.
- 15) Osmanlı teb'ası, kanun ve yönetmelikler çerçevesinde dernekler, şirketler kurmakta ve toplantılar yapmakta serbesttir.
- 16) Vilayetlerin idaresi adem-i merkezîyetçilik, kuvvetlerin ayrılığı prensibine göre düzenlenecektir.
- 17) İltizam usulünün ılgısıyla vergilerin doğrudan doğruya devlet tarafından tahsili esas olacaktır.
- 18) Her cemaatin ruhani reisi ve devletçe bir yıllığına tayin edilecek birer memuru bütün teb'aya şamil meselelerde Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye müzakerelerine iştirak edebilecek ve serbestçe konuşabilecekti.

2.3. “Millet” ve “Milliyetçilik” Kavramlarının Işığında Osmanlı İmparatorluğunda Ermeniler

Osmanlı kuruluş döneminden itibaren himayesinde bulunan etnik unsurlar dolayısıyla kozmopolit bir imparatorluktur. Müslüman olmayan topluluklar, Cemaatler halinde teşkilatlandırılmışlar, bu gruplara aynı zamanda da din, mezhep, kültür imtiyazları tanınmasından başka, medeni hakları yönünden kendilerini yönetme hakkı da verilmişti. İmparatorluk yapısı altında cemaatler arasında Ermeniler müstesna denilebilecek bir yer tutmakta idiler. Osmanlı İmparatorluğunda toplumsal düzeni sağlamak amacıyla “Millet Sistemi” uygulanmakta idi. Osmanlı

himayesinde yaşayan gayr-i müslim halkın hak ve görevleri “Millet Sistemi”nin kapsamı içinde belirlenmiş idi. Osmanlı imparatorluğundaki bu sistem ile kişinin inançları, milliyetini belirlemekte idi. Ancak bu “Millet Sistemi”, 19.yy da bozulacak ve etnik temele dayanan bir milliyetçilik şekline dönüşecektir. Bu sistem içinde Ermeniler “Gregoryen Milleti” olarak örgütlenmişlerdir. Aralarında mezhepsel ayrım olması sebebi ile milli benliklerini koruyamamış, ve hatta dil olarak bile Türkçeyi benimsemişlerdir(İlter 1988 : 28-30).

Rus Türkolog V.A. Gortlevsky'nin Türkiye Notlarından: “1877–1878 Osmanlı Rus savaşı öncesinde, Ermenileri, Türkleri, Kürtleri birleştiren bir halka vardı. Ermeniler, genel olarak sadece kamusal alanlarda değil, evde de Türkçe konuşuyor. Ticari yazışmalarda Türkçe kullanıyordu; ancak Ermeni harfleri ile yazıyordu.(...)(Perinçek 2007:44)

19.yüzyılın başlarında Ermeniler için Millet-i Sadıka tanımlaması yapılmaktaydı. 1839 Tanzimat Fermanının ilanı ile diğer azınlıklar gibi Ermeniler de Türkler ile aynı haklara hatta bazı alanlarda daha fazlasına sahip olduğu görülmüştür. Islahat Fermanının ilanı ile Ermeniler Valilik, genel müfettişlik, elçilik, hatta bakanlık mevkilerine bile getirilmeye başlanmıştı (İlter 1988: 30).

2.4. Nizamname-i Millet-i Ermeniyan

Tanzimat Ferman'ı ile Ermenilere verilen haklar, gelişmelerle beraber yeni bir boyut kazandı, bu gelişmelerden en önemlisi 1848 Fransız anayasası'ndan esinlenen bir nevi anayasa olan 29 Mart 1863 'te onaylanan “Nizamname-i Millet-i Ermeniyan” adı ile hazırlanan tüzüktür. Doksan dokuz maddeden oluşan bu belgeye göre Patrik ve asillerin tahakkümünü frenliyor, Ermeni cemaatine kendilerini temsil etmek ve yönetmek üzere 140 üyeli bir Genel Meclis oluşturuluyordu. Bu nizamnameye göre Ermenilere “Devlet içinde Devlet”, “Yönetim içinde Yönetim “ denilebilecek kadar ölçüsüz imtiyazlar tanınmakta idi. Bu nizamname ile Rusya'nın 1836 da çıkarmış olduğu Ermeni Teşkilat Kanunu ile mukayese edildiğinde şu farklar bulunmaktadır; Rusya'daki düzenleme Ermeni cemaatini asimile etmeye, din ve kültürlerini eritme amacına yönelikken, Osmanlı 1863 nizamnamesi ise Ermeni

cemaatine dinlerini, kùltùrlerini, Milli bilinci geliştirme imkânını vermiştir. 1863 yılında, Ermeni dernekleri ve ihtilal komiteleri hep bu Nizamname'nin büyük imkânlar taşıyan imtiyazlı hükümlerinden faydalanılarak kurulmuşlardır(Çaycı 2000: 16–17, İter 1988: 31).

Kagık Ozanyan adlı ermeni yazarı bu nizamname'nin Ermenilerde ihtilal ruhunu uyandırdığını “ermenî meselesi” nin masa üzerinde konulduğu ifade etmektedir. Mikoşa, Ermenilerin “ Eski Adetlerini “ tamamen unutmuş olduklarını izah ettikten sonra devam ediyor: “ Geçmişte kendilerinin ne oldukları üzerinde katiyen düşünmüyorlar... Fikir bakımından bir ihtilal planını kavrayabilecek kabiliyette değildirler... Hatta Osmanlı Devleti'nin çökeceği günün yaklaşmakta olduğu kendilerine söylendiği zaman bundan memnun olmadıkları görölmektedir. “Sonuçta 19.yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Devletinin bir “ Ermeni Meselesi “ olmadığı gibi Ermeni tebaanın'da Türk yöneticileri ile halledemedikleri bir mesele mevcut değildi. Şu halde, Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulmasının sebeplerini başka odalarda aramak gerekmektedir. (İter 1988: 35–36)

ÜÇÜNCÜ KESİM

ERMENİ SORUNU VE GELİŞİM SÜRECİ

3. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Ayastefanos Antlaşmasının 16.maddesi

1071'den 1850'li yıllara kadar, Ermeniler Müslümanlarla birlikte barış içinde yaşamaktaydı. Hatta Rusya'da kıyıma uğrayan Ermeniler Türkiye'ye sığınmışlardı. Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde Ermenistan'la değil Ermenilerle karşılaşmışlardı; zira Ermeniler karışıklıklarla dolu tarihleri boyunca, sınırları sürekli değişen kısa bağımsızlık dönemleri yaşamış ve ardı sıra Roma, Selevkos, Pers ve Arap egemenliğine giren Ermeniler, Türklerle uzun bir sakin dönem geçirmişlerdir (Gaillard 2003:2,3).

Osmanlının 19.yüzyılda izlediği denge politikası ile Rusya'nın Kırım harbinde mağlubiyeti sağlamıştır. Bu durum Rusya'nın Osmanlı topraklarında iç ve dış politika değişikliklerine neden oldu. Rusya içerde Islahat faaliyetlerini yoğunlaştırma çabasına girişirken dış politikada da Kafkasya'nın bütünüyle ilhak edilmesine ve Orta Asya da yayılmaya hız verilmişti. Rusya; ayrıca, Paris Antlaşmasını bozmak için Avrupa devletleri nezdinde temaslarda bulunmaya ve uygun fırsatları kollamaya, Osmanlı Devletinin de güçlenmesini önleyip, onu yıkmaya çalıştı. Bu uğurda Panslavizm cereyanından büyük ölçüde faydalandı. Mesela Bulgarlar, Ruslar tarafından birinci Petro zamanında yürütülen güneye yayılma politikası uğrunda Osmanlı Devletine karşı kışkırtılmışlardır. Bu politika 1877–78 Türk-Rus Harbi öncesine gelindiğinde zirveye çıkarıldı ki 1875 de patlak veren Hersek isyanına destek için Ruslar tarafından Bulgar isyanı alelacele çıkarılmış ve “Batak köyü Katliamı” bahanesi ile Avrupa'da Bulgarlara yardım propagandası başlatılmış. Bu propaganda Avrupa'da Türk aleyhtarı bir ortam oluşturmuş ve Avrupalı devletler, Rusya'nın müttefiki haline gelmişlerdir. Bunun sonucu Rusya, Nisan 1877'de Türkiye'ye savaş ilan etmişti. Rusya'nın başlattığı savaş ile ulaşmak

istediği hedefler: Karadeniz'e hâkim olup Karadeniz'i bir iç deniz haline getirmek, Panslavizm politikası ile Balkanlarda hakimiyet kurmak, Rus himayesi altında kuvvetsiz ve iradesiz bir Türkiye'yi şimdilik yaşatmak ve bu suretle gelecekte oluşabilecek bir Avrupa ittifakında istediği şekilde, İstanbul ve Boğazları ele geçirmeye yönelik en müsait zemini hazırlamayı amaçlamıştı (Kocabaş 1989:269–213).

Sonuçta Rusya, bulunduğu coğrafyada topraklarını genişletirken diğer taraftan da boğazlar, Doğu Anadolu ve Balkanlar yoluyla geleneksel politikası olan sıcak denizlere inmeye çalışmıştır. Tüm yollar Osmanlı devleti ile münasebeti gerektirmekteydi. Ancak Rusya, sıcak denizlere inmek için Balkanların kendisine bir geçit olmayacağını, bağımsızlıklarını kazanmalarında birebir etkili olduğu bu yeni devletlerin kendisine minnet duygularıyla bağlı kalmadıklarını görmüştür. Bunun için Rusya'nın sıcak denizlere inmek için yegâne yolu; boğazlar, Kafkaslar ve Doğu Anadolu bölgesidir. I. Nikola döneminde Rusya, işgal ettiği Doğu Anadolu toprakları ile İran'dan aldığı topraklarda kendisine bağlı 'Ermenistan bölgesi' oluşturmuştur. Ancak Rusya Ermenilere vaat ettiklerini yerine getirmeyince Ermeniler Rusya yönetimini protesto etmiştir. Doğu Anadolu bölgesinden zorla göç ettirilerek Erivan civarına yerleştirilen Ermeniler yeniden Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir. Bu istek ise ne Rus ne de Osmanlı makamlarınca kabul edilmiştir. Böylece Rusların oluşturduğu bu küçük Ermeni bölgesi, Ermenilerin arzu ettiği bir devlet olmaktan ziyade, Rusya'nın İran ve Türkiye sınırında bu iki İslam ülkesine karşı yapacağı operasyon için bir tampon bölge olmuştur (Bal 203:369; Saray 2005:31,32).

Rusya geleneksel politikası çerçevesinde Doğu Anadolu'da Ermenilerden faydalanmayı düşünmüştür. Rusya Türklere karşı galip gelebilmek için Ermenilere her türlü yardımı yapma vaadinde bulunmuştur. Rusya, Türkiye'ye karşı mücadelelerinde Ermenilerden askeri ve sivil teşkilat alanında faydalanmıştır. Kafkas Ermenilerinden oluşan gönüllü alaylar hem Rus ordusunun öncü birliklerini oluşturmuş, hem de Türkiye dâhilinde isyan çıkarmak için kullanılmıştır. Türklerin 93 Harbinde yenilgisi, Ruslarla müttefikleri olan Ermenilere, işgal edilen Türk

bölgelerinde mal ve can kaybına sebep olan tahribat yapma fırsatı vermiştir(Saray 2005:32,33).

1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı sonunda Rusya, Balkanlarda ve Doğu Anadolu da mevcut durumu kendi lehine çevirmişti. Doğu Anadolu bölgesi bu yıllarda Batı Asya'nın stratejik düğüm noktası durumundaydı. Kars'a ve Erivan'a yerleşen Rus ordusu Fırat yaylasına doğru ilerleyerek Hozat ve Harput'taki Türk birliklerini yendikten sonra, Halep yoluyla Akdeniz kıyılarına ulaşabilirdi. (Hatipoğlu 1991:245–252)

Rusya'nın amacını özetleyecek olursak, Rusya'nın amacı Kafkaslardan Doğu Anadolu'ya, buradan da Basra ve İskenderun körfezlerine inecek bir Ermenistan koridoru yaratmaktı. (Saray 2005:33) 1877–78 Osmanlı Rus savaşı, Plevne'nin düşmesinden ve Ruslara İstanbul yolunun açılması ile Osmanlı'nın barış istemesi üzerine 31 Ocak 1878 de Edirne'de yapılan mütareke ile sona ermiş, barış antlaşması'nın şartları ise Ayastefanos (Yeşilköy)' da tespit edilmiştir. Mütareke görüşmelerinin başlaması ile Rus heyetinde bulunan İstanbul eski elçisi İğnatief, Ermeni heyetine, Bulgarlara verilen hakların kendilerine verilemeyeceğini, fakat gelecekte Ermenilere bağımsızlık verileceği gün için hazır olmalarını bildirdi. Ancak, tüm çabalara rağmen Ermeni heyeti, Edirne mütarekesinde Ermenilerle ilgili bir hüküm elde edememişti. Ayastefanos'da devam eden barış görüşmeleri sırasında patrik Nerses Varjabedian ve bazı Ermeni ileri gelenleri Rus heyeti başkanı ve Çar'ın kardeşi Grandük Nikola ile görüşmeler yaparak, Ermenilerle ilgili madde koyulmasını sağladılar.(Rusya antlaşmasınının 16. maddesini Ermenilerle ilgili karara ayırmıştı.) Buna göre 16. madde'de:

Rus askerinin Doğu Anadolu 'yu boşaltması ve bu bölgeyi Osmanlı Devleti 'ne iade etmesinin, Doğu Anadolu da iki devlet ilişkilerinde karışıklıklara yol açabileceği ileri sürülerek Osmanlı Devleti'nin Ermeniler ile meskun mahallerde derhal ıslahat yapmayı ve Ermenilerin Kurtler 'e ve Çerkesler 'e karşı korunmalarını sağlamayı taahhüt ettiğini belirtmiştir (İlter 1988:51-53).

Başka bir deyişle, Türkiye'nin Ermenilerce meskun vilayetlerinde reformlara başlanacak ve Rusya'nın işgal ettiği Türk toprakları, bu reformlar bitinceye kadar Rus ordusunun işgalinde kalacaktı (Perinçek 2007: 27).

19.yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti için ciddi bir Ermeni sorunundan bahsedilmezken 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Ermeni meselesini ilk kez resmen ortaya çıkaran ve Ermenilerin hamiliğini üstlenen Ruslardır. (Bal 2003:370) 16.madde ile Rusya, Doğu Anadolu işlerine karışmak imkanı kazanmakla beraber, Ermeni meselesi iç mesele olmaktan çıkıp Şark meselesinin bir parçası haline gelmiş ve milletler arası bir nitelik kazanmıştır (Çaycı 2000:23).

Ayastefanos Antlaşması ile Ermeni adı ilk defa milletler arası bir antlaşmaya girmiş oluyordu. Böylelikle antlaşma Ermeni cephesinde bağımsızlık yolunda atılan önemli bir adım olarak telakki edilmiş ve Osmanlı-Rus ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Rusya Doğu Anadolu'dan Ortadoğu'ya hâkimiyet yolunda bir köprübaşı ele geçirirken, diğer taraftan da Ermeniler üzerinde nüfuzunu kuvvetlendirmiş oluyordu (İlter 1988: 53).

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşının Rusya'nın başarısı ile sonuçlanması "Ermeni Meselesi" nin şekillenmesine neden olan üç yeni faktör ortaya çıkarmıştır:

1. Rus ordularının işgal ettikleri bölgelerde, Rusyalı Ermeni subay ve komutanların Osmanlı Ermenileri ile temasa geçmeleri ve onları, milliyet davasında destekleyecekleri kanaatini yaratmaları
2. Balkanlardaki müslüman olmayan Osmanlı toplumlarının bağımsızlıklarına kavuşturulması
3. Rusya'nın Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşmasına sıkıştırdığı 16. madde ile bir dereceye kadar Ermenilerin hamisi durumuna yükseltilmesidir (İlter 1988:53).

Rusya Ayastefanos Antlaşmasınının 16. maddesindeki "Ermenistan" tanımlaması ile Osmanlı devletine böyle bir memleketin varlığını da kabul ettirmiş oluyordu. Bu antlaşmanın maddeleri ile Rusya, kendi lehine adımlar atarak

Ortadoğu'daki devletlerarası dengeyi bozmuş oldu. Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması da yürürlüğe girmemiştir.

3.1. Berlin Kongresi

Rusların, Ayastefanos Antlaşması ile eline geçirdiği fırsatlarla Doğu Akdeniz ve Hindistan'daki İngiliz çıkarlarını tehdit edeceğini gören İngiltere; Rusya'nın Balkanlarda yayılmasını istemeyen Avusturya ile Almanya'yı da yanına alarak Berlin'de bir kongre toplama kararı aldı. İngiltere'nin bu karardaki hedefi, Rusların bu bölgelerde nüfusunu azaltmak idi. Kongrenin toplanma kararının akabinde Ermeni din adamları hemen harekete geçerek hem Rus hem İngiliz makamlarına ulaşarak yapılan antlaşmaya Ermenilerin meskûn oldukları bölgelerde, özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da ıslahat yapma ve Ermenileri Kürt ve Çerkez saldırılarından koruma şartını koydurmuşlardır. Ermenilere Berlin antlaşmasınının 61. maddesiyle oturdukları vilayetlerin mahalli şartları dolayısıyla muhtaç oldukları bir takım ıslahatlar yapılması ve onların yerli aşiretlere karşı güvenliklerinin sağlanması taahhüt ediliyordu(Saray 2005: 33,34; Gökdemir 1989:9).

Ayastefanos Antlaşmasında Kars, Ardahan, Batum (Vilayet-i Selase) ve Doğu Beyazıt Rusya'ya bırakılırken, Berlin Antlaşmasında yapılan değişiklik ile Kars, Ardahan ve Batum yine Rusya'ya savaş tazminatı olarak verildi. Eleşkirt vadisi ile Doğu Beyazıt Osmanlı ya iade edildi. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile değişmeyen hükümler arasında Vilayet-i Selase'nin (Kars, Ardahan ve Batum) Rusya'ya kesin olarak bırakılması ve Ermeni meselesinin dünya siyaset gündemine resmen getirilmesidir (Gökdemir 1989:9).

Osmanlı Berlin Antlaşmasınının 61. maddesi ile ilgili alacağı tedbirleri antlaşmada adı geçen devletlere tebliğ edeceğinden bu devletler de tedbirlerin tatbikine nezaret edeceklerdir. Böylece “Ermeni Meselesi” büyük devletlerin gözetiminde olması ile Osmanlı Devletinde yapılacak olan bir “Islahat Meselesi” halinde tespit edilmiş olunuyordu. Bundan sonra Avrupalı devletlerin 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin antlaşması ile “Hasta Adam” dedikleri Osmanlı

İmparatorluğu'nun geri kalan uzuvlarını Avrupa'nın anatomi müzelerine dağıtıp fizyolojik denemeler yapmaya başlayacaklardı (İlter 1988:61).

Ermeni meselesinin Berlin Antlaşması ile aldığı yeni şekil üzerine, Ruslar Ermeniler için yapılacak gerçek bir Islahatın taraftarı olmamışlardır. Rusları bu konuda en çok düşündüren mesele, Türkiye Ermenilerine verilecek bir bağımsızlığın ve muhtariyetin kendi uyruğunda bulunan Kafkas Ermenilerini de uyandırması, ayaklandırması ve bunların Türkiye 'deki Ermenilerle işbirliği yapmaları ihtimalidir. Bu durum Rusların, Kafkas dağlarının kuzeyine atılması sonucunu doğurabilirdi. Rus dışişleri bakanı Prens Boplonasefd,

“Ermeniler Suçludur, iyilikbilmezler. Yalnız Kafkaslar bölgesindekiler değil, her yerde kabahatlidirler. İmparatorluğun bütünlüğü için tehlikelidirler.”

demekle Rus hükümetinin Ermeniler hakkındaki düşünce ve kanaatlerini açıklamıştır. Nitekim Ermeni özerkliği için Rus Dışişleri Bakanı Lobanov Rostovski “Hudutlarımıza yapışık ikinci bir Bulgaristan istemiyoruz” demiş, daha sonraki konuşmalarında da : “Biz Ermenisiz, Ermenistan isteriz” diyerek konuyu en açık şekilde özetlemiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu paylaşılırken Rus emelleri için bulandırıcı bir unsur olan Ermenilerin yokluğunda, “Ermeni Vilayetlerini” yutmak daha kolay olacaktı. Rusya Ermeni hareketlerine destek olmuştur. Bu hareketlerin amacı da Türkiye'nin doğu vilayetlerinin Rusya'ya katılmasıdır (Bal 2003:370;Uras 1987:271;Granville 1968:22,23).

3.2. Dönem İçerisinde Rus-Ermeni İlişkileri

Belirlenen hedefler için Rusya, Ermenilerin hamisi rolünü almayı başarmıştır. Kimi zaman, öyle dönemler yaşanmış ki Ermeniler Çarlık Rusya'nın düşmanı haline gelmiş ve Türkiye, Kafkasya'daki Rus valilerin imha politikasına karşı Ermenilerin tek sığınağı olmuştur. İran'a karşı yürütülen mücadelede Ermeni gönüllülerin başına geçen ve bu davranışı karşılığında I. Nikola'dan bir “Teşekkür name” alan Katolikos Nerses 1857 yılında “Ölüverdiğinde” kamuoyu, Rus

hükümetinin onu Ermenilerin bağımsızlık programını da beraberce mezara yollamak için zehirlediğine inanmıştı. 1876 Aralığında Ermeni gazetecisi Kirkor Artzruni'nin başlattığı hareket ile Çar II. Aleksandr Kafkasların ötesindeki Ermeni halkını yardıma çağırıştır. Bunun yanında Tiflis sarayında bir Rus-Ermeni heyeti tarafından Mihail Nikolayeviç'e sunulan bildirme, tüm bu girişimlerin sonucudur. Ayastefanos Antlaşmasının Türkiye Ermenilerine "Mahalli ihtiyaçların gerektirdiği düzeltmeleri ve ıslahatları" vaat edilen 16. madde oluşturulmuştu. Ermeniler için hiçbir pratik yararı olmayan madde, (Birkaç şekil değişikliği ile Berlin Antlaşmasında yer alan 61. madde) Berlin Kongresinden sonra büyük devletlerin Çar'dan "Hıristiyanların koruyuculuğu" imtiyazını almak için giriştikleri çeşitli müdahalelerde başrol oynamıştır. Bu dönemde Çarlığın Doğudaki emelleri ile mücadelede, Rus düşmanı basından çok Türkiye'de yaşayan Ermenilerin sesi dikkat çekmiştir. Türkiye Ermenileri "Çar'a sığınan" Kafkaslardaki kardeşlerinin katliamına katılmaktan uzak bulunuyorlardı. 1867 de Ermeni Prens Dadyan "Revue des deux Mondes" dergisine verdiği araştırmada, 19. yüzyılın ilk yarısında Ermeni toplumunu anlatan yazı niteliğinde olup Osmanlı Ermenilerinin tam bir hürriyet içinde, sosyal kalkınmaları Türkler tarafından engellenmeden dinsel kurumlarını geliştirdiklerini net bir şekilde göstermektedir. Ermeni meselesi, yabancıların girişimi ile yaratılmış ve Ermenilere hiçbir yarar sağlamamış, buna karşılık Türklerin memleketlerinin var oluşu ile bağdaştırılamaz diye baktıkları yeni istekler karşısında dikilmeleri sonucunu doğurmuştur. Yüzyıllarca Türklerle Ermeniler kendi başlarına, Çarlığın Kafkasya'daki idaresi altında Ruslarla Ermenilerin birbirlerine tahammül ettiklerinden daha iyi tahammül etmişlerdir. Ancak Ermenilerin çoğu zamanla yüzünü Rusya'ya çevirmiş, Rusya'da bağımsız bir Ermenistan'a taraftar gözükererek, Çarların himayesinde erişilebilecek maddi refah vaatleriyle Ermenileri kendilerine çekmiştir. Çarlık, istismar ettiği ve hedeflerine ulaşmak noktasında ihtiyacı kalmadığı andan itibaren ezmekte tereddüt etmediği bu halkın yararına hiçbir ciddi tedbir almamıştır (Granville 1968:22-31).

Türkiye Ermenileri ve Rusya Ermenilerine dair şöyle bir kıyaslama yapılabilmektedir. Türkiye'de mali ve iktisadi müesseselerin başında müreffeh bir hayat süren, hükümet dairelerinde yüksek mevkilerde bulunan, askerlik yapmayan

Ermeniler, daima Türkiye aleyhine çalışan bir siyasi kurum olan patrikhanelerine, hiçbir kayda tabi bulunmayan Ermenilerin basınlarına, okullarına denk olarak Rusya'daki Ermeniler, bütün benliklerini kaybetmiş bir halde bulunuyorlardı. Rus Çarı II. Alexander'ın ölümünün ardından Rusya'nın Ermenilere tutumu tamamıyla değişmişti. Rusya himayeci politikası yerine, yakın doğudan İngilizleri çıkarmak ve müdafaasını temin etmek için Türklerle uyuşmak lüzumunu gerekli gördü. Uzlaşmanın ön koşullarından biri de, Ermenilere yüz çevirmek, Türklerin aleyhine dönük tahriklere karşı koymaktı. Kendi ülkesinde uygulamaya giriştiği bu politika ile yok etmeler, tedhişler, kilise mallarını zapt ve müsaderesi başladı. Varantyan "Rusya'daki Ermeni kültürü, okul, dil, kilise, edebiyat, basın, özellikle Prens Golitzine'nin Tiflis'e gelmesiyle imhaya uğramıştı. Nihayet Rusya'da silah kaldırmak mecburiyeti hâsıl oldu" diyor (Uras 1987: 368).

Birçok Ermeni, Sibirya'ya sürgün edildi.19 Yy. son çeyreği içinde Eçmiyazin Katolikosluğuna seçilen İstanbul patriği N. Varjabedyan'ın bu tayini Rusya tarafından kabul edilmeyip, Rusya'ya girişi engellendi. 1885'te Ermeni okulları, hayır cemiyetleri kapatıldı. Mevcut basına da sansür uygulandı. 1903'te Çar Nikolas'ın kiliselerin mallarına el konulması hakkındaki fermanı yayımlandı (Uras 1987:368,369).

Kafkas genel valisi Galitzine'nin Kafkasya Ermenileri hakkında ünlü bir gizli raporu mevcut olup, rapor 1898'de Prens Galitzine tarafından Çar'a verilmiş ve bir yıl sonra ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkışı da bir memur tarafından kopya edilmek suretiyle bir Ermeni'ye satılmış, Ermeni'de bir İngiliz gazete muhabirine vermiş ve bir hafta sonra da rapor Londra'da yayınlanmış. Bunun üzerine Petersburg karışmış ve bu bölgede oturan bir Kafkasyalı da hapsedilmiştir. Rapor iki kısımdan oluşur, birinci kısım:

- 1) Ermeni eğilimleri ve amaçları
- 2) Katolikos ve Eçmiyazin Sinadı
- 3) Ermeni ilkokulları
- 4) Kafkas Ermeni basını

- 5) Bucakların idaresi
- 6) Hayır cemiyetleri
- 7) Belediye meclisleri

İkinci kısım ise

- 1) Arazi kanunu
- 2) Rus göçmenleri...

konularını içermekteydi (Uras 1987:369).

Rusya 'da bu rapordan sonra Ermenilere karşı sert bir politika izlenir. Golitzine'ye göre Ermenilerin hedefi bağımsızlıktır. Bu işte başı çekenler, Ermeni komitecileridir. Rusya bu grupların halkı etkilememesi için tedbir alınmasını gerekli görmüştür. Bu görüş doğrultusunda 320 okul kapatılır. Gregoryenler Ortodoks olmaya zorlanır. 1903'de kilise mallarına el konulur. Daha önce Anadolu'daki Ermeni isyanlarından kaçarak Rusya'ya sığınan Ermenileri derhal Rus tabiiyetini kabul etmeye veya ülkeyi terke davet eder. Bunlar da Rus himayesine girmektense ölümü tercih ettiklerini söyleyerek Kars hududundan Türkiye'ye geçmek istediler. Bunlardan başka 4000 kişi hapis, 3000 kişi sürgün cezasına çarptırılır. Okullarda Rusça mecburi dil haline gelir. Yani Ermenilere karşı güçlü bir Ruslaştırma politikası uygulanır. Bu nedenden ötürü birçok Ermeni Amerika ya da başka ülkelere göç eder. Ancak aynı dönemde Türkiye'de patrikhane kayıtlarına göre, 803 Ermeni okulu vardır. Bu rakama Protestan ve Katolik okul sayısı ayrıca ilave edilmelidir.

Rusya için Ermeni meselesi, sadece elverişli zamanda Anadolu toprakları ve boğazlara yerleşmek için yardımcı bir faktör niteliği taşımaktaydı. 1905 Rus - Japon savaşında alınan yenilgi üzerine Rusya'da ihtilal rüzgârları esmeye başladı. Bu yenilgi, Rusya'nın Ermenilere karşı tutumunun yumuşamaya başlamasını da sağladı. Ermeni kilise malları iade edildi. Yeni vali Worantsaff Dachkoff Türk Ermeni çatışmasında, Ermeniler lehine ağırlık koydu. Rusya'da baş gösteren ihtilal hareketleri Rusya'yı kendi içişlerine yönelmeye zorlamıştır (Çaycı 2000:49,50).

3.3. Misyonerlik faaliyetleri Doğrultusunda Ermeni Sorunu

Batılı Devletler; Türklerin Anadolu'ya yerleşip, Balkanlara girmesiyle, Türkleri Avrupa ve Anadolu'dan zorla atmak amacıyla, Haçlı seferleri düzenlemişlerdir. Bu girişimde başarıya ulaşamayınca Türkleri İslamiyet 'ten vazgeçirip Hıristiyanlaştırmayı denemişlerdir. Bu misyonerlik hareketinin başarısızlığının ardından, Osmanlı Devleti himayesinde bulunan azınlıklar, başta Ermeniler olmak üzere dini, milli ve siyasi yollarla, kendi mezheplerini kabul ettirmek suretiyle amaçlarına ulaşmak yoluna girmişlerdir. Verilen kapitülasyonlar ile Fransa, İngiltere, Rusya ve ABD gibi devletlere tanınan Osmanlıdaki "Hıristiyanların Hamiliği" konumu sayesinde misyonerler, Osmanlı topraklarında teşkilatlanma sürecine girmiştir. Böylece Anadolu'nun özellikle Doğu Anadolu bölümünde en ücra köşeye kadar yayılmış kiliseler, hastaneler, okullar, kolejler ve Ermenilerin her meselesi ile yakından ilgilenen konsoloshanelerin Atatürk'ün de yerinde teşhisiyle Osmanlı Devleti'nde "her türlü tahrikâtın ocağı" olduğu, arşiv belgelerinde belirttiği gibi birçok kilisenin silah deposu haline getirildiği doğrulanmış bir gerçektir (Süslü 1990: 27-29).

I. Dünya Savaşı arifesinde bütün bu misyoner faaliyetleri, Rusya'nın Bitlis konsolosu'nun raporunda da ifade ettiği gibi meyvelerini vermeye başlamıştır:

"...Batılı diplomatlar, kendi bakış açılarına göre milliyet kavgasından pek gaddarane bir suretle istifadeye kalkışmışlar, Ermenilerin milli duygularını tahrik ederek hiç sıkılmadan Türkiye'de bir Ermeni meselesi icat etmişlerdir. Hâlbuki bunların hepsi Türkiye'nin göz kamaştırıcı mirasından hissedar görünmek amacına matuftur. Hıristiyanları himaye etmek, insanlık ve kanunu müdafaa etmek, bunların hepsi sıkılmamak için birer maskedir. Ermenilerin gerçekten fakr-u zarurete düşmeleri Avrupa'nın umurunda bile değildir." (Süslü 1990:29)

3.4. Ermeni Cemiyet ve Komiteleri

Osmanlı Ermenileri, 1860 tarihini ulusal hareketlerinin başlangıcı olarak kabul etmektedirler. Bu dönemde cemiyetler, Ermeni cemaatinin kültürel, iktisadi, hayri yardımlaşmasını sağlamak gibi sosyal amaçlarla kurulan, dış teşvik ve desteklerle Türk Ermenilerini devlete karşı ayaklandıran, amacı Ermenistan'a bağımsızlığını kazandırmak olan komitelerden önce dernekler kurulmuştur. İlk oluşum 1860'da "Hayırsever Cemiyeti" adı altında, Kilikya'yı yükseltme amacı ile kuruldu. Ardından "Fedakârlar Cemiyeti" kuruldu. 1870-1880 tarihleri arasında genelde doğu illeri merkez olmak üzere "Araratlı", "Okul Sevenler", "Doğulu", "Kilikya" ve "Milliyetçi Kadınlar Cemiyeti" kurulmuştur. 1880 de Araratlar, Okul Sevenler, Doğulu ve Kilikya Cemiyetleri birleşerek "Ermenilerin Birleşik Cemiyeti"ni kurdular. Böylece Türkiye ve Rusya Ermenileri arasında milli amaç için birlik kurulmuş oldu. İlk dönemlerde daha ziyade sosyal amaçlarla kurulan bu cemiyetler, sonradan ortaya çıkan dış etkilerle ihtilalci maksatlara yöneldiler. Ermenilerin Birleşik Cemiyeti, özellikle Rus Ermenilerinden, Rus Konsoloslarından büyük yardımlar görmüşlerdir (Uras 1987:421; Kocaş 1990:147).

Van ve Erzurum'da Rus Başkonsolosu olarak bulunmuş olan General Mayevski, "Ermeni ruhani reislerinin, din hususundaki çalışmalarından çok, milli fikirlerin yayılması amaçlı gayretleri olduğunu belirtmiş. Manastırlar içinde dini ayinler yerine, Hıristiyan-İslam düşmanlığı yer almıştır. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşından sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması Ermenileri ümitlendirmiş, ancak Berlin Konferansında Ermeni isteklerinin 61.maddeye bağlanması ümitlerini kırmıştı. Bunun üzerine Ermeniler için artık şikâyet yerine, harekete geçme zamanı gelmiş oldu. Bunun için siyasi cemiyetlere, kuruluşlara katılımı artırmak ve isyanlar hazırlamak lazımdı. Berlin'den dönen Ermeniler; savaştan yeni çıkmış, kuvvetsiz bir durumda olan Osmanlı'ya yabancı müdahale yapmak gerektiği belirtilmiş ve Türkiye topraklarında bağımsız bir Ermenistan'ın kutsal ve milli bir ülkü olduğu düşünülmüştü (Uras 1987: 422,423).

3.4.1. Armenakan Komitesi

Komitelerden ilki, 1885 yılında Portakalyan'ın yetiştirdiği dokuz kişi tarafından Van'da kurulmuştur. Öğretmenlik yapan Portakalyan, Van'da açtığı okulda birçok militan Ermeni talebe yetiştirmiştir. Olaylara karıştığı için Van'dan uzaklaştırılan Portakalyan, Fransa'ya gitmiş ve orada "Armenia" gazetesini çıkarmıştır. Bu yayın organı ile " kan dökmeden hürriyetin elde edilemeyeceği" propagandasını yaymaya başlamıştır. Ermenilerin ihtilal yoluyla kendi kendilerini idare etmesi amacıyla kurulan partiye üye olarak sadece Ermeniler kabul edilmiştir. Parti, amacına ulaşmak için, aynı ideale sahip bütün milletperver Ermenileri bir araya getirmek, üyelerine silah kullanmak, askeri talim yapmak, silah ve para temin etmek, gerilla güçleri meydana getirmek, halkı genel bir harekete hazırlamak gibi faaliyetleri yürütecektir. Armenakan partisi, birçok insanın ölümüne sebep olan Van isyanına katılmış, Taşnaksagan ve Vartan çeteleriyle birlikte Karahisar dağları yakınında aşiretlerle ve asilerle çarpışmaya girmiştir. Bu gelişmelerin ardından Armenakan partisi üyelerinin Taşnak ve Hınçak partisine geçtikleri veya Ramgavar partisine dönüştükleri ifade edilmiştir (Uras 1987: 499–502; Süslü 1990: 52,53).

3.4.2.Hınçak Komitesi

Hınçak komitesi 1877'de İsviçre'de Rus vatandaşı olan, Kafkasya Ermenilerinden Avedis Nazarbeq ile daha sonra evlendiği Maro adındaki kadın ve arkadaşları olan Kafkaslı Ermeni öğrenciler tarafından Karl Marx'ın prensipleri esas tutulmak suretiyle kurulmuştur. Üyeleri arasında pek çok Rusyalı Ermeni bulunmaktadır. Merkezi İsviçre'den Londra'ya aktarılan komitenin, faaliyet alanı Türkiye'nin doğusu olmuştur. Komitenin amacı, Türkiye Ermenistan'ını kurtarmak ve akabinde Rus-İran Ermenilerini birleştirerek bağımsız bir Ermenistan yaratmaktır (Uras 1987:431, Kocaş 1990: 50,51).

Komite 1890'da İstanbul'da şube açtı ve burada Hınçak Teşkilatını Tiflisli Şımanov, Trabzonlu ve Rus tebaasını Rupen Hanazad, Batum'dan H.Megavaryan, İran'dan S.Danielyan kurdu. Böylece Türkiye'de yaşayan Ermenilerin kaderi Rus kökenli birkaç Ermeni komitacının eline düşmüş oluyordu. Faaliyete başlayan İstanbul Merkezi, komiteye girmeyenlere, para vermeyenlere karşı suikastlar düzenlendi. Memleketin birçok yerinde silahlı isyanlar baş gösterdi. Amaç, Müslüman-Hıristiyan çatışması yaratarak sadece ıslahatlar değil, bağımsızlıklarına da anarşik bir boyutta ulaşmaya çalışmaktır (Çaycı 2000: 31).

3.4.3. Taşnaksutyun Komitesi

Hınçaklar arasındaki liderlik mücadelesinden memnun olmayan bir grup ermeni komiteci "Turuşak" (bayrak) gazetesini çıkardı. Sonra aynı isimle bir cemiyet kurdular. Bu cemiyet Taşnaksutyun Komitesinin çekirdeğini oluşturdu. Taşnaksutyun, yani "Ermeni İhtilal Cemiyetleri Federasyonu" 1890 da Tiflis'te kuruldu. Komitenin amacı, Tiflis'te bulunan genç Ermeniler; merkezi Van'da bulunan Armenegonlar ve Hınçakları birleştirmek, Osmanlı topraklarına çeteler sokmak, bölgedeki Ermenileri silahlandırmak, taraftar toplayarak isyan, ihtilal çıkarmak ve Ermenistan'ın bağımsızlığını sağlamaktır. Komitenin programı 3 yıl sonra yapıldı. Programda harekete öncelik verilip, asıl gaye Rusya'ya dayanarak Türkiye Ermenileri için bağımsızlık elde edilmesidir. Bağımsız Ermenistan, Rusya'ya Akdeniz yolunu kapatacağından, bu amaç açıkça dile getirilmemektedir. Taşnaklar yarattıkları ayaklanma ve isyanlarla büyük devletlerin müdahalesini sağlayacak, böylece Bulgaristan ya da Lübnan gibi bir statü elde edilecektir. Taşnak komitesi, Hınçaklara birleşmeyi önerdi. Fakat Hınçaklar sosyalist eğilimli, Taşnaklar ise nasyonal sosyalist eğilimli olduklarından anlaşamadılar. Komitenin ilk verdiği emirde "Türkü, Kürdü her yerde, her türlü şartlar altında vur. Gericileri, hainleri, sözünden dönenleri, hafiyecileri öldür, intikam al." direktifi vardır (Çaycı 2000:32,33; Kocaş 1990:154; Kılıç 2004:85).

19.yüzyılın 90'lı yıllarından başlayarak Kafkas ardında faaliyet gösteren Milliyetçi Ermeni Partisinin resmi adı "Devrimci Ermeni Partisi Taşnaksutyun (ARPD)" dur. Tüm

Ermeni milletini temsil ediyormuş gibi gözüken komite, esas olarak Ermeni ticaret burjuvazisinin ekonomik arzularını yansıttı, bağımsızlık kazanmak için savaştı. Taşnaksutyun 1903'e kadar hemen hemen sadece Türkiye'de faaliyet gösteriyordu. Taşnaksutyun'un 1894'te kabul edilen ilk programı, bayağı bir Marksizm'in, liberalizm'in, halkçılığın ve küçük burjuva milliyetçiliğinin bir karışımı olarak kendini gösterir. Programın merkezinde Türkiye Ermenistan'ının kurtuluşu fikri bulunmaktadır. Bunun gerçekleşmesi için de, Ermeni meselesinin çözümüne etki edebilecek bütün güçlere dayanmaya çalışmıştır. Ermenilerin destek almaya çabaladıkları güçler ise; Avrupa diplomasisi (İngiliz ve Rus diplomasisi); Avrupa Devrimci ve sosyalist hareketi; Rus devrimci hareketi; Türk muhalif ve devrimci hareketidir. Ermeni hareketi, Çarlık açısından, Türkiye'yi zayıf bırakmak, İstanbul'u, Boğazları ve Ermenistan'ın kendisini ondan koparmak bağlamında önem taşımaktaydı. Taşnaksutyun politikaları çarlık tarafından bu şekilde kabul edilebilse de, "Büyük Bağımsız Ermenistan" planı hiçbir zaman kabul edilmeyecek bir konuydu. Çarlık hükümeti, 1880'li yılların ortalarında Kafkas ardı Ermenistan'ında, Ermeni okullarına, hayırsever aydınlanmacı örgütlerine karşı eylemlere başladı. 1890'lı yıllarda yüzlerce Ermeni Okulu, yüksek kültür kurumları kapatıldı. Hükümetin 1903 Haziran'da hazırladığı kanun ile Ermeni "Kurtuluş" hareketinin temel maddi bazda bile bir araya gelmesi engelleniyordu. Bu gelişmelere paralel olarak Taşnaksutyun, Çar hükümetine muhalif konuma gelmişti. Hareketin merkezini Türkiye'den Kafkasya'ya kaydıracaktı. Rusya o sıralarda Ermeni milli politikasına karşı bir kurtuluş hareketi başlattı. Bunun üzerine Taşnaksutyun "sola" çark etti ve demokratik devrim bayrağı altında toplanmaya çalıştı. ARPD, 1904 program taslağında, kendisine dayanak olarak az topraklı köylü, başta toprak sahibi, küçük zanaatkar, fabrika işçisi, toprak sahibi vb. çeşitli sınıfları almıştır. 1905-1907 Devriminde Taşnaksutyun Çar'a ve Ermeni olmayan milletlere, öncelikle de müslümanlara karşı savaştı. Taşnaklar Çarizme karşı mücadelede kitlelere önderlik eden bir parti niteliğinde değil, terörist-komplocu bir grup niteliğindedir. Taşnaksutyun, toprak ağalarının gericiği üstün gelince, "sol" programına rağmen, Türkiye'de Ermeni meselesinin çözümü için devrim öncesindeki sürece yani Rusya-Avrupa diplomasisinin yardımına başvurma yoluna döndü. I.Dünya savaşı döneminde Türk-Alman bloğunun savaşı kazanması halinde, hiçbir şekilde özerklik elde edemeyeceklerinden korkarak, Taşnaklar, İtilaf Devletlerinin yanında yer aldılar. Taşnakların oluşturduğu gönüllü birlikler, Rus bayrağını İstanbul ve Çanakkale boğazlarında özgürce dalgalandırmak amacı ile de Türkiye cephesinde Rus ordusuna öncü oldu. Şubat devrimi, Taşnakların, Rusların yardımıyla hedeflerine ulaşma umutlarını güçlendirirken, sadece Bolşevizm'e karşı değil, aynı zamanda ezilen milletlerin kurtuluş hareketlerine karşı da mücadele ettiler. Bu defa Ekim Devriminden sonra, Taşnaklar radikal bir değişiklik ile birleşik burjuva Rusya 'sı taraftarı, sosyalist Rusya karşıtı oldular. 1920 sonbaharında Taşnaklar, Ermeni-Türk savaşı çıkardılar ve bozguna uğradılar. Bu andan itibaren Taşnakizm yok olmuş sayılabilir. 1920'lere gelindiğinde halk

Taşnakların politik etkisinden kurtulmaya başlamıştı. 1920 Mayıs'ında işçiler ve askerler, Aleksandropol'de Taşnaklara karşı ayaklandılar. Taşnaksutyun devamlı olarak kendi içinde bölünüp, parçalandı. 1905'ten sonra partide güçlü bir sol kanat oluştu. Bu kanat küçük burjuva "sosyalizmi" ne ve aşırı milliyetçi politikalara karşı muhalefet yaptı. Bu gruplar şubat devriminden sonra, "Sol Taşnaklar" adlı örgütte birleşti. 1922-1923'te Taşnak mülteciler arasında, Kaçaznuni ve diğerlerinin önderliğinde bir tasfiye akımı meydana geldi. Bu hareket, Bolşevizm'e dönüşüm gösterisiydi. Ermenistan'da Sosyalizmin kuruluşunda kapitalizmin kökü kazındı ve Taşnakizm'e ölümcül darbe vuruldu (Perinçek 2007:33–38).

Taşnaksutyun'un yayın organı Orizon gazetesinde 1912 yılında yayınlanan makaleden:

(...) Türk Devlet yetkilileri ve iktidar sahipleri bilsinler ki, ne bir Türk, nede Türk devleti bundan böyle hiçbir Ermeni için değer taşımamaktadır. Varlıklarını korumak için başka yollar düşünsünler (...) (Perinçek 2007: 49).

Menşevik Gürcistan'ının toprak bakanı Karibi'nin Ermeni iddialarına karşı yazdığı "Kızıl Kitap" adlı eserinden:

1880'lerin sonunda Avrupa diplomasisi, Türkiye'deki Ermenilerin memnuniyetsizliğini ustalıkla kullandı. Rusya'nın boğazlara ilerleyişini engellemeyi umarak bu memnuniyetsizliği körüklemeye başladı. Bu tehdide karşı Avrupa diplomasisi, elinden geleni ardına koymadı. Bir şekilde Rusya'yı Türkiye ile yeni bir savaşa çekmeye ve Türkiye'yi iç çekişmelerle zayıflatarak Rusya için karlı bir ortak olmaktan çıkarmaya çalıştı. Batı Avrupa siyaset adamları, bu amaçlara ulaşmak içinde Ermenileri Türkiye'deki durumlarının ne kadar kötü oluşuna inandırdı ve bu durumdan ancak Avrupa'nın desteğiyle çıkabilecekleri fikri empoze edildi. (...) Türkiye'deki Ermeni nüfusu, Ermeni devrimci partileri yüzünden açıktan kendi Devletinin düşmanları tarafına geçti ve kendi memleketlileri olan Kürtlerin ve Türklerin hiddetini üstüne çekti. Tekrarlıyoruz: Kesin düşüncemiz şudur ki Ermeni şeflerinin en temel hatası, Ermeni gönüllü birliklerini oluşturmalarıdır ve bu politikanın sonucunda milli nefreti ateşlemeleridir. (...) Türkiye'nin yerine Hıristiyan Rusya'yı veya yüksek kültüre sahip Almanya'yı koyun. Eğer Rus Lehleri Avrupa'da yaşayan bütün Lehleri bir devlet örgütünde birleştirmek adına Avusturya Lehlerine katılsaydı ve bağlı buldukları Rusya'ya karşı savaşıysaydı Rusya ne yapardı? Eğer Alsace-Lorraine'deki Fransızlar Almanya'ya karşı savaş için gönüllü birlikler oluştursalardı Almanlar ne yapardı? Doğal olarak bu iki uygar Hıristiyan devlet de Türkiye

Ermenilere ne yaptıysa onu yapardı. (...) İngilizler, düşmana katılmayı düşünmeyen, sadece geçmişteki bağımsızlığını geri talep eden İrlanda'yı bile daha dün ateş ve kanla dize getirdiler (Perinçek 2007:53,54).

Sovyet Ermenistan'ının önemli devlet ve bilim adamlarından A.B. Karinyan'ın "Ermeni Milliyetçi Akımlarının Özelliklerine Dair" başlıklı makalesinde de, Bağımsız Ermeni devleti idealini gerçekleştirmenin önündeki en önemli engel, Türkiye Ermenistan'ının karışık milli yapısı ve Ermenilerin hedefledikleri altı vilayette azınlıkta olmalarıydı. Ermeniler, sadece bazı bölgelerde önemsiz bir çoğunluğa sahipti. Çoğunluğu ifade eden, özellikle Müslüman halka karşı Taşnaksutyun Partisince bazı önlemler alındı. Rus ordu raporları ve talimatlarında görüldüğü üzere, Ermeni gönüllü birlikleri, en geniş ölçüde Hıristiyan olmayan halkın ortadan kaldırılmasıyla uğraştılar. Gönüllü birlikler, Kürt ve Türk nüfusu sistematik olarak imha ederek Taşnaksutyun partisi'nin Ermeni bölgesinin Müslüman üyelerden temizlenmesi ve sınırların çevrilmesini öngören planını yerine getirdiler.(...)(Perinçek 2007: 58, 59)

3.5. Komiteler ve İsyanlar

3.5.1. Komitelerden önceki İsyanlar

Maraş sancağına bağlı, dağlık bir kazanın merkezi olan Zeytun'da, eski Ermeni beylikleri 1895'e kadar yaşamışlardır. Bugün yine Kahramanmaraş'a bağlı, bucak merkezi olan eski Zeytun kazası dört mahalleden oluşup, İşhan (Prens) adı verilen dört Ermeni beyi tarafından idare ediliyordu. 1545'ten itibaren bölgede birçok ayaklanmalar olmuştur. Bizanslıların daha sonrada Selçukluların önünden kaçan ve Toroslara yerleşen, Haçlı seferleri sırasında Hıristiyanlarla işbirliği yapan Zeytun ve (Süleymanlı) Haçın (Saimbeyli) Ermenileri, en sonunda Hınçakların hedefi olmuşlardır. 1782–1861 yıllarında genellikle vergi vermemek ve eşkıyalık yüzünden çıkan hadiseler, 1860'da Lübnan'a muhtariyet verilmesinden sonra mahiyetini değiştirmişti. Yaşanan hadiseler üzerine bölgedeki Türk halkı başka bölgelere göç etmişlerdir. Harotyan Çakıryan adında Zeytunlu bir Ermeni öğretmenin Zeytun'a gelmesiyle olaylar, istiklal mücadelesi şeklini aldı. Zeytunlular bu mücadelelerinde Fransa'dan yardım istediyseler de, Zeytun Ermenileri Katolik olmayı kabul etmediklerinden Fransa bu işle ilgilenmemiştir. 1865'te Zeytun'a ilk defa bir Türk kaymakamı gönderildiyse de ayaklanmalar sona ermiyordu. Hatta

kaymakam Ermeniler tarafından hapsedildi (Ethemoglu 1987:23; Kocaş 1990:174,175; İter 1988: 84–103).

3.5.2. Komitelerin Desteğiyle Çıkan İsyanlar

1895'te Zeytun'da önemli bir isyan patlak vermiştir. Bu isyan Hınçaklar ve Patrikhane'nin teşvik ve desteğiyle başlatılmış ve sürdürülmüştür. İsyanda Zeytun kışlasında bulunan 600 asker ve komutanları öldürülmüş. Gelişmeler üzerine hükümet katilleri tevkif edeceği sırada, Avrupa devletlerinin müdahalesi ve devletin hassasiyetini kıran şartlarla isyanı durdurdular. Avrupalı devletler ve Rusya'nın bu şekildeki müdahale ve yardımları, Osmanlı devletinin isyancılara ceza verememesinin, dolayısı ile komitecilerin cüretlerini artırmasının başlıca sebebi oldu. 1890'da yaşanan Erzurum isyanı, akabinde değişik yerlerde devam eden ve Avrupa'nın dikkatini Türkiye ve Ermeni meselesine çekmeye çalışan olayların başıdır denilebilir. Basit bir zabıta vakası olan Musa Bey hadisesi, dünyaya yayılmıştır. Aynı dönemde Ermeni hadisesini unutturmak, Erzurum isyanı ile Musa Bey hadisesini dünyaya yaymak, Ermeni nüfusunu hadiselere dâhil etmek, ihtilal fikrini halk arasında yaymak gibi amaçlarla 'Kumkapı' harekâtına girişilmiş ve hayli kan dökülmüştür. 1892 ve 1893 yıllarında Merzifon, Kayseri, Yozgat'ta Hınçak ihtilal planına uygun olarak harekete geçilmiştir. Bu olaylardan sonra Hınçak komitesi, İstanbul'da faaliyetlerine katılmayan Ermenilere karşı bir tehdit, şantaj ve sabotaj faaliyetlerine girişmiştir. 1894'te Hınçakların İstanbul teşkilatının başı olan Murat ismiyle bilinen "Hamparsun Boyacıyan" Taşnakların'da desteğiyle Sasun'da isyan etti. Birçok Müslüman öldürülürken, asker karşısında başarı sağlayamadı. Bu olayın araştırılmasına İngiliz, Rus ve Fransız konsolosları katıldılar. Newyork Herold Gazetesi bu olaylara yer verdiği makalede, isyanın yabancı devletlerin teşvikiyle çıkarıldığı, Müslümanların her türlü zorluk kullanarak, Hıristiyan olmaları hususunda baskı uygulandığı ve öldürüldükleri, buna mukabil Türklerin, Ermenilere çok iyi muamele ettiği belirtilmiştir. 1895'te de Hınçaklar Babiâli isyanını düzenlemiştir, ancak alınan tedbirlerle büyümeden durdurulmuştu (Kocaş 1990: 175–179).

Osmanlı Devletinde çıkan başlıca Ermeni Ayaklanmalarını şu şekilde

Sıralayabiliriz(Süslü 1990: 58,59):

Anavatan Müdafileri Olayı	: 8 Aralık 1887
Armenekan Çeteleri ile Müsademe	: Mayıs 1889
Musa Bey Olayı	: Ağustos 1889
Erzurum İsyanı	: 20 Haziran 1890
Kumkapı nümayişi	: 15 Temmuz 1890
Merzifon, Kayseri, Yozgat Olayları	: 1892 – 1893
Birinci Sasun İsyanı	: Ağustos 1894
Zeytin(Süleymanlı) İsyanı	: 16 Eylül 1895
Divriği (Sivas) İsyanı	: 29 Eylül 1895
Babıâli Olayı	: 30 Eylül 1895
Trabzon İsyanı	: 2 Ekim 1895
Eğir (Ma'müratül Aziz) İsyanı	: 6 Ekim 1895
Develi (Kayseri) İsyanı	: 7 Ekim 1895
Akhisar (İzmit) İsyanı	: 9 Ekim 1895
Erzincan (Erzurum) İsyanı	: 21 Ekim 1895
Gümüşhane (Trabzon) İsyanı	: 25 Ekim 1895
Bitlis İsyanı	: 25 Ekim 1895
Bayburt (Erzurum) İsyanı	: 26 Ekim 1895
Maraş (Halep) İsyanı	: 27 Ekim 1895
Urfa (Halep) İsyanı	: 29 Ekim 1895
Erzurum İsyanı	: 30 Ekim 1895
Diyarbakır İsyanı	: 2 Kasım 1895
Siverek (Diyarbakır) İsyanı	: 2 Kasım 1895
Malatya (Ma'müratü'l Aziz) İsyanı	: 4 Kasım 1895
Harput (Ma'müratü'l Aziz) İsyanı	: 7 Kasım 1895
Arapkir (Ma'müratü'l Aziz) İsyanı	: 9 Kasım 1895
Sivas İsyanı	: 15 Kasım 1895
Merzifon (Sivas) İsyanı	: 15 Kasım 1895
Maraş (Halep) İsyanı	: 18 Kasım 1895
Muş (Bitlis) İsyanı	: 22 Kasım 1895
Kayseri (Ankara) İsyanı	: 3 Aralık 1895
Yozgat (Ankara) İsyanı	: 3 Aralık 1895
Zeytin İsyanı	: 1895 – 1896
Birinci Van İsyanı	: 2 Haziran 1896
İkinci Sasun İsyanı	: Temmuz 1897
Sultan Abdülhamit'e suikast	: 21 Temmuz 1905

Adana İsyani

: 14 Nisan 1909

İsyanlar, komitelerin faaliyete geçmesinden itibaren süratle artmıştır. Newyork Herala Muhabiri Sidney Vitman'ın konu üzerindeki sözleri önemlidir:

“ Erzurum'daki İngiliz konsolsu M.Graves'e şunu sordum:

— Eğer Osmanlı Devleti'ne hiçbir Ermeni komitesi gelmemiş olsa ve Ermenileri isyana kıskırtmamış olsaydılar, bu çarpışmalar olur muydu?

— Tabii hayır. Sanmam ki bir tek Ermeni öldürülmüş olsun ...”

“ bir Yahudi'de bana Trabzon'da eğer bu hareketlerin birisi Rusya'da olsaydı, bir tek Ermeni sağ bırakılmayacağını ifade etmiştir.” (Süslü 1990,59)

Bütün bu isyanlara rağmen, Sultan Abdülhamit, defalarca isyancıları affetmiş, uzlaşma teklif etmiş; ama bir sonuç alamamıştır.

Böyle bir hadise olmadan bile Rusya'da Ermenilere nasıl üçüncü sınıf insan muamelesi yapıldığını Pierre Loti eserinde şöyle dile getirmiştir:

“... Rusya'da Ermeniler askere alınır ve memleketlerinden çok uzaklarda hizmet görürler. Mektupları sansüre tabidir. Türkiye'de ise mutlu, rahat bir hayat sürerler, servet yaparlar, askerlik yapmazlar. Okulları serbesttir. Milli tarihlerini okuturlar, gençlere Türk düşmanlığını aşılırlar.” (Süslü 1990: 59,60).

‘Teba-i Şahane’ veya ‘Millet-i Sadıka’ içinde sayılan Ermeniler, 1876 da ilk 1908 de ikinci defa ilan edilen Meşrutiyet'in bütün imkânlarından faydalandılar. Vartakes olsun veya Dr. Karakin Pastırmacıyan olsun, Erzurum olayları ile Meclis-i Mebusan'a girebildiler. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin uyarmalarına rağmen Ermeniler, mesela Erzurum'da daima baş kaldırmaya hazır tehlikeli bir unsur oldular (Konukçu 1990: 8).

1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanının ardından, isyanlar devam etmiştir. Taşnaksutyun mensubu bir kişi yazdığı eserinde, Kafkas Ermeni Taşnaksogonların hapisten, işkenceden, Sibiryadan kurtulmak amacı ile İstanbul'a geldiklerini belirtmiştir. Daha sonra Rusya'daki Ermenileri zulümden kurtarmak için Çar'a karşı

mücadele eden komiteler, Osmanlı'da II. Meşrutiyetin ilanı ile Çar'ın kucağına düşerek yine Osmanlı İmparatorluğuna cephe almıştı. 14 Nisan 1909'da Adana isyanı patladı. Zaten Çarlık Rusya'sı da Akdeniz'e inen koridorda bir kapı sahibi olmak için Ermenileri kışkırtıyordu. Bu gaye ile Kilikya'nın muhtelif yerlerinde Adana, Maraş, Haçin ve Zeytun'da bir Ermeni kesafeti sağlanmaya çalışıldıysa da başarılı olunamadı (Süslü 1990: 60).

3.6. Rusya'nın Emelleri

3.6.1. Ermeni politikası ve Amaçları

1711 Prut Savaşı'yla tarih sahnesinde rol alan Rusya, 1768–1774 savaşıyla büyük devlet konumunu kazanmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması'yla da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hıristiyan tebaa lehine müdahale hakkı elde etmiş idi. Böylece Rusya, Osmanlı Devleti'ni yıpratma veya parçalama işine Osmanlı hıristiyanlarını iştirak ettirmeyi politikasının temeli haline getirmiş oldu. Osmanlı topraklarında uygulanan bu politika, Avrupa hıristiyan kamuoyu tarafından da destek buluyordu. Rusya; hedefine varmak için önce Balkanlardaki Sırları, Romenleri, Bulgarları ve Makedonları Türklere karşı isyan ettirmek suretiyle, Osmanlıyı zayıf düşürmek, sonra da desteklediği bu isyanlara müdahale ederek Balkanlarda muhtar veya müstakil tampon devletler yaratmak gibi bir politika izlemiştir. Rusya, Balkanlarda yürüttüğü bu politikayı bu defa Osmanlı'nın Asya topraklarında (Anadolu) uygulamaya devam etmiştir. Bu bölgede Rusya'ya yardımcı olabilecek Hıristiyan unsur olarak Ermeniler bulunuyordu. Rusya'nın Güney Kafkasya'yı zapt etmesi, bölgedeki Ermenileri kendine bağlaması, Osmanlı Ermenileri ile yakın temasa geçmesini de kolaylaştırıyordu (Kodaman 2003: 60,61).

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, İngiltere ve Rusya'nın başını çektiği devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürdükleri politikalarının, menfaatleri doğrultusunda Ermeni cemaati üzerinden siyaset takip etmeye başladıkları görülmektedir. Büyük devletlerin politikaları sonucunda, Balkan milletlerinin Osmanlı devletinden kopmaları, Ermeni Cemaatine de muhtariyet elde edebileceği

konusunda ilham kaynağı oldu. 1877–78 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Rusya; ardından Berlin Antlaşması ile de İngiltere, Ermeni meselesine yön vermişlerdi. Rusya, Ermeni meselesinin ilk dönemlerinden, 1.Dünya Savaşına kadarki süreçte Ermenilerle ilgili meselelerde yoğun bir faaliyet içinde olmuştur. Berlin Antlaşmasına kadarki süreçte Rusya'nın Ermeni meselesi karşısındaki duruşu şu şekilde özetlenebilir: I. Petro döneminde Rus-Ermeni yakınlaşması yaşanmaya başlandı. Çarlık Rusya'sı, komşu olduğu Osmanlı topraklarını, doğal genişleme alanı olarak kabul ettiği için Osmanlı toprakları üzerinden güneye ve güneybatıya yayılma politikası gütmüştür. Rusya'ya göre, bu politikanın baş unsurlarından birisi de Osmanlı Hıristiyanlarının hamisi olmaktır. Bu da, Rusları Ortodoks Rumların yanı sıra Ermenilerle de ilgilenmeye sevk etmiştir. Bu nedenle Rusya, Balkanların yanı sıra Kafkasya'daki Ermenileri Eçmiyazin Kilisesi aracılığıyla Rus etkisi altına sokmaya çalışmıştır. Çarlık Rusya sı 1828'de İran ile imzaladığı Türkmen çayı antlaşması ile elde ettiği Revan ve Nahçıvan Hanlıklarını birleştirerek Ermeni vilayetini kurmuştu. Bölgenin Ermenisiz olamayacağını gören Ruslar, Türkiye ve İran'dan göç ettirme sureti ile Ermenileri bölgeye getirdi. Bundan sonra da Ermeniler Rus Çar'ını kurtarıcı olarak görmeye başlamıştır. Rusya, Osmanlı Devleti aleyhine yapacağı her faaliyetin üssü olarak bu bölgeyi kullanacak, Ermenilere vaatlerde bulunulacak ve Sovyet döneminde kurulan bugünkü Ermenistan Cumhuriyetine kadar da Ermeni devleti kurulmasına müsaade etmeyecekti. Osmanlı Devletinde yaşayan Ermeni din adamları üzerindeki etkisi ile Rusya, Osmanlı Ermenileri üzerinde de etkili olmaya başlamış ve ikna ettiği Ermenilerden hem asker, hem de sivil destek alarak faydalanma yoluna gitmişlerdir. Savaşlarda Kafkas Ermenilerinden oluşan gönüllü alaylar, Rus ordusunun öncü birliklerini oluştururken, sivil teşkilatları da Osmanlı Devleti dâhilinde yaşayan Ermeniler arasında isyan çıkartmak için kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı ile siyasi, askeri ve sosyal alanlarda yenilikler yapması, Balkanlar ve Boğazlarda gözü olan Rusya'yı rahatsız etmesi ile Rusya İngiltere'ye Osmanlıyı parçalamayı önerdi. Ancak İngiltere teklifi çıkarlarına uygun bulmadığından reddetti. Çar ise amacından vazgeçmeyerek, kutsal yerlere bakma işinden çıkan basit bir meseleyi büyüterek, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks tebaanın korunması hakkında kendilerine bir senet verilerek, konunun güvence altına alınmasını istedi.

1870'li yıllara gelindiğinde Rusya, Ortodoks tebaası adına tekrar aktif politikalar izlemeye ve Ermeni meselesinin merkezinde bulunmaya başlamıştır. 1877–78 Osmanlı Rus Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda tam anlamıyla “Ermeni Meselesi” diye bir sorundan bahsedilmezken, savaş sırasında Rusya'nın Doğu Anadolu'daki bazı Türk şehirlerini işgal ederek, bu şehirlerdeki Ermenileri bağımsızlık amacıyla Osmanlıya karşı kışkırtması ile Ermeni sorunu ortaya çıkmış oldu. 93 harbi öncesinde, Osmanlı hâkimiyetinde huzurlu bir hayat sürdürdüğünü ifade eden Ermeni Temsilcisi Enfiyeciyen, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı için ölmeye hazır olduklarını belirtmişti. Yine savaş öncesinde Ermeni patriği Nesres Vargabedyan, Sultan'a ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmişti. Savaşın bitmesi ile de Osmanlı aleyhinde tavır sergilemekten geri kalmamışlardır. Ayastefanos'ta yapılan barış görüşmeleri esnasında Ermeni heyet hazırladıkları muhtırayı Çar Nikola'ya sunmuştur. Muhtırada Osmanlı Devleti ile ilgili olarak şikâyette bulunmakta ve Ermenilerin bulunduğu doğu vilayetlerinde bir Ermeni devletinin kurulmasına izin verilmesini, hiç olmazsa bu yerlerin Rus himayesine alınmasını talep etmekteydi. Türk delegasyonunun karşı çıkmasına rağmen Ayastefanos Antlaşmasınının 16. maddesi Ermeni isteklerine olumlu cevap niteliğinde olmuştur. Bu madde önceleri bir iç mesele olan Ermeni sorununun, uluslar arası alana taşınması yolunda ilk adımdır. Bu antlaşma ile Rusya prestij kazanırken, Ermeni meselesi resmileşti ve Ermeni ile Ermenistan adları ilk kez uluslar arası antlaşmaya girmiş oldu. Osmanlı Ayastefanos'un 16. maddesi ile yeni bir yükümlülük altına girerken Rusya da reform bahanesi ile Osmanlı devletinin iç işlerine karışma hakkı elde ediyordu. Rusya'yı, Doğu Anadolu üzerinde etkili hale getiren bu gelişme aynı zamanda İskenderun yoluyla Akdeniz'e, diğer taraftan da Dicle-Fırat yoluyla Basra Körfezine çıkma düşüncesini gerçekleştirmeyi hedefliyordu. Bir anlamda Rusya'nın, Doğu Anadolu'yu Balkanlaştırmak amacıyla olduğunu da ortaya koyuyordu. Öte yandan antlaşma ile Rusya'nın elde ettiği avantajlardan dolayı İngiltere'nin tereddütleri vardı. İngiltere'ye göre Rusya, Osmanlı İmparatorluğunu tek taraflı olarak ilhak etmek veya himayesi altına almak için Ermenileri araç olarak kullanmayı düşünüyordu. İngiltere çıkarlarını temin için Rusya ile anlaşma yolları aramıştı. 30 Mayıs'ta Rusya'yı zorlayarak Shouvalov Memorandumu adı verilen gizli bir antlaşma imzalamaya muvaffak oldu. Böylece İngiltere bir taraftan Kıbrıs'a

fiilen yerleşiyor öte yandan Doğu Anadolu’da bir çeşit koruyuculuk ve müdahale hakkını elde ediyordu. Osmanlı topraklarında yaşayan Rus-İngiliz rekabeti o güne kadar tam anlamıyla var olmayan Ermeni meselesini yaratarak gündeme getirmişti (Selvi 2003: 19–36).

Berlin Antlaşmasından I. Dünya savaşına kadar olan sürecini değerlendirdiğimizde ise, İngiltere ve Avusturya’nın girişimi ile Ayastefanos Antlaşmasının bazı maddeleri üzerinde düzeltme ile Berlin’de kongre toplanmasına karar verildi. Rusya, çıkarlarına zarar verecek kongre kararını tasvip etmese de yeni bir savaş göze alamadığından bu kararı kabul etmiştir (Selvi 2003:19,20).

30 Mayıs 1878 tarihinde, Londra’da İngiltere ile Rusya arasında gizli bir anlaşma yapılmıştır. Bu gizli antlaşma ile Rusya, Bulgaristan sınırlarının daralmasını ve Doğu Bayezid’i Türklere iade etmeyi kabul etti. Bu arada İngiltere de Osmanlı devletinden Rus işgal tehlikesine karşı imparatorluğu koruma amacı ile Kıbrıs adasının kendi idaresine bırakılması ve Doğu Anadolu’daki Ermeniler için ıslahat yapılmasını istemiştir ya da dikte ettirmiştir. Çünkü, Osmanlı imparatorluğu bu kararları uygulamaya yanaşmadığı takdirde, imparatorluğu Rusya ile aralarında taksim edeceklerini belirtmiştir. Ermeniler için yeni bir kongre, yeni güvenceler anlamına gelmekteydi. Bu nedenle Ermeniler propaganda faaliyetlerini hızlandırdılar. Ermeniler, Hıristiyan halkla aynı hukuku istediklerini ve bu istekleri Avrupalı devletlerin aracılığıyla gerçekleştiremezlerse, Rusya’dan yardım talep edeceklerini belirtmişlerdir. 17 Mart 1878 tarihinde patrik Nerses, İstanbul’da İngiliz Büyükelçisi Layard’ı ziyaretinde;

“Bir yıl önce Osmanlı idaresinden şikâyetimiz yoktu, Ancak Rus zaferi şimdi durumu değiştirdi. Doğu’da bağımsız bir Ermenistan istiyoruz. Eğer siz yardım edemezseniz, bunu gerçekleştirmek için Rusya’ya müracaat ederiz.” demiş. Elçi Ermenistan’dan nereyi kastettiğini sorusuna da “Van, Sivas, Diyarbakır ve Kilikya” diye cevap vermişti. Elçinin “Evet ama bu yerlerin hiçbirinde çoğunlukta değilsiniz” demesi üzerine de, “Bunu biliyoruz, ama şimdi Rusya doğuda topraklar kazanıyor, Rusya ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki güç dengesi değişti. Bizde geleceğimizi düşünmeliyiz.” diye Ermenilerin amacını açıklamıştı. (İlter 1988:57,58)

Başpiskoposun, Rusya'da gerekli görüşmeleri yapmasının ardından Ermeniler, Berlin'de toplanacak kongre öncesinde, propaganda faaliyetlerini gerçekleştirmek için bir heyet oluşturdular. Dünya siyasetinde büyük bir etki yaratan kongre ile İngilizler, Rusya'yı Hindistan yolundan uzaklaştırmış, bunun yanı sıra I. Dünya savaşı öncesi blokları şekillendirmiş ve Almanya'nın Doğu'ya açılma siyasetinin temellerini atmıştır.. 14 numaralı protokolün yapıldığı 6 Temmuz tarihinde Ermeni heyeti; Rus temsilcisi Gurçakoff ile yaptığı görüşme sonrasında, Ermenilerin isteklerini destelediğini belirten Gurçakoff, muhtar bir yönetim isteklerini ise aynı şekilde destekleyemeyeceğini belirtilmiştir; çünkü Çar'dan aldığı emirde böyle bir şeyin olmadığını bildirmiştir. Ancak bir süre sonra Rus temsilciler Ermenilere karşı tavırlarını ortaya koyacaklardır. Aslında Rusya adına siyaset yürüten Peter Shouvalov idi ve Ermeni meselesi ile ilgili Çar'ın kararını kendisi bildirecekti. 6 Temmuz'da yapılan toplantının ardından Ermeni heyet ile görüşen Peter Shouvalov, kongrenin Ermeni meselesi ile ilgilenecek zamanı olmadığını, muhtariyet meselesinden vazgeçmelerini ve ıslahat maddesini kabul etmelerini teklif etmiştir. Fakat Ermeni heyeti isteklerinden vazgeçmemişlerdir. Sonunda,

“Babiâli, Ermenilerin oturdukları illerin, yeri gereği muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri gecikmeden yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı emniyet ve rahatlarını korumayı taahhüt eder ve bu konuda alacağı tedbirleri sırası geldikçe devletlere bildireceğinden, adı geçen devletlerde bu tedbirlerin yapılmasını gözeteceklerdir”

kararı onaylandı. Ermeniler, Ayastefanos'dan daha fazla şey elde etme gayesiyle geldikleri Berlin kongresinde önceki kazanımlarının bir kısmından feragat etmek zorunda kaldılar. Bu madde, Berlin Kongresinden, I. Dünya Savaşı'na kadar büyük devletlerin özellikle Rusya ve İngiltere'nin Ermeni meselesine karışmalarına zemin hazırladı. Bağımsızlık elde edemediklerinden, Ermenilerden Kırım'ın başını çektiği bir grup Rusya'dan yardım istediye de Rusya'nın Doğu Hıristiyanlığı ile meşgul olmadığı cevabını alan Ermenileri İstanbul Ermeni Patriğinden talimat istediler. Patrik Nerses de kararı protesto etmelerini söylemiştir.

Berlin Kongresi sonrası Ermeni meselesinde 3.safhaya yani silahlı mücadele safhasına geçildiği görülür. Rusya'nın amacına hizmet edecek unsur, Osmanlı

Devleti bünyesinde hazır bulunduğundan reform meselesi bahanesiyle bu durumdan faydalanılmaya çalışıldı. Bu amaçla 1880 yılından itibaren Doğu Anadolu’da bazı Ermeni komiteleri kurularak isyan hazırlıkları başlatılmıştı. Kara Haç, Armenekan, Vatan Koruyucuları, Taşnak, Hınçak gibi komiteler kuruldu. Özellikle Rusya tarafından kurulan Taşnaklar silahlı mücadelelerin öncüsü olmuş, Türkiye’de casusluk yapmış ve kargaşa yaratmışlardır. İstanbul’daki Robert College’in Müdürü Cyrus Hamlin’in Hınçak komitesinin bir üyesi ile yaptığı görüşmede, Anadolu’daki ihtilalci Ermenilerin amaçlarını, Rusların meseledeki rolünü ve komitelerin amaçlarına ulaşmak için uyguladıkları metotları göstermektedir. İhtilalci:

“Rusların Anadolu’ya girerek orayı zapt etmeleri için yol hazırladıklarını ve bunu umut ettiklerini belirtmiş.” Bunun nasıl olacağını soran Hamlin’e “Bütün Türkiye imparatorluğunda kurulmuş bir Hınçak çeteleri Türkleri ve Kürtleri öldürmek için fırsat gözecekler, bunların köylerini yakacaklar ve sonra dağlara çıkacaklar. O zaman Hıristian kudurmuş İslamlar ayaklanacak ve savunmasız Ermenilere hücum edecekler; Rusya, insanlık ve Hıristiyan uygarlığı adına, içeri girecek ve Anadolu’yu zapt edecektir.” demiştir.

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Ermeni davasını benimsemiş olan Rus siyasetinde geçen on yıllık süreçle birlikte önemli değişiklikler olmuştur. Rus desteği ile ortaya çıkan Romanya ve Bulgaristan gibi yeni Balkan halklarının sonradan Ruslara yüz çevirmesi, Rusya’ya Balkanlar üzerinden Akdeniz’e inme imkânını kapatmıştır. Rusya güneyde yolunu kesecek bir Ermenistan oluşumunu tehlike olarak görmüş ve aynı hatayı tekrar etmek istememiştir. Rusya’ya göre Slav ve Ortodoks olmayan bir Ermeni hükümetinin itaat etmesi güç olacaktı. Bu nedenle Rusya, Osmanlı himayesindeki Ermenileri tahrik etmeye devam ediyor; fakat onları muhtar bir topluluk olarak da görmek istemiyordu. Çünkü böyle bir muhtariyet yaşanması, Rus himayesindeki Ermenilere de örnek olabilirdi. Bu süreçten itibaren Rusya, kendi dışındaki her türlü bağımsızlık hareketlerine karşı olumsuz bir tavır aldı. İçerde ise Ruslaştırma siyaseti izledi. Rusya, Kafkas Ermenilerinin milli duygularını ezdi, kiliselerine el attı, okullarını kapattı. Ermeni kiliselerinin kıymetli eşyaları alınmış, manastırların arazileri zapt edilmiş. Kiliselerde ayinler yapılmamış, papaz ve öğretmenler parasız kalmışlardı. Rus hükümeti, Ortodoks olmaları halinde,

kendilerine iki kat maaş verileceğini vaat etmiş; ama bunu kimse kabul etmemişti. Bu baskı döneminde Katolikos, İstanbul'a gelerek, Kafkas Ermenilerinin, Eçmiyazın'deki Katolikosluk merkezini Osmanlı Devletine taşımak istediklerini belirttyseler de, II. Abdülhamit'in cevabı olumlu olmamıştır. Ermeniler üzerindeki baskısını arttıran Rusya, hiçbir kıpırdanmaya fırsat vermek istememiş; ancak Osmanlı ülkesindeki Ermenileri kışkırtmak şeklinde bir politika izlemiştir. Rusya; İstanbul ve Boğazları işgal etmek amacıyla mukabil projeler aramakta idi (Selvi 2003:36–55).

Rusya 19. yüzyılın sonlarına doğru Sibiry'a'nın kaynaklarını işlemiş ve Çin de etkinlik kazanmak, Uzakdoğu'da sıcak denizlere çıkmak amacıyla Uzakdoğu politikası izlemeye başlamıştır. Bu amaçla 1892'den itibaren Transsibirya demiryolunu inşaaya başlamıştır. Ancak emperyalist politika, bölgede yayılmacı bir siyaset izleyen Japon engeline çarpar ve Rus hezimetini ile noktalanır. Rus askeri gücünün de organize olması, Rusya'nın 1912 'ye kadar Osmanlı devletine karşı pasif bir tutum izlemesine yol açar. Gelişmelere paralel, Rusya için Ermeni meselesi, elverişli zamanda Anadolu topraklarına ve boğazlara yerleşmek için yardımcı bir faktör niteliğindedir. 1905'te Rus-Japon savaşı sonrası alınan yenilgi üzerine Rusya'da ihtilal havası esmeye başlayınca Ermenilere karşı da bir tavır değişikliği yaşandı. Ermeni kiliselerine malları iade edildi. Okulların yeniden açılmasına müsaade edildi. Yeni vali Worontsoff-Dachkoff Türk-Ermeni mücadelesinde Ermeniler lehine ağırlığını koysa da, genel vali Osmanlı devletinde Ermeni ıslahatlarının genişletilmesine karşıdır (Çaycı 2000:48–50).

1912 yılına gelindiğinde Balkan Savaşları nedeniyle Osmanlı Devletinin zayıflamasını fırsat bilen Rusya, Ermeni sorununu, Doğu Anadolu'yu ele geçirmek amacıyla tekrar gündeme getirdi. Konu sürecinde sürekli vurgulandığı üzere Rusya'nın Ermeni devleti kurmak gibi bir niyeti yoktu. Bu konu ile ilgilenmesinin nedeni, sömürgeci ve işgalci emellerinin gerçekleştirilmesi için bir araç olarak kullanmaktı. Osmanlı Devletinin Balkan Savaşlarında aldığı yenilgi üzerine, Rusya Büyükelçisi De Giers, Osmanlı hükümetine verdiği raporda, Doğu Anadolu'da bulunan Ermenilere ıslahat yapılmasını, ıslahatın da başarıya ulaşması halinde, Rus

ordusunun bölgeyi işgal etmek için hazır bulundurulmasını teklif etmiştir. Rusya'nın amacı Ermeniler bahanesi ile Doğu Anadolu'yu topraklarına katmaktır. Rusya, Ermenileri Osmanlıya karşı silahsız olarak kullanmaya çalışsa da daha önce Ermenileri baskı altında tuttuğundan ve Ermeni ihtilalcilerinin Rusya'ya karşı güvensizlik duymalarından dolayı hemen taktik değişikliğine gitmişler ve Ermeni siyasi mahkûmları hakkında genel af ilan ederek güven tazelemeye çalışmışlardır. Rusya dışında İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'da kendi çıkarları doğrultusunda Ermeni ıslahat projesinin hayata geçirilmesi için çaba göstermişlerdir. 8 Şubat 1914 tarihinde Osmanlı devletine Islahat projesi kabul ettirildi. Ancak ıslahat projesi Ermenileri tatmin etmemiş ve bu durum sorunun tekrar Avrupa gündemine taşınmasını sağlamıştır. Antlaşma doğrultusunda, altı doğu vilayeti, iki müfettişlik bölgesine ayrılmış ve buralara bir Norveçli ve Hollandalı müfettiş tayin edilmişti. I. Dünya Savaşının patlak vermesi ve kasım başlarında Osmanlı'nın Almanya safında savaşa katılmasının ardından genel müfettişler kontratları iptal etmiş ve Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni bir süreç başlamıştı (Selvi 2003: 36–62).

3.6.2.Ortodokslar

Türkler ile Hıristiyan milletlerin birbirleriyle ilişkilerinde din faktörü önemli bir rol oynamış, hıristiyan dünyası müslümanlıklarından ötürü Türklere daima değişik bir gözle bakmışlardır. Müslümanlığa ve müslüman olduğu için de Türklere karşı işlenen bu din faktörü, Osmanlı İmparatorluğu'nda suni “Ermeni Meselesi”nin çıkmasında etkili olmuştur. 19.yy'ın ortalarından itibaren “Şark Meselesi”nin bir boyutu da “Hıristiyanlık Meselesi” olmuştur denebilir. Ermeni milliyetçiliği kültürel benlikten kaynaklanmakta olup, bu kültürün, milliyetçi dini menşei, Osmanlı İmparatorluğu'nda yürütülen misyonerlik faaliyetlerinde aranmalıdır. 18.Yy'dan itibaren yürütülen batı kültürel yayılcılığının aracı olan misyoner okulları Osmanlı Devletinde faaliyet göstermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Protestan misyonerler, yıkıcı ve bölücü faaliyetlerini 1840'lardan itibaren arttırmaya başlamışlardır. Protestan misyonerlerin görünüşteki

amacı din ve mezhep çıkarlarını korumak iken, asıl amaçları Osmanlı Katoliklerinin hamisi Fransa ve Avusturya ile Ortodoksların hamisi Çarlık Rusya'ya karşı imparatorlukta hak arayışına girebilecek ve bunlar aleyhine imparatorluğun iç işlerine müdahale edebilecek bir Protestan topluluğu yaratmaktır. Çünkü aynı uygulamayı Ortodoks ve Katolik azınlıklar aracılığı ile yürüten Rusya, Fransa, Avusturya, Lübnan ve Suriye'deki Müslüman ve Hıristiyan çekişmesinden faydalanarak "himaye" adı altında Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmışlardır (İlter 1988: 42–44).

Amerika misyonerlik faaliyetleri ile kültürel ve fiziksel alt yapıyı hazırlayarak, Ermenileri isyana sevk etmiştir. Ermeniler silah yardımını ise Rusya, İngiltere ve Fransa sağladı. Ermeniler Gregoryen mezhebine mensup olup bahsi geçen Avrupalı devletler, Ermenilere yardım etme noktasında Ermenilerin mezhep değiştirmelerini talep edebilmiştir. Ruslar yardım ederken Ortodoks olacaksınız yoksa yardım alamazsınız demiştir. İngilizler Protestan, Fransızlar Katolik olacaksınız demişlerdir. Bu durum süreç içerisinde değerlendirildiğinde Ermeniler arasında Ortodoks, Katolik ve Protestan mezhepleri olduğu ve kendi mezhepleri olan Gregoryen mezhebine mensup olanların sayısının azaldığı görülmüştür (Hatipoğlu 2005:247–251).

Ermenilerin, 1880'li yıllardan itibaren komiteler ve bu komitelerin aracılığıyla yıkıcı faaliyetlere girişerek büyük devletlerin dikkatini üzerine çekmek kaydıyla muhtar devlet amacına ulaşmaya çalıştığı görülür.

Ermeni Komiteleri, 1905'te Paris'te topladıkları bir kongrede, Kilikya bölgesinin bağımsızlığını sağlamak amacıyla tüm imkânlarını kullanma kararı alırlar. Rusya; Adana, Maraş ve İskenderun'daki Ermeniler arasında Ortodoksluğu yayarak, nüfuz alanını genişletmeye ve böylece Akdeniz'e doğru bir koridor açmaya çalışır. Ermenilerin amacı bu yolla Rus İmparatorluğu'nun genişlemesini kolaylaştırmaktır. 1904–1905 yıllarında Nasturiler, Rus papazların gönderilmesini isteyerek Ortodoksluğa geçmek için girişimde bulunmuşlardı. Balkan Savaşları sırasında Taşnaklar, Osmanlı İmparatorluğu ile İttihat ve Terakki cemiyetine karşı eylemlerde

bulunmuşlardır. Van konsolosu Türklerin düzeni sağlamak üzere Ermenilere karşı alınabilecek önlemleri bertaraf etmek amacıyla Rus birliklerinin Azerbaycan üzerinden gelerek Ermenileri korumaya alacaklarını belirterek valiyi tehdit eder. Hâlbuki Rusya, Türkiye'deki ayaklanmaları desteklerken, kendi topraklarındaki Ermeni komitelerinin girişimlerini en sert şekilde bastırmaktadır. Bitlis'te bulunan Rus konsolosu, İstanbul'daki elçiliğine gönderdiği raporda, Taşnakların sloganlarının “Rusya’yı buraya getirmek” olduğunu ve bu amaç için Ermeniler ile Müslümanlar, özellikle de Osmanlı birlikleri arasında çatışmaları körüklediklerini belirtmiştir. Rapordaki şu pasaj İtilaf Devletlerinin o günlerdeki politikasını ortaya koymaktadır:

“ Ekselanslarının anlayacağı gibi Ermeniler ile Müslümanlar arasında gelecekteki şoklar, büyük ölçüde Taşnaksutyun Komitesinin politikasına ve eylemlerine; Türklerle Balkan Slav Devletleri arasındaki barış görüşmelerinin seyrine ve görüşmeler sonrası, İstanbul İttifak Devletlerince muhtemel işgaline bağlıdır. Eğer Londra Konferansı barışla sonuçlanmazsa, Osmanlı başkentinin sonunun yaklaşması Bitlis Ermenileri ile Müslümanlar arasındaki ilişkileri de etkileyecektir. Kırsal kesimdeki Ermeniler kadar kentlerdeki de, tıpkı dini önderleri gibi Rusya'ya olan meyillerine ve yakınlıklarını her zaman göstermişlerdir. Osmanlı Hükümeti'nin bu bölgede düzeni, yasayı ve refahı gerçekleştirmekten aciz olduğunu pek çok kez beyan etmişlerdir. Şimdiden pek çok Ermeni kiliselerini Ortodoks tapınaklarına dönüştürmek üzere Rus askerlerine sunmayı vaat etmektedir (Gaillard 2003: 8–11).

3.6.3. Rusya'nın Bağdat Demiryolu Ve Doğu Anadolu Politikası

19.Yy'ın sonlarına doğru Rusya; sanayi inkılâbını gerçekleştirmiş, ticareti ve sanayisi büyüyen, sömürgecilik faaliyetlerine giren Almanya'yı rakip olarak görmeye başlamıştı. Bu korku sonucu, 1892 Fransa-Rusya İttifak Anlaşması imzalandı. Yine bu dönemde Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde gittikçe artan nüfuzu ile Bağdat demiryolu imtiyazını bu devlete verilmesi Rusya'yı ürkütmüştür. II. Abdülhamit de Bağdat demiryolunu, Orta Doğu'da Rus ve İngiliz tehlikesine karşı, Alman Seddi olarak görüyordu. Bu durum Rusya'nın amaçlarıyla çelişiyordu. Rusya'nın hedefi Akdeniz'e inerek, İskenderun Körfezi'ne yerleşmek ve Basra Körfezi'ne ulaşmaktı. Rusya, “Hasta Adam” olarak tanımladıkları Osmanlı'yı

parçalamak ve payına düşeni almak istiyordu. Dolayısıyla Doğu Anadolu Bölgesi'ni kendi arka bahçeleri olarak görüyordu. Buna göre Rusya'nın faaliyet planı, Malatya-İskenderun hattı üzerinden sıcak denizlere inmek için bölgedeki Ermenileri kışkırtmak suretiyle Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettirmektir (Kocabaş 1989:355–356; Hatipoğlu 2005:9).

Almanya'nın demiryoluna sahip olması ile Büyük Petro Katarina'nın rüyaları suya düşmüş olmakla beraber Çar Panslavizm adına iddia ettiği Osmanlı Devleti mirasından vazgeçtiği gibi, Filistin'de de Ortodoksluk adına “Kutsal Topraklar” ın hamisi olma isteğinden vazgeçiyordu. 1899'da Bağdat demiryolu imtiyazının Deutsche Bank'a verilmesi ile Rusya aleyhte tavrını ortaya koydu. Kafkasya, İran ve Irak pazarlarına Alman malları girecek ve Rus tüccarları artık burada barınamayacaktı. Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığı güçlenecekti. “Nuviya Veriha” isimli bir Rus gazetesinde de Bağdat demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesiyle beraber, Anadolu'da sağlam bir Alman nüfuzunun oluşacağı, bölgede İngiltere dışında daha faal rakiplerle karşı karşıya kalınacağı şeklinde, Rusya'nın korkuları ifade edilmişti. Rusya, demiryolu projesini tamamıyla engelliyemese de, kendisini etkileyecek zararı asgariye indirmek politikasını takibe başladı. Bu politikada Doğu Anadolu'yu nüfuz ve yayılma bölgesi olarak gören Rusya'nın, demiryolunun buradan geçmemesi için itiraz sesini yükseltti. Rusya'nın isteklerinin yerine getirilmemesi halinde Berlin Antlaşması gereği, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya ödemesi gereken fakat ertelenmiş olan harp tazminatının, vadesi geçmiş taksitleriyle beraber, bir defada ödenmesini istedi. Devletin ödeme gücü olmadığından, Rusya'nın tehditlerle dolu isteği yerine getirildi. 1900'de Rusya Osmanlı arasında Karadeniz Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre. Bağdat demiryoluna ‘Ankara -Kayseri – Diyarbakır’ hattı yerine ‘Konya – Adana – Halep’ hattından geçmesine karar verildi. Bunun dışında Türkiye Kuzey ve Doğu Anadolu'da demiryolu yaptırma kararı aldığı anda bu işi ya Rus vatandaşlarına ya da Çarın kabul edeceği bir sendikaya verecek, işi Rus vatandaşları aldığı takdirde onlar da Bağdat demiryolu imtiyazlarına benzer ayrıcalıklar verilecek. Rusya Doğu Anadolu'da demiryolu yapma hayalini, yapılacak bu yolun, Türkler veya Almanların eline geçip kendisine karşı kullanması ihtimalinden ötürü, gerçekleştirememiştir.

Almanların 1901’de Bağdat demiryolunun “Uluslararası” hale getirilmesi teklifine de insiyatifin Almanların elinde olmasından ötürü yanaşmadı. Ancak Bağdat demiryolu Rusya’yı I. Dünya Savaşı’na girmeye iten sebeplerden birisi oldu (Hatipoğlu 1991: 246–251).

3.7. I. Dünya Savaşı’nda Türk-Rus-Ermeni İlişkileri

3.7.1.Rusya’nın Yaklaşımı:

Rusya, yıllarca Moğolistan ve Tibet, İran ve Afganistan, Kafkasya ve İstanbul’a girebilmek için uğraşmıştır. Bu nedenle, rejim ne olursa olsun hiçbir Rus hükümeti, bu ticari çıkış kapılarını inkâr edemez. Rus Çarı Büyük Petro’nun vasiyetnamesi, Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne yönelik politikalarını en iyi anlatan belgedir. Rusların gerçek hedeflerinin belirlenmesi bakımından da önemlidir. Bu durumu açıklayan vasiyetnamedeki bazı maddeler şunlardır:

Madde 9: Mümkün olduğunca İstanbul ve Hindistan’a yaklaşmak gerek. Bunlara egemen olan güç, tüm dünyaya da egemen olacaktır. Sürekli olarak bazen Türklerle bazen de İranlılarla savaşa girmeli. Karadeniz üzerinde üsler kurmalı ve yavaş yavaş bu denizin tümüne egemen olmalı. Hızla İran’ın zayıflaması sağlanmalı. Bu suretle Basra Körfezi’ne inmeli. Suriye ile ilişki kurup, Levant (doğu) ticaretini önceden olduğu gibi ele almalı, dünyanın ambarı Hindistan’a doğru inilip oraya varıldıktan sonra, İngiltere’nin adalarına yaklaşmış olunur.

Madde11: Avusturya ile ilgilenip, Türkleri Avrupa’dan atmalarına yardımcı olmak ve onun İstanbul üzerinde oluşabilecek isteklerine gem vurmak gerekir(...) (Evren 2002: 70).

Yeniden bir Ermenistan Krallığı kurma düşüncesi, ilk defa 1768–1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Ermenileri kendi yanlarına çekme politikasının parçası olarak, II. Katerina tarafından, Rusya’nın koruması altında “Ararat Krallığı” kurma projesiyle ortaya çıkmıştır. Ancak bu proje uygulanmamıştır. 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya’ya Osmanlı Devleti’nde yaşayan hristiyanların

koruyuculuğu ve kilise açma yetkisini vermiştir. 1774'ten itibaren Ruslar, Ermenileri daha rahat kontrol edilebilir ve Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılabilir hale getirmiştir. Daha sonra 1829 Edirne Antlaşması'yla, Ermeniler arasında büyük bir dini nüfuzu olan Ecmiyazin Katolikosluğu Rusya sınırlarının içinde kalınca Rusya, Osmanlı Ermenilerine dini ve siyasi baskılara başlamıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı topraklarındaki hıristiyanların hamiliğini alan Rusya, 1856 Paris Antlaşması'ndan sonra, bu rolünde yalnız değildi. Osmanlı uyruğundaki hıristiyanların hamiliğini artık Rusya, Prusya, Avusturya, İngiltere ve Fransa yapacaktı. Paris Antlaşması'nda Ermenilerin adı açık bir şekilde geçmemiş olsa da Ermenilere yönelik çalışmaların, desteklerin artık daha fazla ülke tarafından yapılacağı, sorunun büyüyeceği ve Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkacağı anlamına geliyordu. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın, yukarıda belirttiğimiz üzere, Ruslara verdiği haklara paralel Rusya Ermenileri kullanarak Kars-İskenderun hattında yoğun olarak bulunan Osmanlı Ermenilerini etkilemek ve bu yolla sıcak denizlere inme, Ortadoğu'ya ulaşma düşüncesini taşıyordu. Bu amaçla kendi topraklarında yaşayan Ermenilere karşı liberal bir politika izleyen Rusya, III. Aleksandr'ın 1881'de Çar olmasıyla tavrını değiştirdi. Ermenileri Ruslaştırma politikasını gündeme koyan Rusya, Ermeni kilisesinin yetkilerini kısıtlayıp, eğitim yapan okullardan 320 tanesini kapatmış, kilisenin emlak varlığına da el koymuştur (Evren 2002: 71,72).

Rusya, kendi topraklarında yaşayan Ermenilere karşı sert tedbirler alırken Osmanlı Ermenilerini tamamen İngiliz kontrolüne girmemeleri için desteklemek durumundaydı. Zaten süreç içinde Ruslara karşı başarılı olamayacaklarını anlayan Rus Ermenileri de Rusları karşılarına almak yerine desteklerini alarak Anadolu'da çalışmalar yürütüp isyanlar çıkarma yolunu seçmişlerdir. Zamanla Rusya ve İngiltere'nin Ermeni sorunu üzerinde anlaşarak konuya yeni bakış açıları sunmaları üzerine, Rusya soruna yoğunlaşıp işe önce kendi topraklarında yaşayan Ermenilerden başlayarak baskıları kaldırmıştır. Osmanlı'nın politika değişikliği Ermeni komitecilerinin Rusya'nın yanında yer almasına ve Osmanlıya karşı yürütülen mücadelenin büyümesine neden olmuştur. Bu yeni durum üzerine Doğu Anadolu'daki Ermeniler, Rusya'ya yakınlık duymaya hatta Rusya'ya katılmak

istemeye başlamışlardır. Öte yandan Rusların Ermenilere bakış açılarını görmekte büyük yarar vardır. Dönemin Rus Donanma Bakanı tarafından düzenlenen ve başlığı “Bizim Doğu Anadolu’daki Muhtemel Kazançlarımızın Sınırları Hakkında Donanma Bakanlığı’nın Raporu” olan belgede Ermeniler hakkındaki değerlendirmelerden bazıları şunlardır:

Şayet biz batı sınırlarımızı Sinop bizde kalmak üzere geçirecek olursak o zaman bazı Türk-Osmanlı halkını da yeni tebaa olarak alacağız. Bu önemli bir sakınca değildir çünkü bugün bile Rus sınırları içinde çok miktarda Türk-Müslüman tebaaya sahip bulunuyoruz. Şimdiye kadar da onların bize karşı olan sadakatlerinden şüphe etmemizi gerektirecek bir olay vuku bulmamıştır. Mesela biz, damarlarında Ermenilerde olduğu gibi itaatsizlik ve bozgunculuk kanı akmakta olan diğer unsurlardan daha çok, Türk halkından büyük bir sükunet ve huzur bekliyoruz (Evren 2002: 73–75) .

3.7.2. Komitelerin Faaliyetleri

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet’in ardından, komite faaliyetlerinde bir süre aldatıcı bir sükûnet görüldü. Komite reisleri bildiriler ve konuşmalarla faaliyetlerini tamamen kanuni bir şekle çevirerek meşrutiyetin korunmasına çalışacaklarını ilan etmişlerdi. Ancak komitelerin bu tavrı çok uzun sürmemişti. Komiteler, hükümetin zayıflığından, durumun gevşekliğinden istifade ederek yavaş yavaş eski faaliyetlerine geçmişlerdi. İlk iş olarak silahlanma ve savunma tertibatı başladı. Hınçak, Taşnaksutyun, Reforme Hınçak bütün güçleriyle taraftarlarını donatmaya çalışmışlardır. Etkilerini halk arasında kuvvetlendirmek için merkezlerde ve illerde ihtilalci adlarını taşıyan kulüpler, lokaller açıldı. Daha çok kiliseler, konuşma, konferans, miting yerleri olmuştu. Komiteleri çeşitli adlardaki gazetelerinde meşrutiyetin ilk günlerinde Berlin Kongresi’nin 61. maddesinden vazgeçtiğini ilan etmişken yine eski iddialar üzerine yazılar çıkmaya başlamıştı. Türkiye’de Ermeniler, geniş bir hürriyet havası içinde faaliyetlerine devam ederlerken Rusya’daki Ermeniler üzerinde baskı uygulamışlardı. Rusya’dan komitelere karşı şiddetle yapılan takiplerden kaçan komiteciler Türkiye’ye sığınmışlardı. Taşnaksutyun, Copenhagve sosyalist kongresine verdiği muhtıradan şöyle diyordu:

“1908 yılına kadar komitemizin Türkiye’deki faaliyeti gizli ve yalnız geceleri yapılırdı. Gündüzleri komite üyeleri çıkamıyorlardı. Silahlanma ve eğitim daima gece oluyordu. Faaliyetimiz daima siyasi ve ihtilalci idi. Bu faaliyet bugün de Osmanlı hükümetinin bütün merkezlerinde devam etmektedir. Yalnız şu fark vardır ki: şimdi açıktan açığa ve gündüz yapılmaktadır. Türkiye’nin Ermeni yerleşmiş olan diğer kısımlarında da komitelerimizin tam teşkilatlı ve tertipli büyük ihtilalci çeteleri vardır.” (Uras 1987: 571–577).

Vaziyet böyle devam ederken, Trablusgarp Savaşı ve ardından yaşanan Balkan Savaşları, Ermeniler için istifade edilecek ortamlar yaratırken Osmanlı Devletini de yıpratmıştı. Katolikos, patrikhane, Ermeni politikacıları ve Rusya’nın müdahalesi ile yeniden doğu illerinde ıslahat sorunu ortaya çıkarıldı. 1913 yılında Hınçak Komitesi’nin yedinci kongresinde Türkiye’ye karşı düşmanlığa başlanmasına karar verildi. 1908 ‘den itibaren komiteler, illerde teşkilatlarını tamamlamış, tüm hazırlıklarını yapmış, (Komiteci sayısını artırma, silah depoları kurma) saldırıya hazır bir vaziyet almışlardır. Bunlar artık, I. Dünya Savaşı öncesi, herhangi bir hücumu karşılayabilecek güçte bulunuyorlardı. Ermenilerin hazırlık yapmaları gereken bir durum daha söz konusuydu. Bu da Osmanlı Hükümeti’nin Rusya’ya karşı savaşa dâhil olması sureti ile takınılacak tavır idi. Birleşik Milli Ermeni Kongresi, yaptığı görüşmeler sonrasında “ Ermenilerin Osmanlı’ya sadık kalmaları, askeri görevlerini yerine getirmeleri ve dış tesirlere kapılmamaları” kararı alındı. Ancak komitelerden özellikle Taşnaksutyun, bu karara paralel propagandalar yapıp Osmanlı’da güven temin etmeğe çalışırken bir taraftan da yukarıda belirtildiği üzere hazırlıklarını yapmaktan da geri durmadılar (Uras 1987:578,579).

93 Harbi’nden sonra Rusya’nın işgaline uğrayan “Evliye-i Selase” deki (üç liva-Kars, Ardahan, Batum) Türkleri Ruslaştırma çabalarına rağmen 1900’lerde Türk halkının uyanarak teşkilatlanmaya başladıkları görülmüştür. Meşrutiyetin ilanından İttihat ve Terakki yönetimi, “Teşkilat-ı Mahsusa” adı verilen ve çoğu askerlerden oluşan gizli bir teşkilat kurmuş, işgal altındaki bölgelerde de yoğun bir propaganda başlatmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa’nın en yoğun çalışma yöreleri Kars ve Evliye-i Selase idi. I. Dünya Savaşı’na doğru gidilirken Teşkilat-ı Mahsusa işgal altındaki bölgelerde manevi destek görmüş ve Osmanlı ordularının bahsi geçen

bölgelere yönelecek bir harekâtını içerden desteklemeye hazırlanıyordu (Eroğlu 1999: 7) .

Şuna da temas etmek gerekir ki Rusya, I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce, Osmanlı vilayetlerinde başvurduğu yollar hakkında bir tarih yargısına temel olacak belgeyi açıklamıştır. Ermeniler üzerindeki ilgiyi ispatlamak amacıyla Çar Hükümeti “Ermeni Meselesine ilişkin bütün diplomatik yazışmaları Rusça ve Ermenice yayınlamış” hatta yalnız Ermeni halkına hitap eden “Yeniköy Komisyonu” gizli görüşmeler protokolüne de eklemiştir. Yeniköy Komisyonu, 1914 yılında Türkiye Ermenistan'ına ilişkin Rus tasarısını tartışmak amacıyla toplanmıştı. 1912 Kasımında Balkan Savaşları sırasında, Rus diplomasisi imparatorluğa son darbeyi indirmek amacıyla Ermenileri seferber etmişti. 1912 tarihinde Van'daki Rus Konsolos Muavini gönderdiği raporda; Ermenilerin Rus taraftarı olduğunu ve Rusya himayesinde devrimler yapılmasını samimiyetle arzuladıklarını bildirmiştir. Aynı tarihte, Muavin bu defa Çarın İstanbul'da bulunan Büyük Elçisi Giers'e gönderdiği telgrafta Ermenilerin tümünün Türkiye'ye düşman olduğunu ve Rum himayesini arzu ettiklerini belirtmişlerdir. Giers, Sazanof'a gönderdiği telgraflarda Ermenilerin Rusya'ya güven duyduğunu belirtmiştir. Ermeni ulusunun dini liderinin Rusya'nın görüşüne uygun olarak ortaya attığı meselenin taşıdığı öneme dikkatini çekmektedir. Ayrıca Rusya'nın müdahale için mevcut bu tek fırsatı kaçırmaması konusunda kaygılı olduğunu dile getirmiştir. 1913 yılının Mart ve Nisan aylarında Bitlis, Erzurum ve Van'daki Rus Konsolosluklarından gelen telgraflar katliam için hazırlıklar yapıldığını öne sürmektedir. Bu telgrafların birinde ise Ermenilerin bazı Doğu vilayetlerindeki olaylardan endişe duydukları belirtilmekte ve Anadolu'da hıristiyanlarla müslümanlar arasında bir çatışmanın yaşanmasından korkulduğu bildirilmiştir. Bütün telgraflar, Türkiye Ermenistan'ını barışa kavuşturmak için, uluslararası bir görev yüklenmek isteyen Rusya'nın Avrupa hükümetleri nezdinde yapacağı teşebbüslere hazırlık olarak düzenlenmiş, duyurulacak katliam haberlerinin tarihleri özenle tespit edilmişti. Türkiye 26 Ekim 1913 tarihli notasıyla, Ermeniler için öngörülen ıslahatları, Avrupalı danışmanların yardımıyla uygulamak istenildiğini ancak devletin bağımsızlığından da taviz verilmeyeceği bildirilmiştir (Granville 1968:75- 85).

Girişimleri yeterli bulmayan Rusya'yı yumuşatmak amacı ile Talat Paşa, Giers'e Ermeni halkı Kürtlere karşı koymak amacıyla, Trakya'daki birliklerden 7000 askerden kurulu jandarma kuvveti göndermeyi vaat etmiştir. Buna karşılık Giers ise, Rusya'nın Berlin Antlaşması uyarınca Ermeni sorunuyla ilgilenme hakkını talebe devam edecektir, demiştir (Granville 1968: 75- 85).

29–30 Ekim 1914'te Türk savaş gemilerinin Rusların Karadeniz'deki limanlarını bombalaması üzerine, Rusya; Doğu Anadolu, İstanbul ve Boğazları ele geçirmek amacıyla, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmekle cevap vermiştir. Islahat bahanesiyle Batılıların müdahalesi ve Ermenilerin faaliyetleri ile ortaya çıkan suni “Ermeni Meselesi” savaş sırasında yerini, bu defa yeni bir meseleye bırakacaktı: “Ermeni Katliamı” (Yıldırım 1994:1979; Süslü 1990: 63).

Henüz I. Dünya Savaşı'nın arifesinde, Ruslar, İran ve Kafkasya'daki Ermenilere silah dağıtmış, Türk Ermenilerini silahlandırma, hazırlama ve savaş zamanında ülkenin içlerinde isyan çıkartmanın ilk masrafları için 242.900 ruble vermiş. Savaşın başlamasından birkaç gün sonra ise Eçmiyazin Katolikos, Kafkasya Genel Valisi Worontsoff Dachkoff'a Ermenilerin Çara olan sadakatlerinden bahisle hizmet arzında bulundu (Yıldırım 1994:1980).

Taşnaklar tarafından yönetilen Ermeni milli bürosunun I. Dünya Savaşı'nın hemen başında Çar II. Nikola'ya gönderdiği bildiriden:

(...) Şanlı Rus orduları, kendi hükümdarlık toprakları boyunca karlı Ermenistan tepelerinde ve engin Eleşkirt vadisinde, Almanya'ya ihtiyaç duyarak kudretli Rusya'ya el kaldırma cüretini gösteren Türkiye'ye karşı savaşırken, Ermeniler, atalarının öğütlerini dinleyerek (...) ,hayatlarını ve varlıklarını yüce Rusya'nın ve onun tahtının şanı için feda etmek üzere ayağa kalkmışlardır.

Türkiye'yle savaş müjdesi, bütün Ermeni halkını coşkulandırmaktadır. Bütün ülkelerden Ermeniler, şanlı Rus ordularında yer almak ve Rus silahının başarısına kanıyla hizmet etmek için can atmaktadır. Düşmana karşı zafer kazanmak için Yüce Tanrı'ya dua

ediyoruz. Yeni şanlı Rus silahı olmak ve Rusya'nın doğudaki tarihsel görevini yerine getirmek vatan borcumuz olmaktadır. Kalbimiz bu istekle yanmaktadır.

Rus bayrağı, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nda özgürce dalgalanacaktır. Sizin iradeniz yüce devletlim, Türkiye boyunduruğu altındaki halklara özgürlük verecektir (Perinçek 2007: 64).

Genel Vali hem Rus hem de Türk Ermenilerine, silahlanmaları, silahaltına çağrılanların emre itaat etmemeleri, silah altında olanlarınsa firar edip çeteler kurmaları, Rus ordusunun sınırı geçmesi ile onlara katılmaları ve Osmanlı'ya saldırımları, cephe gerisindekilerin ikmal yolları ile telgraf hatlarını kesmeleri müslüman halka zulüm etmeleri, her tarafta ayaklanarak Osmanlı ordusunu iki ateş altında bırakmaları talimatı verilmiştir (Yıldırım 1994: 1979; Çaycı 2000: 58–59).

Yukarıdaki görüş doğrultusunda 1915 Şubatında Tiflis'teki bütün Ermenistan Milli Kongresi'nde Taşnaksutyun Partisi'nin askeri kanat temsilcisinin yaptığı konuşmada:

Bilindiği gibi, Rus Hükümeti savaşın başında Türk Ermenilerini silahlandırmak ve savaş sırasında ülke içinde ayaklanma çıkartmak için hazır hale getirmek amacıyla hazırlık gideri olarak 242.900 Ruble verdi. Gönüllü birliklerimiz Türk Ordusunun savunma hattını yırtıp, ayaklananlarla birleşerek cephe ve cephe gerisinde anarşi yaratmak, bununla birlikte Rus ordularının geçişini ve Türk Ermenistan'ını ele geçirmesini sağlamak zorunda (Perinçek 2007:77).

Ermeni komitecilerinin hazırlıklarından haberdar olan Talat Paşa; Ermeni ileri gelenlerini, Milli Savunma Bakanı Enver Paşa da Ermeni Patriğini uyarılmışlar, düşmanla işbirliklerinin devamı halinde güvenlik için sert tedbirler almaya mecbur kalacakları ikazını yapmışlardır. Nitekim ikazın sonuç vermediğini Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle komitelerin sistemli isyan başlatmaları ile görebiliyoruz. Kitle halinde Kafkasya'ya geçip Osmanlı milletvekili olan Karakin Pastırmacıyan öncülüğünde “Gönüllü Alaylar” oluşturularak Rus kuvvetleri ile saldırıya geçtiler (Yıldırım 1994:1980; Çaycı 2000: 58–59).

Bu hususta Ermenistan'ın ilk başbakanı ve Taşnak Partisi'nin kurucusu O. Kaçaznuni'nin Taşnak Partisi'nin bir yurtdışı konferansına sunduğu rapora göre:

Daha Türkiye'nin savaştan ülkeler ailesine katılmadığı ve katılmaya hazırlanmadığı 1914 sonbaharı boyunca Kafkasya'nın ardında büyük bir gürültü ve büyük bir enerjiyle Ermeni gönüllü birlikleri oluşturulmaya başlandı. Ermeni Devrimci Partisi Taşnaksutyun (ARPD), birkaç hafta önce Erzurum'da gönüllü birliklere karşı olumsuz bir tavır alma kararı almış olmasına rağmen, birliklerin oluşturulmasında ve Türkiye 'ye karşı askeri harekâta aktif rol aldı. Bir hayli kötü ve ciddi sonuçlar doğurabilecek böylesine ağır ve sorumluluk gerektiren bir meselede, ARPD'nin Kafkaslardaki organları ve çeşitli yöneticileri, partinin en üst organı olan kongrenin iradesine karşı geldiler.(...) kafamızda kavak yelleri esiyordu. Kendi dileklerimizi başkalarına dayattık, içi boş laflara, yetkisiz kişilere çok önem verdik, girdiğimiz hipnozun etkisiyle gerçekleri görmemeye başladık ve hayal âlemine daldık(...) 1915 yaz ve sonbahar döneminde Türkiye Ermenileri zorunlu göçe tabi tutuldu, kitlesel sürgünler ve baskınlar gerçekleştirildi. Bütün bunlar Ermeni meselesine ölümcül bir darbe vurdu. Tarihsel Ermenistan'ın bize devreden gelenekler ve Avrupa diplomasisinin vaatleri doğrultusunda, bağımsızlığın temelini oluşturması gereken bölgeleri boşaltıldı; Ermeni vilayetleri Ermenisiz kaldı. Türkler ne yaptıklarını biliyorlardı ve bugün pişmanlık duymalarını gerektirecek bir husus bulunmamaktadır; sonradan da anlaşıldığı üzere, Türkiye'de Ermeni Meselesi'nin temelli çözümü açısından bu yöntem en kesin ve en uygun bir yöntemdi.(...) Gerçek, gerçek olarak kalmaktadır ve burası çok önemlidir ki Türk egemenliğine karşı onlarca yıl önce başlatılmış olan mücadele, Türkiye Ermenilerinin sürülmesi ve yok edilmesiyle, dolayısıyla Türkiye Ermenistan'ının boşaltılmasıyla sonuçlanmıştır.(...)

Rusların bize alçakça davrandığına emindik, sanki özel bir teselli verecekmiş gibi. Tembelliğimiz ve uzak görüşlü olmamız sanki kahramanlıktı. Sonuçta bu, şöyle bir durum ortaya çıkardı. Her isteyen bizi aldatabilir, bize ihanet edebilir, kesebilir ve başkasına kestirebilirdi, denmiş (Perinçek 2007:51,52).

Başka bir belgede, Ermeni Bolşevik A.Erzikyan'ın Sovyet Ermenistan'ında Ermenice basılan "Emekçilerin Mahkemesinde" başlıklı eserinde:

Varantsov-Daşkov, askeri açıdan gönüllü birliklerin ciddi bir kuvvet teşkil etmeyeceğini çok iyi biliyordu, ancak Rusya ordularının geçişi esnasında Türkiye Ermenilerinin Rus ordularına sempatisini kazanmaya ihtiyacı vardı. Ve bunu en iyi gönüllü hareketi sağlayabilirdi, denmiştir (Perinçek 2007:62).

3.7.3. Genel Savaş

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda, Avrupa cepheleri haricinde, Kafkasya, Çanakkale, İran, Irak, Süveyş Kanalı, Filistin ve Suriye cephelerinde, Rus, İngiliz ve Fransız ordularına karşı, İttifak Devletleri'nin en doğudaki cephe bloğunu oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti, komşusu Rusya'ya Kafkasya'dan ve İran'dan saldırarak, Mısır ve Irak'ta İngiliz kuvvetlerini bağlayacak güçler bulundurarak, müttefiklerine yardımcı olacaktı (Çolak 2006: 108,109). Osmanlı Hükümeti; I. Dünya Savaşı'na dâhil olmadan önce Ermeni komiteleri, başta patrikhane olmak üzere, Osmanlı Hükümeti 'nin Rusya'ya karşı savaşa girmesi halinde, alınacak tavrı tespit için toplantılar yapmışlardır. Görüşmeler sonrasında ise Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne sadık kalmaları, askeri görevlerini yerine getirmeleri ve dış tesirlere kapılmamaları şeklinde bir karara varıldıysa da durumun alacağı şekli bekleyerek bütün kuvvetleriyle hazırlanmışlardır. Haziran 1914 tarihli Taşnaksutyun kongresinde ise Osmanlı Hükümeti'ne karşı takip olunacak politika ile ilgili şu karara varılmıştır:

“İttihat ve Terraki Hükümeti'nin Hristiyan unsurlara ve özellikle Ermenilere karşı eskiden beri takip ettiği iktisadi, sosyal ve idari birbirine zıt politika, baskıyı ve islahatı uygulama konusunda gösterdiği aldatici hareketleri göz önünde tutan Taşnaksutyun kongresi, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet durumunda kalmaya onun siyasi programını eleştirmeye kendisine ve teşkilatına şiddetle mücadeleye girişmeye karar vermiştir (Uras 1987: 579).

Emperyalist devletlerin tabiatında çıkarları doğrultusunda yayılma politikası vardır. Rusya'nın da büyük bir imparatorluk haline gelmesi ile beraber, Rusya siyasi ve ekonomik kazançlar elde etmek gayesiyle yayılma politikası gütmeye başlamıştı. Rusya'nın bulunduğu konum gereği iki yayılma alanı mevcuttu: Balkanlar ve Kafkasya. Bu iki coğrafya da Osmanlı toprakları dâhilindeydi. Rusya özellikle İngilizlerin elinde bulunan Hint ticaret yollarına hâkim olabilmek için Kafkasya'yı, daha sonra Doğu Anadolu'yu ele geçirip sıcak denizlere inmek

amacındaydı. Yayılma devletlerinin işgal bölgesinde uyguladıkları ortak bir stratejileri vardır. Bu da işgal bölgesindeki halkı yanına çek ve işgali kolaylaştır stratejisidir. Ruslar da Kafkas coğrafyasını işgalden önce kendilerine böyle bir halk olarak Ermenileri seçtiler(Selvi 2003:75,76).

1914 yılında, dünya güçleri arasındaki çıkar çatışmaları nedeniyle I. Dünya Savaşı başladı. Savaşın patlak vermesi Rusya açısından, sadece Kafkaslar değil, Boğazlara yerleşmenin de en uygun fırsatı olarak değerlendirilmişti. Hatta Rus hükümeti tarafından boğazlar probleminin bir Avrupa Harbi dâhilinde çözümlenebileceği kabul edildi (Selvi 2003: 76; Kocabaş 1989:377).

Berlin Kongresi'nden sonra hızlanan ve kimi zaman İngiltere'nin kimi zaman da Rusya'nın inisiyatifinde devam eden "Islahat Meselesi", I. Dünya Savaşı arifesinde İttihat ve Terakki temsilcileri ve Batılı devletleri temsilen Rus işgüderi Konstantin Gulkeviç arasında imzalanan antlaşmayla son şeklini almıştı. Antlaşmaya göre iki Avrupalı genel müfettişten biri Erzurum, Trabzon ve Sivas bölgesinde, diğeri Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır vilayetlerinde görev yapacaktır. Osmanlı Hükümeti'nin seferberliği ilan ettiği sıralarda Eçmiyazin Katogikosv ile Kafkas Genel Valisi Vranzof- Daşkof arasında yaşanan görüşmenin sonunda, Rusların ıslahatı yaptırımları, Ermenilerin de kayıtsız şartsız hareketlerini Rusya'nın arzularına uydurmaları kararlaştırıldı; ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak verip Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan edip savaşa girmesi üzerine Osmanlı Hükümet 31 Aralık 1914'te ilan ettiği bir irade ile bu işe resmen son vermiştir. Böylece I. Dünya Savaşı esnasında ıslahat bahanesiyle Batılıların müdahalesi ve Ermenilerin gayretleriyle ortaya atılan yeni bir meselenin gündeme geldiğini (Ermeni Katliamı) vurgulamıştır (Uras 1987: 580; Süslü 1990: 63).

Ruslarla işbirliği yapan Ermeniler, Osmanlı Devleti, Ruslara savaş ilan ettiğinde Osmanlı Devleti'ni arkadan vuracaklardı. Ermeni cemaatinin lideri ile Rusya'nın Kafkasya Valisi olası bir savaşta açıkça işbirliği yapmıştı. Rusların kışkırtmaları ile Ermeniler, Osmanlı Hükümeti savaşa girmeden önce Doğu Anadolu ve Kafkasya'da hazırlıklara başlamışlardı. Her taraftan Ermeni gönüllüleri

Kafkasya'ya gelerek Türklere karşı savaşmak için çeteler ve intikam alayları oluşturmuştu. Rus Hükümeti de Ermeni gönüllü alaylarının kurulması için bazı Rus subaylarını Kafkasya'ya göndermişti. Osmanlı Devleti 28 Temmuz 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'nın ilk aylarında tarafsız kaldı; ama Almanya durumun giderek zorlaşması üzerine aralarındaki ittifak antlaşmasına dayanarak Osmanlı Devleti'ni savaşa girmeye zorluyordu. Bu çabalar sonunda Osmanlı Devleti, iktidardaki İttihat ve Terakki yöneticilerinin de önyak olmasıyla, kasım 1914 başında Rusya'ya savaş ilan etti. Bunu üzerine Taşnaksutyun da Hınçak Komitesi de Rusya'nın müttefiki sıfatıyla Ermenistan, Kilikya, Kafkasya ve Azerbaycan'da zaferi temin için her türlü vasıta ile İtilaf Devletleri'ne yardım edeceğini ilan etmişti (Bal, Çufalı 2003: 370; Selvi 2003:78–81).

Ruslar tarafından propaganda ile kışkırtılan Ermenilerin eylem planları: silah ve cephanelerle askerden kaçmak, olaylar çıkarmak, seferberlik, askeri ulaşım tertibatını güçleştirmek; Ruslar hududu geçer geçemez silaha sarılmak, Türk ordusunu iki ateş arasında bırakmak; gönüllü olarak hükümet silahıyla kaçmak ve Ruslara katılmak; boşaltacakları kiliselerini evlerini, ürünlerini yakmak; Rusya için casusluk yapmak şeklinde idi. Anadolu'da gönüllü Ermeni birlikleri hazırlıklarını tamamlamışlardı. Sivas'ta, Van'da, Erzurum'da, Muş'ta Diyarbakır'da, Bitlis ve Elazığ'da yaklaşık 76.000 Ermeni Rusların lehine isyan hazırlığı içindeydi. Rus Orduları 1915 ilkbaharından başlayarak Doğu Anadolu'yu baskı altında tuttular. Bölgedeki Türk Kuvvetlerinin Sarıkamış Harekâtı'na katılmaları nedeniyle isyan için hazır bekleyen Ermenileri kontrol altında tutamamışlardı. Bunun yanı sıra Sarıkamış Harekâtı 90.000 askerin ölmesiyle büyük bir başarısızlıkla sonuçlanınca Ruslar için büyük bir fırsat doğmuş ve Türklere üzerine saldırmışlardır. Ruslar, aynı zamanda Ermenilere de talimat göndererek harekete geçmelerini sağlamışlardır (Sarı 2003: 82–84; Genelkurmay Yayınları 1993: 535; Bal, Çufalı 2003:371).

Ermeniler Rusya'dan aldıkları talimat doğrultusunda, Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurmuş, Osmanlı birliklerinin harekâtını engellemiş, köprü ve yolları imha etmişlerdi. Böylece, Türklere karşı ilerleyen Rus birliklerinin işini kolaylaştırmışlardı. Ermeniler, Zeytun, Bitlis, Kayseri, Van, Trabzon, Ankara,

Sivas, Adana, Urfa, İzmit-Adapazarı, Bursa ve buldukları daha birçok yerde isyan ederek büyük katliam hareketlerine girmişlerdi. 15 Nisan 1915 tarihinde Van'da isyan patlak vermiş ve kısa sürede büyümüşü. Van'da 5000'den fazla Ermeni ayaklanmış ve bunların 700'ü doğrudan kaleye hücum etmiştir. Van'da askeri ve resmi binalar (Osmanlı Bankası, Hazine, Tekel, PTT binaları) yıkılmış ve Müslüman mahallesi ateşe verilmiştir. Bu ayaklanma nisan sonuna doğru yatışmıştır. Pek çok Ermeni çete mensubu, Rus subayların komutasında Rus ve İran sınırını aşmaya yönelir (Selvi 2003: 84,85; Gaillard 2003: 13,14).

3.8. Sevk ve İskân kararı

Ermeni Komiteleri ve gönüllülerini vaatlerle teşvik, tahrik eden ve silahlandırıp Osmanlı Devletine saldırtan Batılı devletlerin başında Rusya gelmiştir. Savaş sahası olması muhtemel vilayetlerde (Erzurum, Trabzon, Bitlis) bulunan Ermenilerin büyük bir kısmı silahlarıyla Ruslara katılmışlardır. Sınır boylarında bulunan Ermeni çeteleri saldırıya geçmişlerdi. Bu katılımı arttıran Rus çarının beyannamesinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Ermeniler! Doğudan Batıya kadar büyük Rusya'nın bütün ahali davetimizi büyük bir saygıyla kabul etti. Ermeniler, birçoğumuzun altında ezildiği ve ezilmeye devam ettiği 5 asırlık istibdattan sonra hürriyete sahip olacağımız saat geldi. Ruslar, Ermeni evladını büyük bir iftiharla hatırlıyor. Lazoraflar, Milikoflar ve benzer Ermeniler Slav kardeşlerinin yanında vatanın gelişmesi için savaşmışlardı. Asırlardan beri devam eden sadakatimiz benim için bu büyük günde de bütün vazifelerinizi sarsılmaz bir iman ve kanaatle ifa edeceğinize ve gerçek davamızın ve silahlarımızın kesin zafere ulaşması için çalışacağınıza bir delildir (Süslü 1990: 65).

Ermeniler sadece doğu vilayetlerinde terör ve isyan hareketleri çıkarmakla kalmamışlar, başta İstanbul olmak üzere diğer merkezlerde de Rusya ve diğer devletlerden sağladıkları silah ve para yardımı ile isyan ve teröre başvurmuşlardır.

Ermeniler, kendilerini amaçlarına en çok ulaştırabilecek topyekûn bir isyan içinde Osmanlı'nın savaşa girdiği zamanı seçmişlerdir. Ermeniler I. Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmak ve kendilerinin saydıkları toprakların Osmanlı ile savaşı Rusya tarafından işgal edilmesini sağlamak amacıyla, imparatorluğun birçok yerinde ayaklanma planları yapmışlardır. Savaş sırasında Rusya'ya karşı Osmanlı'nın yanındaki az sayıdaki Ermeni bulunmuştur; ama Ermenilerin çoğu Rus saflarında Osmanlı'ya karşı mücadele etmiştir. Müslüman olan herkese karşı katliama girişmişler ve içinde yaşadıkları toprakları parçalayarak bağımsız bir devlet kurma çabasına girmişlerdi. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ermeniler aldıkları destekle Van şehri bölgesinde ayaklanmışlar, çevredeki müslümanları katlederek o bölgede bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi (ATASE Yay. 2000: 3,4).

Osmanlı Devleti, doğu vilayetleri başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkan bu isyanları mahalli tedbirlerle yatıştırmaya çalışmıştır. Ancak alınan tedbirler çok etkili olmamıştır. Dolayısıyla Ermeniler, özellikle Doğu Anadolu'da hem savaş alanında hem de cephe gerilerinde, hem ordu için hem de sivil halk için tehlike oluşturur konuma gelmişlerdir. Aslında Osmanlı Devleti, çok daha önceden edindiği istihbarat sayesinde, doğuda Ruslara karşı yapılacak bir savaşta Ermenilere Osmanlı toprakları üzerinde bağımsızlık vaat edildiğini ve Rusların Osmanlı Devleti'nden alacağı toprakları Ermenilere bırakılacağına dair söz verdiğini öğrenmişti (ATASE Yay. 2000:5).

O dönemde Kafkas cephesinde bulunan Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya gönderdiği 2 Mayıs 1915 tarihli gizli bir telgrafta;

“Van gölü etrafında ve Van vilayetinde isyan ve ihtilal için bir ocak halinde olan Ermenilerin o bölgeden kaldırılarak isyan yuvasının dağıtılması fikrinde” (Süslü 1990:110,111)

olduğunu, Ruslar 20 Nisan 1915 tarihinde sınırları dahilinde bulunan müslümanları nasıl cephelere sürdülerse, buna misilleme olarak iki seçenek sunmuştu. Bunlardan

ilki, söz konusu Ermenileri aileleriyle birlikte Rusya sınırına sürmek; ikincisi ise Ermenileri ve ailelerini Anadolu içinde muhtelif yerlere dağıtmak düşüncesinde olduğunu ve seçeneklerden birinin seçilmesinin gerekliliğini bildirmiştir (ATESE Yay. 2000:5 ; Süslü 1990: 110–111).

Bu yazı ile Enver Paşa, Ermenilerin isyan çıkaramayacak bir şekilde dağıtılmalarını istemiştir. Yine bu yazıya göre tatbikat sadece isyan ve karışıklık çıkarılan bölgelerdeki Ermenilere uygulanacaktı. Nitekim süreç de uygulamanın bu şekilde yapıldığını göstermiştir. I. Dünya Savaşı sürecinde Doğu Anadolu bölgesinde yaşanan gelişmelerin sorumlusu olan Ermenilerin amacı Rus ordularına yardım için Osmanlı ordusunun harekâtına her türlü girişimle sekteye uğratmaktır. Ermeniler bunu yaparken Rusların işini kolaylaştırmış ve on binlerce müslümanı da öldürmüşlerdi. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Hükümeti, önce 24 Nisan 1915'te Ermeni Komite merkezlerinin kapatılmasını, evrakına el konulmasını ve elebaşlarının tutuklanmasını öngören bir emirname yayınlamıştır. Fakat Ermeni faaliyetlerinin önüne geçilememesi üzerine Osmanlı Hükümeti, Mayıs ayından itibaren özellikle Van ve Bitlis bölgelerindeki Ermenilerin daha güvenli bölgelere gönderilmelerini düşünmekteydi. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, gelişmeler karşısında geçici bir kanun çıkmadan ve Meclis-i Vükela kararı olmadan bütün sorumluluğu üzerine alarak Ermeni tehcirini başlattı Mayıs öncesinde kanun çıkmadan yürürlüğe giren uygulama devletin 1. derece de acil olan isyancıları tutukladıkları olaydır; yani bireysel tutuklamalar söz konusudur. Kararın uygulanmasına Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinde bulunan Ermenilerin savaş alanı dışına çıkarılmasıyla başlandı (BOA Yay. 1994 : 7,8; Selvi 2003: 87) .

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermenilerin öldürdükleri iddialarıyla yaptıkları baskı sonucu tehcirin sorumluluğunu tek başına kaldıramayacağını anlayan Talat Paşa'nın Sadaret'e tezkire vermesinden bir gün sonra 27 Mayıs 1915 tarihinde Vakt-i Seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedbir hakkında kanun-ı muvakkat yasası çıkarılarak yürürlüğe kondu. Böylece komutanlara, asayiş bozan silahlı saldırgan ve direnişçileri; casusluk yapan ve vatana ihanet eden köy ve

kasaba halkını tek tek veya toplu halde başka yerlere sevk ve iskân etme yetkileri verilmekle tehcir işi orduya devredilmişti (BOA 1994: 8).

Fransız araştırmacı George de Malville Tehcir'i askeri bir tedbir olarak tanımlamış ve şu yorumları yapmıştır:

“Türkler Ermenilere Rusların kendilerini cephe hattına sürmeleri gibi bir davranış sergilemediler. Türkler şerefli davrandılar. Daha insani olan hal tarzını, Ermenileri geri bölgelere nakletme yolunu seçtiler. Bu hal tarzını da beceriksizce uyguladılar ve sonunda dram yaşandı. Fakat bir imha planı ya da soy kırım olmamıştır. Bütün ülkelerde, savaşan orduların kurmayları savaş bölgesinde bulunan ve birliklerin hareketlerini engelleyen toplulukları geri bölgelere doğru boşaltırlar. Mesela 1939–40 kışında, Fransız radikal sosyalist hükümeti Maginot hattını doğusunda Rhine vadisinde bulunan Alsace köyleri halkının tamamını boşalttı ve Fransa'nın güneybatısında özellikle Dordagne'a nakletti. Bu halk Almanca konuşuyor, hatta Almanlara sempati duyuyordu. Fransız ordusunu da bu durum rahatsız ediyordu. Bu halk 1945'e kadar boşaltılan ve yıkılan yerlerinden uzakta Fransa'nın güneyinde kalacaktı. Ancak Fransa'da hiç kimse barbarlık diye bağırmadı...(ATASE Yay. 2000: 6,7 ; Maleville 2003: 52–54).

Osmanlı Devleti de tamamıyla askeri güvenlik düşüncesiyle 27 Mayıs 1915'te “Tehcir Kanununu çıkarmıştır. Bu kanuna göre Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne isyanı ve Osmanlı'nın savaştığı Ruslara yaptıkları yardımlar dikkate alınarak bundan sorumlu olan Ermenilerin göç ettirilme işlemlerine başlanmıştı. Daha sonra Doğu Anadolu dışında İzmit ve diğer iç bölgelerdeki Ermeniler de olay çıkarına bütün Anadolu göç kapsamına alınmıştır. Özellikle kıyı bölgelerinde yaşayan Ermeniler kabul etmeseler de Osmanlı Devleti'nin savaştığı müttefik ülkelerin donanmalarına istihbarat raporları vermiş ve Silivri'deki Ermeni tayfalar İngiliz denizaltılarının ikmalini yapmıştır; gibi tespitlerde bulunulmuştur. Şunu da vurgulamak gerekir ki Türkiye'de yaşayan Katolik ve Protestan Ermeniler bu mecbur göçün dışında tutulmuş, sadece isyan ve olay çıkaran Gregoryen Ermeniler göç ettirilmişlerdir (ATASE Yay. 2000: 8).

10 Haziran 1915 tarihinde yayınlanan talimatname ile tehcire tabi tutulan Ermenilerin malları koruma altına alındı. “Terk Edilmiş Mallar Komisyonu”

kurularak köy ve kasabalardaki Ermenilere ait mallar tespit edildi, defterleri tutuldu, defterin biri mahalli kiliselerde korunmuş, biri mahalli yönetime verilmiş, biri de komisyon da kalmıştır. Bozulabilir eşya ile hayvanlar açık artırma ile satılmış ve parası korunmuştu (BOA Yay. 1994: 8,9).

Tehcir, cephelerin güvenliğini sarsacak bölgelerde uygulanmıştır. Tehcir kararından sonra kabileler halinde çeşitli vasıtalarla iskân bölgelerine sevk başlamıştır. Devlet sevk edilen Ermenilerin, gittikleri bölgelerdeki nüfuslarını devamlı kontrol etmişti. Ermeni nüfusunun belli bir yerde toplanmalarını sakıncalı görerek ayrı kasaba ve şehirlere yerleştirilmişlerdir. Adana, Ankara, Aydın, Bolu, Bitlis, Bursa, Canik, Çanakkale, Diyarbakır, Edirne, Eskişehir, Erzurum, İzmit, Kastamonu, Kayseri, Karahisar, Konya, Kütahya, Elazığ, Maraş, Niğde, Samsun, Sivas, Trabzon ve Van şehirlerinden Halep, Rakka, Zor, Kerek, Havran, Musul, Diyarbakır ve Cizre'ye Ermeniler sevk edilmiş oralarda iskân ettirilmiştir (BOA Yay. 1994: 9).

3.8.1. Sevkıyata Tabi Olmayan Ermeniler

Bazı şartları taşıyan Ermeniler tehcir kararı dışında tutulmuştur. Bunlar hasta ve körler, Katolik ve Protestan mezhebine mensup olanlar, askerler ve aileleri, memurlar, bazı ustalar ve amelelerdi. Yetim çocuk ve dul kadınlar da sevk edilmeyerek yetimhanelere ve buldukları yerlerdeki köylere yerleştirilmişlerdir. Yaşanan gelişmeler üzerine yayınlanan umumi bir emirle, sevkıyat esnasında yetim kalanların, erkekleri sevk edilen ya da askerde olan kimsesiz ailelerin iskân ve iaşelilerinin temini talep edilmiştir (BOA Yay.1994: 10).

3.8.2. Sevkıyatta Karşılaşılan Zorluklar

Devlet savaş şartlarında olunmasına rağmen sevkıyatın düzen ve emniyet içinde yürütülmesi ve kafilenin herhangi bir zarar görmemesi amacıyla elindeki tüm imkânları kullanmıştır. Bu amaç için tren ile sevkıyat uygun görüldüyse de tren bulunamayan yerlerde araba ve hayvan tahsis edilmeye çalışılmıştır. Çünkü hasat

mevsimi olması dolayısıyla araba ve hayvan temin etmek güçleşmişti. Cepheye de devamlı asker ve zahire taşınmasından ötürü tren istasyonlarında kimi zaman yığılmalar yaşanmıştır (BOA Yay. 1994: 10).

3.8.3. Sevkıyatın Durdurulması

Kış koşullarından ötürü 25 Kasım 1915 tarihinden itibaren ilgili Anadolu vilayetlerine gönderilen emirle sevkıyatın geçici olarak durdurulduğu bildirilmiş, bir süre sonra da Ermeni sevkıyatına son verildiği tebliğ edilmiştir (BOA Yay.1994: 12).

Ermenilerin 1915 yılından beri, Türklere isnat etmeye çalıştığı sözde “Soykırım-Genocide” hadisesi, yukarıda bahsettiğimiz bu tehcir olayıdır. Tehcir, Ermenilerin Osmanlı Devleti’ne isyan edip Müslümanları toplu halde katletmeye başlaması neticesinde bu durumun önüne geçmek için düşündüğü ve başka devletlerce de uygulanmış çareden başka bir şey değildir. Tehcire son verildikten sonra Ermeniler, Ermenistan kurma çalışmalarına devam etmişlerdir. Bu amaçla komiteler kurmuşlardır. Rusların Kafkasya’daki Ermenileri Osmanlı topraklarından toprak verme gibi birçok vaatle Osmanlı aleyhine kışkırttıkları anlaşılmaktadır. Başını Rusların çektiği bu destek ve kışkırtmalar olmasaydı, Ermeniler Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etmeyecek ve dolayısıyla tehcir kararı alınmayacaktı (BOA Yay.1994: 12; Selvi 2003: 87–89).

3.9. Rusya’nın Ermenilere Yönelik Siyasetini Değiştirmesi

1915 yılının ortalarından itibaren Ruslar, Türk kuvvetlerinin Çanakkale Cephesi’ne yoğunlaşmasından istifadeyle almak istedikleri yerleri ele geçirince, Ermenilere karşı politikalarında bir değişiklik yapmaya başlamışlar. Aslında bu süreç, Rusların önceden uygulamayı düşündükleri planlarının bir sonucuydu. Ruslar, işgal edilen bölgelerde bir Ermenistan devleti kurulması yerine, bu bölgeleri kendi topraklarına katma amacıyla Ermenisiz bir Ermenistan istediklerinden, işgal bölgelerine Rus Kazaklarını yerleştirmeye çalışmışlardı. Hatta Rus ordusundaki

hayvanların yem ihtiyacının karşılanması için ot biçmekle görevlendirilecek kişiler bile Kazaklar arasından seçilmekteydi, böyle bir uygulamanın nedeni ise bu işin Ermenilere yaptırılması halinde, çalıştıkları yörenin sahibi oldukları zihniyetinin doğması ihtimali ve sonra Ermenileri bölgeden çıkarmanın sorun olacağı endişesiydi (Selvi 2003: 89).

1915 yılı, Ermenilik için felaketli yılların başlangıcı oldu. Osmanlı Hükümeti'nin aldığı tehcir kararı ve Rusya'nın Ermenilere karşı politikasını değişmesi, Rus safında yer alan Ermenileri çıldırtmış, Ermeniler katliam ve yağmalara girişmişlerdi. Ermenilerle ilgili olarak genel şikâyetler üzerine Rus hükümeti, Ermeni gönüllü birliklerini dağıtarak yedi Ermeni taburu kurmuş, böylece Ermeni gönüllülerinin faaliyetlerini kısıtlamıştı. Bunun üzerine Eçmiyazın Katolikos'u Keork, Rus Kafkas Genel Velisi Nicolas Niakolayeviç'e başvurarak Ermenilerin haklarının savunulmasını istemişti. Vali ise Katolikos'u sert bir dille uyararak, Rusya'da bir Ermeni sorunu olmadığını belirtmiştir. Katolikos artık Rusların Ermenisiz bir Ermenistan siyasetini izlediğini ve bağımsız bir Ermenistan için Rusya'dan yardım bekleyen Ermenilerin bir kez daha Rusya'nın çıkarlarına alet edildiklerini anlamıştı (Uras 1987: 625–630).

Katolikos, Kafkas Genel Valisi'nin cevabına karşılık şunu söylemiştir:

“Fakat, Türkiye’de bir Ermeni sorunu vardır. Kaçak Ermenilerin, Rusların işgal ettikleri yerlerine dönerek yerleşmelerine, tarlalarını ekmelerine bile izin verilmedi. Kalanları da kaçırtmak için birçok baskılar yapıldı. Bu suretle Rusya'nın (Ermenisiz Ermenistan) siyaseti bir kez daha uygulandı. Hâlâ bağımsız Ermenistan için Rusya'dan yardım bekleyen Ermeniler, bütün tarihlerinde olduğu gibi bir defa daha Rusya'nın gayelerine alet edilmiş oldular. Terk ettikleri yerlere bile dönerek yerleşmekten yoksun kaldılar.” (Uras 1987: 629).

Ruslar 1916 Ocak ayında tekrar Anadolu içlerine doğru Ermenileri de silahlandırarak taarruza geçmişlerdi. Ruslar, Ermeni birlikleri ile 16 Şubat 1916'da

Erzurum'a daha sonra Muş ve Bitlis'e, 19 Nisan 1916'da Trabzon'a, 25 Temmuz 1916'a da Erzincan'a girmişlerdi (Kurat 1999:421).

Ruslar ve Ermeniler Van, Trabzon ve Diyarbakır vilayetlerindeki, cami ve türbeleri yıktırılmış, Müslüman kadın ve kızlara tecavüz edilmiş, ihtiyar ve çocuklar evlere doldurulup yakılmıştır. Bitlis, Muş, Erzurum, Erzincan ve Trabzon bölgelerini Ermenilerin yardımı ile ele geçirmelerine rağmen Ruslar, 18 Haziran 1916 tarihinde yapılan bir düzenleme ile Ermeniler aldatılmıştı. "Savaş Hakkıyla Zapt Edilen Türkiye Arazilerinin Geçici İdaresi Hakkında Kanun" adını taşıyan düzenleme ile Rusya savaş esnasında Osmanlı'dan aldığı yerlerin idaresini genel valiliğe devretmiştir. Düzenlemede, Ermenistan veya Ermeni tabirlerine kesinlikle yer verilmemişti. Bunun yanı sıra Rusların Ermenilere verdikleri vaatleri tutmadığı, 1916 yılı boyunca Rusya, İngiltere ve Fransa arasında devam eden Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşma projelerinde de gün yüzüne çıkmıştır. Bahsi geçen devletler, Osmanlı'yı kendi aralarında planladıkları gibi paylaşmışlar ve bağımsız bir Ermenistan'dan bahsetmemişlerdi (Selvi 2003: 91,92).

3.10. 1917 Bolşevik İhtilali'nin Ardından Ermeni Sorunu

28 Şubat 1917'de büyük Rus İhtilali çıktı. 1917 ihtilali Rusya' da ki Rus ve Rus olmayan unsurları başlangıçta oldukça memnun etmiş ve bilhassa Rusya dahilindeki esir milletler için bir umut ışığı olmuştu. Ancak ihtilal sonucu ortaya çıkan idarenin ihtiyaçlara cevap veremediği gibi, Çarlık Rusya'nın güttüğü iç ve dış siyaseti takip etmesi, başlangıçta ki bu iyimser havayı kısa sürede memnuniyetsizliğe çevirmişti. Üstelik Geçici Hükümet ve Petrograd Sovyet'inin idarede oluşturdukları iki başlılık nedeniyle, yeni Rus hükümeti memleket dahilinde belirli bir otoriteye sahip olamamıştı(Şahin 2002: 73). Kerenski geçici hükümeti tarafından, Kafkasya için özel bir komite gönderildi. Ermeni, Gürcü ve Azerilerin yeni rejime itaatlerini bildirmelerinin ardından, geçici hükümet Ermenileri kazanma yoluna gitmiştir. Bunun için de "Geçici Hükümetin Türk Ermenistan'ı Hakkındaki Düzenlemesi" adında bir kanun kabul etmiştir. Bununla yetinmeyen Ermeniler, Kafkas Cephesinin kapanmasını istemedikleri için bu cepheyi tahkim etme iznini

Rusya'dan almışlardır. 1917 Kasım'ında, Bolşeviklerce Kerenski Hükümeti devrildi. Yerine Sovyet idaresi geçti ve hemen akabinde Rus ordusu dağıldı. Kafkas Cephesi'nde bulunan Rus askerleri, cepheyi bırakarak evlerine dönmeye başladı. Rusya'daki yeni yönetim Kafkasya'da bir Komiseryat oluşturmuştur. Bu Komiseryat; meclisin seçimi, milli sorunun çözümlenmesi, Türkiye ile hemen barış yapılması esaslarını kendine program olarak belirledi. Öte taraftan Taşnaksutyuncular Lenin'e müracaat ederek Türkiye Ermenilerinin, Osmanlı toprağında kendi kaderlerini tayin ederek hâkimiyetlerini kurmak şeklindeki isteklerini sunmuşlardır. Hemen akabinde de “Ermeni İstiklali İçin Teminat-ı Evvileye” ile başlayan kararname yayınlandı. Ancak Sovyet Hükümeti'nin Osmanlı ile birkaç ay sonra Brest–Litovsk Antlaşması'nı imzalayacak olması kararnameye işlevini kaybettirecektir. Ermeniler de Ruslar tarafından bir defa daha aldatılmış olacaktı (Uras 1987: 639–647; Selvi 2003: 92–95; Şahin 2002: 89,90).

1917 yılı sonlarında Rus askerleri Kafkas Cephesi'ni terk ederken ellerindeki silah ve cephaneleri Ermenilere bırakmışlardı. Ermeniler de bu silahlarla Kafkas Cephesi'ni kendi adlarına savunmaya başlamışlardır, böylelikle Türklerin durumu daha kötü bir hale gelmiştir. Ermeniler, Müslüman halka uyguladıkları zulmün şiddetini arttırmışlardı. Türk kuvvetleri, bu zulme son vermek için ileri harekâta geçmişler; ancak kısa bir süre sonra Rusya'nın isteği üzerine Erzurum'da ateşkes yapılmıştır. Ateşkes antlaşmasında belirtildiği üzere Kafkas Başkumandanlığı Müslüman ahaliyi koruyacaktı. Ermeni zulmünün devamı üzerine Türk ilerleyişi de devam etti ve Türkler 1914 yılındaki sınıra ulaştılar. Rusya'da ihtilali gerçekleştiren Bolşevikler, Rusya'nın savaştığı ülkelerle müzakerelere girşerek savaştan önceki sınırlar esas olmak üzere 3 Mart 1918'de Brest- Litovsk Antlaşması'nı imzaladılar. Buna göre, Doğu Anadolu illerini (Kars, Ardahan, Batum) Rusya boşaltacak ve Osmanlı'ya iade edecekti. Rusya'da ve işgali altındaki Türk topraklarında Türk ve Rus uyruğundaki Ermeni çetelerinin ellerinden silahlarını alacak ve bu çeteler terhis edilecekti (Saray 2003: 79,80; Çaycı 2000: 75–77).

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Brest-Litovsk Antlaşması'nı, sonlarının geldiği şeklinde yorumlayan Ermeniler Rusya'dan kopmuş ve İtilaf

Devletleri'ne yakınlaşmaya başlamışlardı. Kafkas Komiseriyat'ı ilk adımda antlaşmayı tanımazken, Türk ordularının Batum'a kadar ilerlemeleri üzerine 28 Mart'ta Brest-Litovsk Antlaşması'nı kabul ettiğini açıklamıştır. Bolşevik Rusya'sının Türkiye ile yaptığı dostane antlaşma, Kafkaslardaki Rus komutanlarının yanlış davranışları ile gölgelendi. Türkiye ile savaşlarında, Ermenileri maşa gibi kullanan Rus subayları hem Ermenilerden hem de Türklerden on binlerce kişinin ölümüne sebep oldukları gibi, Brest-Litovsk Antlaşması'nın açık hükümlerine rağmen geri çekilirken silah ve mühimmatlarını Ermenilere bırakmışlardı. (Özdemir 2004: 109; Uras 1987: 645–647).İstanbul Milletvekili Salah Cimcoz ve İzmir Milletvekili Nesim Mazliyah'ın İsveç'te toplanan konferansa, Beyoğlu'ndan gönderdikleri telgrafta, ilk Ermeni vahşetinden şöyle bahsetmektedir:

'Kafkasya cephesinden bize ulaşan haberlere göre Ermeni çeteleri sakin yerli halkı öldürmekte ve işkence etmektedirler. Doğru kaynaktan alınan bu haber, belgeler ve inkâr mümkün olmayan görgü sahiplerinin açık ifadeleriyle belirlendiği gibi, Kafkasya Ordusu Komutanı Odişelidze tarafından da doğrulanmaktadır. Rus ordusunun geri çekildiği her tarafa Ermeni çeteleri girerek her türlü öldürme, işkencelerde bulunmakta ve yolları üzerinde gördükleri kadın, çocuk ve ihtiyarları öldürmektedirler. O suretle ki, her gün yeni bir usul ile tekrarlanmakta olan bu barbarca öldürmelere son verdirilmek üzere, Rus ordusunun müdahalesi arzu edilmektedir'(Konukçu 1990: 17).

12 Nisan'da Ermeniler Kars'ı tamamen yaktıktan sonra terk etmişlerdi. Osmanlı Hükümeti çok kan döküldüğünü belirterek daha fazla toprak istemiş ve ileri harekâta geçmişti. Türk ordusunun harekâtı devam ederken, 26 Mayıs 1918 tarihinde Gürcistan Almanya himayesinde bağımsızlığını ilan ederken, 28 Mayıs 1918'de Ermeniler, İngilizler 'in desteği ile başkenti Erivan olmak üzere Ermenistan Hükümeti'ni kurmuşlardı. Türk ordusunun ileri harekâtının devamı üzerine 4 Haziran 1918 tarihinde Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile Batum Antlaşması imzalanmıştır. Batum Antlaşması'nın imzasına kadar geri çekilen Ermeniler Gence, Erivan, Ordubat ve İran'da Müslümanları katletmeğe devam etmişlerdi. Müslümanların evleri yakılmış malları gasp edilmiş, Müslümanlar göçe zorlanmıştı. Ermeniler bütün yaptıklarının yanında Türkleri de Avrupa'ya şikâyet etmişlerdi (Özdemir 2004: 109; Uras 1987: 645–647)

3.11. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Wilson Prensipleri

Osmanlı Hükümeti tarafından Wilson'un Genel Barış Prensipleri içinde İtilaf Devletleri'ne barış teklif edilmişti ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştı. Wilson İlkeleri'ni Osmanlı Devleti'ne ait on ikinci maddesi şöyleydi:

“Türlere ait olan kesimden Osmanlı devleti'nin hâkimiyet haklarından emin olarak istifadesi temin edilmeli, fakat Osmanlı hâkimiyeti altında olan diğler halkların da hayatlarından emin olarak bağımsız bir usul dairesinde ilerlemeleri teminat altına alınmalı ve Çanakkale, bütün milletlerin ticaret gemilerine devletlerin garantisi altında açık bulunmalıdır.” (Uras 1987: 651).

Mondros Mütarekesi'nin Ermenilere ilişkin 11. maddesinde İran'ın kuzeybatısında ve Güney Kafkasya'daki Osmanlı birlikleri I. Dünya Savaşı öncesindeki sınıra çekilecekti. Bu madde de Osmanlı Devleti'nin Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltması anlamına gelmiştir. Böylece Brest- Litovsk Antlaşması hükmünü kaybetmişti. Mütarekenin 24. maddesine göre Vilayet-i Sitte'de bir karışıklık çıkarsa İtilaf Devletleri bu vilayetleri işgal edebilecekti. Mütareke gereğince Türk kuvvetleri geri çekilmeye başlayınca, önce İngilizler Batum'a asker çıkarmıştı. 1 Mart 1919'da Osmanlı kuvvetleri geri çekilme sürecini tamamlayıp 1914 hudutlarına geri çekilmişti. Bu durumdan istifade etmek isteyen Gürcüler Ardahan'a, Ermeniler Kars'a girmişlerdir (Eroğlu 1999: 10–12).

Mondros Ateşkesi'nin imzalanmasıyla beraber güneyde 7 Aralık- 17 Aralık 1918 tarihleri arasında Antakya, Dörtyol, Mersin, Tarsus, Adana dolayları işgal edildi. İngilizler, savaş sürecinde yaptıkları antlaşmalar gereğince Ekim-Kasım 1919'da Antep, Urfa ve Maraş'ı Fransızlara devrettiler. Fransızlar işgalleri gerçekleştirirken Ermeni lejyonerlerden faydalanırken işgal ettikleri bölgede dayanak sağlamak amacıyla Ermeni göçmenler getirtmiştir. (Çaycı 2000: 79–80)

Doğu'da mütarekenin imzalanmasıyla birlikte, İtilaf güçleri, ordunun 1878 sınırına çekilmesini istediler. Bunun üzerine Türk halkı can güvenliklerini temin etmek amacıyla “ Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti'ni” oluşturdu. Ancak İngilizler 19 Nisan 1919'da bu kuruluşa son verip, Kars bölgesini Ermenilere, Batum ve Ardahan'ı Gürcülere teslim etti. Bu paylaşımınla beraber, işgal altına giren yerler tekrar şiddetli Ermeni Mezalimine maruz kaldı. Durumun tehlikeli bir sürece girmesi üzerine, 4 Mart 1920'de Tiflis'teki İngiliz temsilci, İngiliz Dışişleri Bakanına şöyle yazmak zorunda kaldı:

“Hiçbir tereddüt etmeden diyebilirim ki Müslümanların can ve mallarını Taşnakçı bir Ermeni Hükümeti'ne emanet etmek insanlık açısından bence kabili tavsiye değildir. Ermenilerin Müslüman yönetimi altında daha salim olacaklarına, fakat Müslümanların Taşnak Ermeni yönetimi altında asla emniyette olamayacaklarına inanıyorum.” (Çaycı 2000: 81–82)

3.12. Paris Barış konferansı, Sevr ve Gümrü Antlaşması

Mondros Mütarekesi'nin ardından barış görüşmelerine Paris'te başlanmıştır. Ermenilerden iki temsilci barış görüşmelerine katılmıştır. Ermenistan, Paris Barış Konferansı temsilcilerince tanınmış ve bu hususta Ermeni heyeti resmi bildiri almıştır. 1919 kışı, Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti'nin içişlerinin düzenlenmesiyle geçmiş ve 1920 başlarında artık her şey yoluna girmiş sanılırken, 1920 Mayısının ilk günlerinde Ermenistan'da Bolşevizm hareketleri ortaya çıktı. Önüne geçilen bu hareketlerin ardından hükümet darbesiyle, parlamenter hükümet diktatörlüğe döndü. Bu hükümeti ellerine alanlar da tamamen Taşnaksutyun Komitecileri idi (Uras 1987: 694).

Bu süreçte yapılan görüşmeler sonunda 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Barış Antlaşması'nda Doğu Anadolu tamamen Ermenilere bırakılmıştır. Ermenistan Cumhuriyeti de büyük Ermenistan'ı kurmak adına Sevr'de kendisine verilen bölgeleri almak için harekete geçmiştir. Ermeniler Kars ve civarında ahaliyi

işkencelerle katletmeye başlamışlardır. Sarıkamış, Çıldır ve Gürü bölgelerinde de katliamlar devam etmiştir (Selvi 2003: 100)

Nutuk'ta Ermenilerin bu hareketleri şu şekilde anlatılmıştır:

Mondros Mütarekesinden beri Ermeniler gerek Ermenistan'da ve gerek hududa yakın yerlerde Türkleri kitleler halinde öldürmekten vazgeçmiyorlardı. 1920 yılı sonbaharında Ermeni zulümleri dayanılmaz bir hale geldi. Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde doğu bölgesinde geçici seferberlik ilan ettik. 15 inci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi kumandanı yaptık. 1920 Haziranı'nda, Ermeniler Oltu'da kurulmuş olan Türk yerli yönetimine karşı hareketle o bölgeyi istila etti. Dışişleri Bakanlığımız tarafından 7 Temmuz 1920'de bir ultimatom verildi. Ermeniler, aynı şekilde hareketlerine devam ettiler, Nihayet seferberlikten üç buçuk ay sonra Kötek, Bardız bölgelerinde toplanan kuvvetlerimize Ermenilerin saldırması ile savaşa başlandı (Velidedeoğlu 2000: 241,242).

Türk ordusuna mensup kuvvetler, 28 Eylül'de hücumla geçti. 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars kurtarıldı. Gümrü'nün alınıp Erivan'ın işgali üzerine Ermeniler Türkleri bütün şartlarını kabul ederek 1920'de Gümrü Antlaşması'nı imzalamışlardır. Ermenilerin devletlere başvurması ve müdahale ricası, Paris'teki Ermeni heyetinin teşebbüsleri karşılıksız kaldı. Kendileri için faydalı bir sonuç vermemiştir. Ermeniler, Sovyet Rusya Temsilcileri Lekarni, Midivani'den yardım istemişler ve kendilerinden uygun karşılık almışlardır. O sırada Lekarni, Ermeni Hükümeti'nden, Türklerle konuşma hususunda daha kuvvetli olabilmeleri için, Azerbaycan'dan Ermenistan'a Kızıl ordudan iki alay getirilmesini teklif etmiştir. Ermeniler teklifi, Ermenistan'ın Bolşevikler tarafından işgali demek olacağı için kabul etmemişlerdir. 25 Kasım'da Ermeniler arasında müzakereler başladı. Tam o sırada Wilson da hakemliğine dayanarak Ermenistan'ın hududunu tespit etmiş ve bu hudut içine Muş Erzurum ve Trabzon'u almıştır. Böylelikle Ermenistan'a 180.000 kilometre karelik bir alan ayırmış oldu. Bu olaylar esnasında Milletler Cemiyeti boş durmamış ve Ermeniler lehine bazı kararlar almıştır (Uras 1987: 695,696; Selvi 2003: 100,101).

Gümrü Antlaşması ile günümüz Türkiye-Ermenistan sınırı çizilmiştir. Sovyetlerle 16 Mart 1921’de yapılan Kars Antlaşması ile Sovyet Rusya’ya bağlı Kafkas Devletleri ile 13 Kasım 1921’de yapılan Kars Antlaşması neticesinde Türkiye’nin doğu sınırı bugünkü halini almıştı. Stalin de Ermeni Meselesi’nin kendileri için bittiğini ilan etmişti (Selvi 2003: 101).

Gümrü Antlaşması için Nutuk’ta şöyle denmiştir:

“Gümrü Anlaşması, Ulusal Hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın da Harşit Vadisine dek olan Türk ülkelerini kendinse bağışlamayı tasarladıkları Ermenistan, Osmanlı Devleti’nin 1877 savaşında yitirmiş olduğu yerleri bize Ulusal Hükümete bırakmış ve böylece saf dışı edilmiştir. Doğudaki durumlarda önemli değişiklik olması yüzünden bu antlaşma yerine, daha sonra yapılan 16 Mart 1921 günlü Moskova Antlaşması ile 13 Kasım 1921 günlü Kars Antlaşması geçmiştir (Velidedeoğlu 2000: 242).

3.13.Çarlık Rusya Dönemi Arşivlerinde Ermeni Meselesi

Çarlık arşivlerindeki Ermeni meselesine ilişkin belgeler,19.yüzyılın sonlarından başlayıp 1919'lara kadar gelmiştir.1917 Bolşevik ihtilaline rağmen Çarlık arşivleri varlığını korumuştur. Çarlık arşivine dayanarak edindiğimiz bilgileri şu şekilde sınıflamak mümkündür (Perinçek 2007: 19–21)

1. Osmanlı Devleti’nde Ermenilerin yaşam koşulları

Çarlık arşivlerinden edinilen bilgiler, Ermeni tarihçilerinin, Ermenilerin Osmanlı’daki yaşam koşullarıyla ilgili tezlerini açıkça çürütmektedir. Çarlık arşivlerindeki belgelerden edinilen bilgilere göre Ermeniler, emperyalist devletlerin müdahalesine, özellikle Berlin Konferansı’na kadar, Osmanlı’da iyi şartlarda yaşamış ve Osmanlı Devleti tarafından desteklenmiş, korunmuşlardır. Çarlık yetkililerin yazışmaları değerlendirildiğinde:

Osmanlı'da yaşayan Ermenilerin yaşam koşullarının, Rusya'da yaşayanlara oranla çok daha iyi olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlının sağlamış olduğu bu koşullardan ötürü de birçok Ermeni'nin, Çarlık Rusya'dan kaçarak Osmanlı'ya sığınması söz konusudur. Osmanlı hâkim sınıfları açısından sömürüde milli ayırım asla söz konusu olmamıştır. Hatta Ermeni köylüleri, birçok yerde Müslümanlara oranla daha varlıklıdır. Çarlık arşivlerindeki belgeler, Batı devletleri ile Çarlık Rusyası'nın, Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki yaşamları konusunda yürüttüğü propagandanın, Osmanlı ülkesini paylaşma ve işgal emellerini aklamak için yürütüldüğünü kanıtlamaktadır.

2. Ermeni milliyetçiliğinin doğuşu ve özellikleri

Çarlık belgeleri, Ermeni milliyetçiliğinin Batı'nın ve Çarlık Rusyası'nın özellikle 19.yüzyılda başlayan Ermenileri Türkiye'ye karşı kullanma tasarımlarına paralel olarak geliştiğini göstermiştir. Arşivlerde yer alan o döneme ait Ermeni yayın ve belgeleri,Ermeni milliyetçiliğinin işbirlikçi, bağınaz ve saldırgan köklerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.Kafkasya bölgesinde yaşamış olan Ermeni aydınları, 19.yüzyılın sonlarında emperyalist devletlerle işbirliği içinde bağımsız bir Ermeni Devleti kurmanın hayaline kapılmışlardır.

3. Ermeni meselesinin gelişiminde Batı Avrupa'nın rolü

Doğu Anadolu topraklarının paylaşılmasında yarışır halde olan Rusya ve Avrupa, Ermenileri kimin kullanacağı konusunda da yarışmaktadırlar. Rus yetkililerin yazdığı raporlar, İngilizlerin Ermeni meselesindeki kışkırtmalarını ortaya koymaktadır. Bu yöntemlerle, Türkiye ile Rusya'nın arasını açma amacı güdülerek, Osmanlı topraklarını paylaşmak amaçlanmıştır.

4.I. Dünya Savaşında Ermenilere biçilen görevler

Taşnakların, Çarlık Rusyası yetkilileriyle yaptıkları yazışmalardan ve görüşmelerden, Anadolu topraklarını işgal planları çerçevesinde Ermenilere iki

misyon yüklenmiştir. Bunlardan birinci görev, Ermenilerin cephe gerisinde ayaklanma çıkarmak suretiyle Türk ordusunun yıpratmaktır. İkinci görev ise, oluşturulan Ermeni gönüllü birlikleri yoluyla Türk ordusunu savunma hattını yararak, Rus işgalini kolaylaştırmaktır. Bu plan çerçevesinde Rus yetkililerin yazdığı birçok rapor vardır.

5. Osmanlı Ermeni kitlelerinin emperyalist planların peşinden sürüklenmesi

Yukarıda bahsi geçen Ermenilere biçilen görevlerin yerine getirilmesinde, Türkiye Ermenileri aktif rol üstlenmiştir. Gönüllü birliklerin oluşturulmasına ve ayaklanmalara geniş Ermeni kitleleri katılmıştır. Arşivler, Çarlık ordularına hizmet etmek ve Türkiye'ye karşı gönüllü birliklerde savaşmak için Türkiye Ermenilerinin, Rus yetkililere başvurularıyla doludur. Osmanlı uyruklu aydınlardan, öğrencilere ve sıradan köylülere kadar binlerce Ermeninin isim listeleri arşivlerde mevcuttur. Bu belgeler, tehdidin ayrılıkçı örgüt yönetici ve militanlarıyla sınırlı olmadığını göstermesi ve tehcirin nedenlerini açıklaması bakımından önemlidir.

6. Ermeni gönüllü birliklerinin katliam ve yağma politikası

Çarlık döneminde hazırlanmış olan raporlar, tutanaklar ve alınan kararlar göstermektedir ki, Birinci Dünya Savaşı sırasında işgal edilen bölgelerde Ermeni gönüllü birlikleri, Müslüman halka karşı kırımlara girişmiş ve mallarını yağmalamışlardır. Belgelere göre bu uygulamalar sistemlidir. Ermeni çetelerini kullanan Rus komutanları bile bu vahşet karşısında dehşete kapılmışlardır. Bu katliam ve yağmaların Tehcirden önce başlaması da ayrıca önem taşımaktadır.

7. Çarlık Rusyası'nın 'Ermenisiz Ermenistan' projesi

Çarlık yetkililerinin iç yazışmaları, Rusların Ermenileri Türklerin üzerine sürüp kıldırarak işgalin ardından bölgede Don Kazaklarını yerleştirme planlarını da kanıtlamaktadır. Bu proje, Çarlık yetkililerince 'Ermenisiz Ermenistan' olarak nitelenmiştir.

3.14. Sovyet Rusya Dönemi Arşivlerinde Ermeni Meselesi

Bu döneme ait olan belgeler daha çok 1917 sonrasına ait olmakla beraber, geçmiş dönemi değerlendiren birçok yorumu içeren belgelerde arşivlerde mevcuttur. Sovyet arşivlerine dayanarak edindiğimiz bilgileri şu şekilde sınıflamak mümkündür (Perinçek 2007: 21–23):

1. Ermeni meselesi, emperyalizmin meselesidir

Sovyet iktidarının üst düzey liderleri, teorisyenleri, Ermeni meselesine ilişkin birçok saptamada bulunmuşlardır. Yazışma, tutanak ve raporlara yansıyan bu saptamalara göre, Ermeni meselesi, yayılmacı-sömürgeci devletler tarafından Türkiye'nin paylaşılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Türkiye ise bu paylaşım karşı haklı bir mücadele sürecine girmiştir. Yaşanan olumsuz gelişmelerin sorumluları ise, Ermenileri kullanma politikası güden emperyalist devletler ve onların planlarını yürüten Taşnaklardır.

2. Taşnak Ermenistan'ının oynadığı rol ve etnik temizlik politikası

Sovyet önderleri, Taşnak Ermenistan'ının Birinci Dünya Savaşı sonrasında, emperyalizmin bölgedeki taşeronlarından biri olduğunu saptamışlardır. Sovyet belgeleri, Taşnakların hemen hemen bugünkü Ermenistan sınırları içinde, saf milli bir devlet kurma adına Müslüman nüfusun önemli bir kesiminin ortadan kaldırıldığını da kanıtlamaktadır. Ermeni nüfusunda Taşnak diktatörlüğünden payını aldığı ve zulme uğradığı Sovyet belgelerince saptanmaktadır

3.15. Tarihte Yaşanmış Benzer Gelişmeler

Savaş koşullarında hükümet, alınması gereken tedbirleri “Tehcir” başlığı altında ve mümkün olduğunca insani şartlar içinde uygulamaya gayret etmiştir. Ülkenin bütünlüğü ve savunması için atılan bu ve benzeri adımlar kimi zaman başka devletlerce de atılmıştır. Osmanlı örneğinden başladığımızda, yurt müdafaası yapan

orduyu arkasından vuran Osmanlı vatandaşlarıdır. Meydana gelen ihanet olayı karşısında, cephede savaşmakta olan ordunun ve cephe gerisinde bulunan sivil halkın güvenliğini sağlayabilmek için Ermenileri tehcire tabi tutmak kaçınılmaz hale gelmiştir. (Çaycı 2000: 69)

İngiltere'nin Sudan, Güney Afrika ve İrlanda'da yaptıkları Fransa'nın Tunus ve Cezayir'de ve II. Dünya Savaşı sonrası Almanlarla işbirliği yapmış Fransız vatandaşlarının uyguladıkları benzer durumdur. Rusya'nın Ermenilere, Kırımlılara Ahıskalılara rejim aleyhine çalışan kendi vatandaşlarına karşı yürüttüğü uygulamalar malumdur. II. Dünya Savaşı öncesinde Pasifik kıyılarında oturan Japon asıllı Amerikalılar, herhangi bir ayaklanma girişimleri olmadığı halde görülen lüzum üzerine Amerikanın iç bölgelerine nakledilmişlerdir. Nazi Almanya'sının Musevi kökenli insanlara yaptıkları muamele bütün dünya insanları tarafından bilinmektedir. (Çaycı 2000: 69)

Görüldüğü üzere, Ermenilere karşı alınan tedbirler, çağımızda modern bir devletin kendisine ihanet eden vatandaşlarına karşı almış olduğu tedbirlerden farklı olmayıp, çok daha baskıcı ve ezici tedbirler görülmüştür (Çaycı 2000: 69).

3.16.Dış Basında Ermeni Meselesi

Ermeni iddiaları günümüze kadar pek çok yerli ve yabancı tarihçi tarafından ele alınmış, kitaplar yazılmıştır. Ancak bu iddialara yıllardır geniş yer veren, hatta yönlendiren yabancı basın kuruluşlarının izledikleri yayın politikaları, amaçları, asılsız soykırım iddialarının yoğunlaşmasına yönelik olmuştur. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve bazı Ermeni gruplar ile bunları destekleyenler tarafından dünya kamuoyuna 'Ermeni Sorunu' lanse edilen bu meselenin modern Türkiye'nin başını ağrıtan bir sorun haline gelmesi ve Türkiye'yi zayıflatmayı amaçlayan ülkeler tarafından bir baskı veya tehdit unsuru olarak kullanılmaya başlanması I. Dünya Savaşında meydana gelen olaylara dayanmaktadır. Ermeni propaganda ve terör odaklarının bugün 'XX. Yüzyılın ilk soykırımı' şeklinde ilan ettikleri olay, I. Dünya Savaşı sırasında Ruslarla işbirliği yaparak Osmanlılara karşı savaşan Ermenilere

uygulanan zorunlu tehcir hareketidir. Ermeniler, Osmanlı karşıtı isyan ve faaliyetlerini tehcir kararı üzerine girilen meşru bir müdafaa olarak göstermeye çabasında olsalar da, isyanlar tehcirin değil; tehcir, isyanların sonucudur (Seki 2004:11,13).

Diaspora Ermenilerinin her yıl 'katliam' yıldönümü diye andıkları 24 Nisan ise, Osmanlı Hükümetinin isyanlar karşısında, Ermeni patriğini, mebusları ve Ermeni yöneticilerini çağırarak Ermenilerin Müslümanları katletmeye devam etmeleri halinde gerekli önlemleri alacağı yönündeki uyarısının sonuç vermesi üzerine Ermeni komitelerini kapattığı ve yöneticilerinden 235'ini devlet aleyhine faaliyette bulunmak suçundan tutukladığı tarihtir. Dünyada homojen bir basından söz etmek mümkün olmasa da konu Ermeni iddiaları olunca özellikle Fransa, Belçika İtalya Yunanistan ve Rusya'da basını adeta aynı kalemden çıkmış denebilecek kadar peşin hükümlü, tarihi gerçeklikten yoksun, kimi zaman art niyetli yazı ve yorumlarıyla taraflı bir tutum sergiledikleri görülmektedir (Seki 2004:12,13).

Asılsız soykırım yıldönümü Rusya basınında da yer bulmuştur. Yüksek tirajlı İzvestia gazetesi'20. Yüzyılın Acı Olayı:24 Nisan Ermeni Halkının Tarihinde Kara Bir Gündür' başlığını atan bir haber yorumunda;

Daha 1878'de Osmanlı hükümdarları Abdülhamit Ermeni sorununun ancak Ermeni halkının yok edilmesiyle çözülebileceğini ilan etmişti. Osmanlı İmparatorluğu var olduğu sürece Ermeniler kitlesel kıyımlara maruz kalmışlardır. İktidara gelen Jön Türkler de bu politikayı sürdürmüşlerdir.24 Nisan 1915 tarihinde İstanbul'da Ermeni aydınlarının en seçkin temsilcileri olan parlamenter, şair, ressam, besteci ve hukukçular vahşice öldürülmüşlerdir. Türkler Birinci Dünya Savaşından yaralanarak yaşları 16 ile 52 arasında olan Ermenileri seferberlik ilan ederek demiryolu yapımında yer alacakları bahanesi ile çölde kurşuna dizmişlerdir. Diğerleri ise Rusya'ya yönelim gösterdikleri gerekçesi ile vatana ihanet suçlamasıyla kurşuna dizilmişlerdir.

Suçlamalarına yer vermiştir. Ağır ithamlarla dolu olan ve tarihi gerçeklerin çarpıtıldığı aynı zamanda Rusya'nın genel eğilimini yansıtan makalenin devamında şunlar yazılmıştır;

Ermeni soykırımının doruk noktası, 1915 yılına rastlamaktadır. Rus askerlerinin başarıları, Türk Makamlarının 'Ermenileri sürgüne gönderme' çalışmalarını hızlandırmıştır. Türkler, kadın, ihtiyar ve çocukları çöller üzerinden Suriye ve Dicle ile Fırat arasındaki bölgeye götürmüşlerdir.(...)Direniş gösterenler, ateşte veya kiliselerde diri diri yakılmışlardır. 1915–1916 yıllarında Jön Türklerin planlı eylemleri sonucunda yaklaşık iki milyon ermeni öldürülmüştür. Tarih boyunca yaşadıkları ve sahip oldukları topraklarda Ermeni nüfusunun yüzde 50'sinin öldürülmesi, bu suçların korkunç boyutlarını ve politik anlamını ifade etmektedir. Kovuşturmalardan kurtulabilenler dağlara çıkarak partizan çeteleri oluşturmuşlardır. Birçok Ermeni Rus ordusuna katılarak, çarpışmalarda büyük kahramanlıklar sergilemişlerdir. Ermeni sorununun çözümü, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile birlikte yenilgiye uğramasından sonra mümkün olabilirdi. Fakat Rusya, savaşın bitiminden bir yıl önce savaştan çıkarak zaferin sonuçlarından faydalanamamıştır. Bolşeviklerin 1919–1921 yıllarında Mustafa Kemal ile yakın ilişkiler kurmaya yönelik çok hatalı ve politik açıdan son derece sorumsuz hesaplamalarından dolayı bu sefer Doğu Ermenistan topraklarında ve Transkafkasya'nın birkaç şehrinde Ermenilerin soykırımı için yeni imkânlar yaratılmıştır(...).Sonuç olarak Trankafkasya'da tarihi adaletin tesisi ve demokratik sürecin gelişmesi amacıyla dünya camiasının yardımıyla Ermeni halkının hayatı ve faaliyeti için gerekli olan tüm şartların yerine getirilmesini yanı sıra, Türklerce işlenen soykırım sonucunda, insani ve maddi kayıpların telafisi için gerekli olan şartlar biran önce yaratılmalıdır.

İzvestia gazetesinde yayınlanan makalede öne sürülen iddiaların taraflı ve keyfi bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, yeni ve uydurma bir tarih yazılmasını teşkil etmektedir.1915 yılının savaş koşulları ve tehcir yasasından Ermenilerin olumsuz etkilendikleri, bir gerçektir. Ancak Ermenilerin tehcir edilmelerindeki gerekçeler basın organlarında öne sürülen iddialarla örtüşmemektedir. Hem birçok Ermeni'nin Rus ordusuna karşı büyük kahramanlıklar sergilediklerini kabul etmek ve bununla övünmek hem de Osmanlı yönetiminin Ruslarla işbirliği yapan Ermenilerle ilgili tehcir politikasını eleştirmek büyük bir yanıltır(Seki 2004:47–50).

DÖRDÜNCÜ KESİM SONUÇ

4. SONUÇ

1877 -1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasından yararlanan Ermeni Milliyetçiliğinin gelişmesiyle "Ermeni Sorunu" ilk kez ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Ermeniler, eğitim düzeyleri ve dış bağlantılara sahip olmalarına karşın milliyetçilik duygusunu 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı –Rus Savaşı sürecinde tanımışlardır. Ancak bir Ermeni Sorunu söz konusu değildi.

Tarihimizde 93 Savaşı olarak bilinen ve Osmanlı'nın yenik çıktığı Osmanlı –Rus Savaşı sona ererken İstanbul Patriği Nerses Eçmiyazın Katolikosluğu aracılığıyla Rus Çar'ından Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal ettiği toprakları Osmanlı Devleti'ne geri vermemesini istemiştir. Patriğin bu talebinin kabul edildiğini Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesinden anlıyoruz. Ayastefanos Antlaşması'nın yerine imzalanan Berlin Antlaşması ile Çarlık Rusya'sı, Osmanlı topraklarında yaşayan hıristiyan azınlıklar özellikle Ortodoks Rum ve Ermeniler için koruyucu devlet rolünü üstlenmiştir. Kendi sınırları içerisinde yaşayan Ermenilere karşı sert önlemler alan Rusya Osmanlı Ermenilerini koruyarak Avrupa merkezlerinde Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapmaya yönelmiştir. I. Dünya Savaşı sürecinde Kafkas Cephesi'nde Rusya ile mücadele edilirken, Ermeniler cephe gerisinden, Rusya'yla, işbirliği yapmışlardır. Çarlık Rusya'sının Anadolu'yu işgal planına karşı Osmanlı Hükümeti, savunma hattının gerisini güvence altına almak için 1915 yılında Tehcir Yasası'nı çıkardı. Bu tedbir hareketi soy kırım olarak yansıtılmaya çalışılmış olmakla beraber II. Dünya Savaşı'nda bütün dünya devletlerince uygulanmıştır.

1960'lardan sonra, Ermenilerin Türkiye aleyhine başlattıkları karalama kampanyası, dünya ve Türkiye kamuoyunda varlığını hissettiren sözde Ermeni Soykırımı, 1970'li yıllardan sonra yurt dışındaki Türk temsilciliklerine (Diplomat, Konsolos) yönelik terör eylemlerine dönüşmüştür. İlk aşamada bu eylemler

bireyselken, daha sonraları örgütlü Ermeni Terörüne dönüşmüştür. Bu eylemler 1970'li yılların sonunda had safhaya çıkmış, saldırıların ardı arkası kesilmemiştir. Ermeniler, asılsız soykırım iddialarını, çeşitli ülke parlamentolarında kabul eden yasaların ve önerilerin çıkmasını sağlamaya çalışarak, dünya kamuoyuna kabul ettirmek için uğraşmışlardır.

Amaçları sözde soykırım iddialarını bütün dünyaya tanıtmak, Türkleri bu asılsız iddiayı tanımak zorunda bırakmak ve sözde iddialarından dolayı Türkiye'den tazminat ve toprak alıp Büyük Ermenistan rüyasını gerçekleştirmektir.

KAYNAKÇA

I. Birincil Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları

HR. SYS. 2879 / 19 Belge No: 2

HR. SYS. 2871 / 2 Belge No: 70

DH. EUM. EMN. 28 / 2 Belge No: 1, 2

DH. ŞFR. 54 – A / 10 Belge No: 1

DH. ŞFR. 55 / 196 Belge No: 1

HR. SYS. 2882 / 7 Belge No: 1

DH. ŞFR. 58 / 124 Belge No: 1

DH. EUM. AYŞ. 56 / 49 Belge No: 3, 4, 5...9

HR. SYS. 2882 / 31 Belge No: 1

HR. SYS. 2876 / 2 Belge No: 3

HR. SYS. 2876 / 2 Belge No: 5, 6...11

HR. SYS. 2872 / 4 Belge No: 3, 4

II. İkincil Kaynaklar

BOA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915–1920)**,
Ankara

ADAMOF, E.E (1970) , **Rusların Emelleri Anadolu'nun Taksimi**, İstanbul; Yeni
İstanbul Yayınları

ARMAOĞLU, Fahir H. (1973), **Siyasi Tarih (1789–1960)** , Ankara; Ankara
üniversitesi Yayınları

ATASE (2000), **I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Türklere Yaptığı
Katliamlar, Fotoğraflar**, Ankara

AVCI, Cemal, **Türk Sovyet İlişkileri (Milli Mücadele Dönemi ve Türkiye
Cumhuriyeti)**, Atatürk araştırma merkezi, Atatürk Yayınları Uluslar arası
kongresi C.1

Belgeler Işığında Ermeni Meselesi (24 – 25 Nisan 2003), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları:1

BAL, İdris (2003) , **Dünden Bugüne Ermeni İlişkileri**

BEKTAŞ, Hamza (2001), **Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler**, Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları

ÇAYCI, Abdurrahman (2000), **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Ankara; Atatürk Araştırma Merkezi

ÇOLAK, Mustafa (2006), **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası**, Ankara, TTK Yayınları

ETHEMOĞLU, Mehmet (1987), **Ermeni Terörünün Kısa Tarihi**, Diyarbakır; Dicle Üniversitesi Yayınları

EROĞLU, Mecbure (1999), **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivinden Rusça Belgelere Göre Ermeni Meselesi**, Ankara, KÖKSAV

GAİLLARD, Goston (2003), **Türk-Ermeni Sorunu**, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Ermeni İlişkileri Araştırma Grubu

GAZİGİRAY, A. Alper (1982), **Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Kaynakları**, İstanbul, Gözen Kitapevi

Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi

GÖKDEMİR, Ahmet Ender (1989), **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara, Türk Kültürünü araştırma Enstitüsü Yayınları

GRANVILLE, Edgar (1968), **Çarlık Rusya'sının Türkiye'deki Oyunları**, Ankara, Yarı Yayınları

HATİPOĞLU, Süleyman (2005), **Ermeni Meselesine Genel Bir Bakış, “6 Nisan 2005 Tarihinde Mustafa Kemal Üniversitesi'nde Verilen Bir Konferans Metni”**, Hatay

HATİPOĞLU, Süleyman (2001), **Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915 -1921)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları

HATİPOĞLU, Süleyman (1991), **Yakın Tarihimize Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu**, Kars Valiliği, Atatürk Üniversitesi Yayın No: 675

- İLTER, Erdal (1988), **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytin İsyanları (1780 - 1880)**, Ankara Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- KILIÇ, Selami (2004), **Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu (22 Aralık 1917- 3 Mart 1918)**, İstanbul, ülke kitapları
- KOCABAŞ, Süleyman (1989), **Kuzey'den Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi**, İstanbul, Vatan Yayınları
- KOCAŞ, M. Sadi (1990), **Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni ilişkileri**, İstanbul Kostaş Yayınları
- KONUĞU, Enver(1990), **Ermenilerin Yeşilyayla'daki Türk Soykırımı (11-12 Mart 1918)**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü
- KURAT, Akdes Nimet (1999), **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar** Ankara, T.T.K
- KURAT, Akdes Nimet (1990), **Türkiye ve Rusya**, Ankara, Kültür Bakanlığı
- LAÇİNER, Sedat (2004), **Türkler ve Ermeniler**, İstanbul, Kaknüs Yayınları
- PERİNÇEK, Mehmet (2007) , **Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi**, İstanbul, Doğan Kitap
- Rus Devlet Arşivi Gizli Belgeleri (2004) , **Türkiye'nin Parçalanması ve Rus Politikası (1914 -1917)**, İstanbul, Örgün Yayınevi
- SARAY, Mehmet (2005), **Ermenistan ve Ermeni İlişkileri**, İstanbul, Atatürk Araştırma Merkezi
- SARAY, Mehmet (1984), **Milli Mücadele Yıllarında Atatürk'ün Sovyet Politikası**, İstanbul, Veli Yayınları
- SEKİ, Yusuf (2004), **Dış Basında Ermeni Meselesi (1999-2003)**, Ankara, Özkan Matbaacılık
- SELVİ, Haluk (2006), **Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa**, Sakarya Üniversitesi Türk Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları
- SELVİ, Haluk (2003), **Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu**, Sakarya Üniversitesi Yayınları
- SÜSLÜ, Azmi (1987), **Ruslara Göre Türklerin Ermenilere Yaptıkları Mezalim**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi

ŞAHİN, Enis (2002), **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917–1918)**, TTK Yayınları, Ankara

ÖZDEMİR, Hikmet (2004), **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, TTK Yayınları, Ankara

URAL, Gültekin (1998), **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, İstanbul, Kamer Yay.

URAS, Esat (1987), **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul Belge Yay.

SÜSLÜ, Azmi (1990), **Ermeniler ve 1915 Tehcir olayı**, Ankara Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yay. No:5

YILDIRIM, Hüsamettin (1994), **Rusların Anadolu Topraklarında Kurdukları İdari Yapı ve Ermenilere Karşı Siyasetleri**, Ankara, TTK Yay.

BELGE-2: Ermenilerin Müslümanlara Saldırıları (Tehcir Dönemi)*

خلاصه
 این معرکه مبارک صیدان روزگار امروزه امروزه در عصری در دوزخ است
 وقت که اهل بیعت و وفادارند بلکه بر علیه اهل بیت علیهم السلام
 قتال کرده بودند در این معرکه و کمانه است که در اردو اردو
 در آن معرکه دو شهید بنا شده است :
 عزیزان ما بحمد رقی فرموده است که عید و ایام بزرگ است
 در مسجدهای این شهر اسلام سینه هجمه بد کائنات اسلام این است که
 و بی سنی و سینه قدرتی چون ابدی که صلوات بر علی و آل و صحبه
 سلام و بجا بر مقابل ایشان است اما او حکمده (۱۵) کینه نفس و ضایع
 سید اولاد است. صلوات صولت بر کینه ده کمره کتلی را بنامیند که
 فتور فاشی طوبی استمال ابدی است. آنچه تو از این است که
 الله ابدی است.
 حدود کرده و در جنگ فاشی است که ایامی قوی کردند بود امروزه بریده
 طوبی ایامی است که کذب ناموراً فاشی است و با اینها بیچاره معلوم است
 قدر سید اولاد و صلوات بر علی و آل و صحبه است که حدود کرده و آن اردو است
 در آن معرکه بیچاره است ایامی فاشی است که خود را در حد خود است
 منطقه نقل است که حدود کرده و در جنگ فاشی است که ایامی قوی کردند بود

BELGE-3: Tehcirin Sebepleri ve Alman Tedbirler*

امینہ محمدہ امینہ سعید			تاریخ تہذیب	تاریخ تہذیب	تاریخ تہذیب
بیت	سود	میز	۱۵۷۸۰	۲۹	۲۰۰۲
			۲۹	۲۰۰۲	۲۰۰۲
<p>اللہ، ایلو، وان، بیس، اریا،</p> <p>چند معمره العزیز ولا بیڈیہ</p>			<p>خلاصہ:</p>		
<p>نفاذ</p> <p>دوسرے کھون بھہ ایڈیڈ ٹویڈ ~~کھون~~ جدولہ جدولہ</p> <p>دوسرے ایڈیڈ لافہ بیٹھ عتد اولرہ نام زمانہ اولرہ بیڈ بوبہ</p> <p>دوسرے ایڈیڈ ایڈیڈ اناطویہ کھدہ بیٹھ بوسہ</p> <p>ایڈیڈ قہا۔ دریکہ ~~ایڈیڈ~~ ایڈیڈ اولرہ بیٹھ برتہ دہا</p> <p>ایڈیڈ اولرہ قہہ اولرہ۔</p> <p>ایڈیڈ</p>			<p>ملفوظات:</p>		

اصف محرمه امین مسجدی

۱۰۷۹ هجری قمری

بیت	سور	مبذ	تاریخ	محل	ملاحظات
					<p>فهرست:</p> <p>ملاحظات:</p> <p>تاریخ: ...</p> <p>محل: ...</p> <p>ملاحظات: ...</p> <p>تاریخ: ...</p> <p>محل: ...</p> <p>ملاحظات: ...</p> <p>تاریخ: ...</p> <p>محل: ...</p> <p>ملاحظات: ...</p> <p>تاریخ: ...</p> <p>محل: ...</p> <p>ملاحظات: ...</p> <p>تاریخ: ...</p> <p>محل: ...</p> <p>ملاحظات: ...</p>

BELGE-4: Sevkiyatta Karşılaşılan Problemler*

خاندان خانی
 وزارت جنگ
 خصوصی

(شيفره)
 ارجو اردو فرمانده

اینمذک کمالاً محال سازه به نقلی و اسلحه در م سلاح آتیه بومس حیدر بزرگی محصولاتی فایده
 ایچونه هست عذبه و ده لاقن به به نقرک و ایس وجود بدم کوبه قدر برودن ایچونه تعلیم کالده کی افراد ده
 استفاده ایلکده بار خدمت غیر مسلم به نقلی ایچمه افراد سازه نل ده کالده بوانسته قصه معوره العتبه
 ولقبده و عبه اسابده دولوی حصادک تانبه ایچر حتم اوده به به نقرک قصه الزم بولدی سواسی دولوی
 و ادرج به نقرک قصه ده دیار بکر ولایتلر بده بیدر سیده بیقت حربه نقلی رتبه طرف عالیده نالیشدر
 ایچمه قوده العاره که نزد عالیدرم معلوم مسلم بونامه امر حصادک زمانه عدم اجواس سکنه فخر و عذر
 عهده و در ولایت سیده آینا اردو نال عا شعی ظهور کوم مقصود و خلدن باعث ادر به کذب محصولاتی
 نطقه وبالافره مقصودت ظلمت بکر ایچمه اوزره حصادک وقت و سریع و تانبه اجواس ایچونه
 ولایتلر لکن و عهده افراد لازم نه قصه ایچر حتم ایجاب ایچره امر سریع و ایس صورتی معصوم
 رجا و هوا به انتق را ایچرم ذاب عالیده راصصدی لزومی والیده تبلیغ ایچشدر اقدام
 ناظم
 ایچر حتم

54/10

BELGE-5: Tehcire Tabi Tutulan Ermenilerin Taşınır Taşınmaz Mallarının Durumu.*

BELGE-6: Yabancılarla İlişkiler*

هـ

خارجی قسملر قیسملر قیسملر

دولت علی عثمانیہ
 خزانہ باشی بنسنداری
 قزو
 ۱۶۵۷
 ۲۷۱

ارشدک رسد صحت کون تہ بیج
 ابدل کھانہ دار
 قلم صحت بدینہ

دولت قسملر قسملر قسملر
 ارشدک رسد صحت کون تہ بیج ارشدک رسد صحت کون تہ بیج
 بزو عواد و کتبه قسملر قسملر قسملر
 رسیده بیان ایلمه اولمسه خبره ده طبع ایلمه
 قسملر قسملر قسملر قسملر قسملر قسملر
 خزانہ باشی بنسنداری
 قزو

BELGE-7: Ermeni Yetimlerine Dair.*

دائرة اوقاف
لا مروت

معمدة الفيز ذليسي تاج بكه (شيفره)

بالان صا

بسم الله

خليفة ابي

اميت عمومه مديري

عمومي

خصوصي

١٨

انيد ده ارقدي بونياه نوانه وحيانك قيه قان اجراء باشونني سوره ده صافان بعيره
سوقدي بي حوده مقلاقي راعى اوله من كورديكي وهدق اوله مقده تا موراك ته فيقيه موراك
صافان راعى حديم الامطاه بولانين هيه تحقيه بائنه بيدريليو- كيه نوانه وحيانك
سوره بيدريك 4 صرافه ايجي تاجين و 600 لورولو بيقده تله اقايد كوره خاسب كولاره توري اولان
تقيده | 14 ربه ايجي

تاج بكه
١٢

BELGE-8: Tehcir Sonrası Ermenilere Dair.*

اسر اعمالات شعبسى
عدد

امینت عمیریه در بره افق قفقازیه

مدرسه -
 شماره ۱۸۷۵
 این اسرار سوخته ایستاده این موقوفه بزرگوار
 این موقوفه در اول آتیه و کونی که موقوفه در سینه
 این موقوفه سوخته و سینه ای که در موقوفه بزرگوار
 طرفه سرت بر آفتاب بر آفتاب موقوفه
 چنانچه ایستاده و این موقوفه بزرگوار
 که موقوفه ایستاده این اسرار در این موقوفه
 اعمه موقوفه بزرگوار و این موقوفه بزرگوار
 و علمه موقوفه بزرگوار

ایستاده بزرگوار

Handwritten signature

سوق تاريخي		اوراق ملي صادره نومروسي		قلم قيد نومروسي		دوبه نومروسي	
تاريخ تبليغ		تبليغ		مورد		تاريخ تسويد	
 مديريت امور ماليه جمهوريه توركيه				خلاصه		۱۵۱۱	
۲۹ قسطه ۱۷ قسطه ۱۶ قسطه				تجدید		۱۵۱۱ ۱۵۱۱ ۱۵۱۱	
<p>تاریخ تسویه ۱۹ ربه اول ۱۳۲۲</p> <p>این سند را در تاریخ ۱۹ ربه اول ۱۳۲۲</p> <p>در دفتر امور مالیات</p> <p>مستحقان</p>							

اوراق نامی صادره نومراری					نم قید نومراری		دوب نومراری	
سوق تاریخی					تاریخ تسوید		مسود	
میس		خلاصه						
تاریخ نیسی								
								
								
		<p>مبینه قیمة ۱۱۰ عددون هم سه مبریت</p>			<p>۱۵۱</p> <p>۷۶</p> <p>۲۷</p>			
		<p>دره تکلیفیه لایحه این اوست در عددن کتک اوله</p> <p>سید باندازه لایحه ۱۹ رده ۱۱۱</p> <p>قطعه و سیزده مین ایستاد و بوند دره موافق ایلک اکتب المالیه مکتبه</p> <p>نصفه مصلحت موجود بولنده</p> <p>دولتیه تیغه ایسه اولدیز بیلدینه نایبه اقداس</p>						
								

داخلیه نظارتی امنیت عمومیہ مدبرتی		۵ / ۴۱۵۸	
بماتلک نامہ تاریخ، روز، دی		میشی	موسوی
		میشی	موسوی
مقالہ اپدنگر		تاریخ تہدیس	تاریخ لکھوید
		۱۹ / ۱۲ / ۱۹۸۰	۱۹ / ۱۲ / ۱۹۸۰
<p>زیر ۱۹ / ۱۲ / ۱۹۸۰</p> <p>بازار لیبیدجہ و مرکز ولایت کھرم بولتاسک</p> <p>در سبب نفاذ ادارہ سیدل تہہ از کاپور بیک لیبول فراسک</p> <p>سین اسرا لیب تہہ از کاپور بیک لیبول فراسک</p> <p>ایچہ تارہ و عسیر ارد لیب تہہ از کاپور بیک لیبول فراسک</p> <p>مقتضہ شد انید</p> <p>مجموعہ</p> <p>فلا فریب لیب تہہ از کاپور بیک لیبول فراسک</p> <p>صاحب کاپور بیک لیبول فراسک</p>		<p>۱۹ / ۱۲ / ۱۹۸۰</p> <p>۱۹ / ۱۲ / ۱۹۸۰</p>	

حلال ملکہ سی - ۸۷۵

داخلیه نظارتی امنیت عمومیه مدیریتی				میرسی	سودی	اوراق عمومی نومرسی
بطلان کفایت تاریخ و روی			نظارت		تلف	
مقاله ایدنلر			فصل در لایحه	تاریخ تیش	تاریخ سود	فلم نومرسی
				۱۸	۱۸	
<p>دوبه ۱۸ روز</p> <p>دولت و احزاب روسی تپه سند بولنه ارنیدک</p> <p>انجمنی ایدنلر</p> <p>سادتہ اچماجدی بودلا</p> <p>مفردن تفصیله تا این صوره</p> <p>عارف مغرب لایحه ایدنلر</p> <p>بیت</p> <p>تیش</p>				<p>تاریخ و کلمه استنادی ایدنلر</p> <p>سیفکی ایدنلر</p>		

لال مطبوعه سی - ۸۷۵

۴

راخله تقي حيدري

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلاة والسلام على سيدنا محمد
 وآله الطيبين الطاهرين
 اجمعين

۱- ۵
 ۹۹۷
 ۹۹۰۱
 ۷۱۸۹

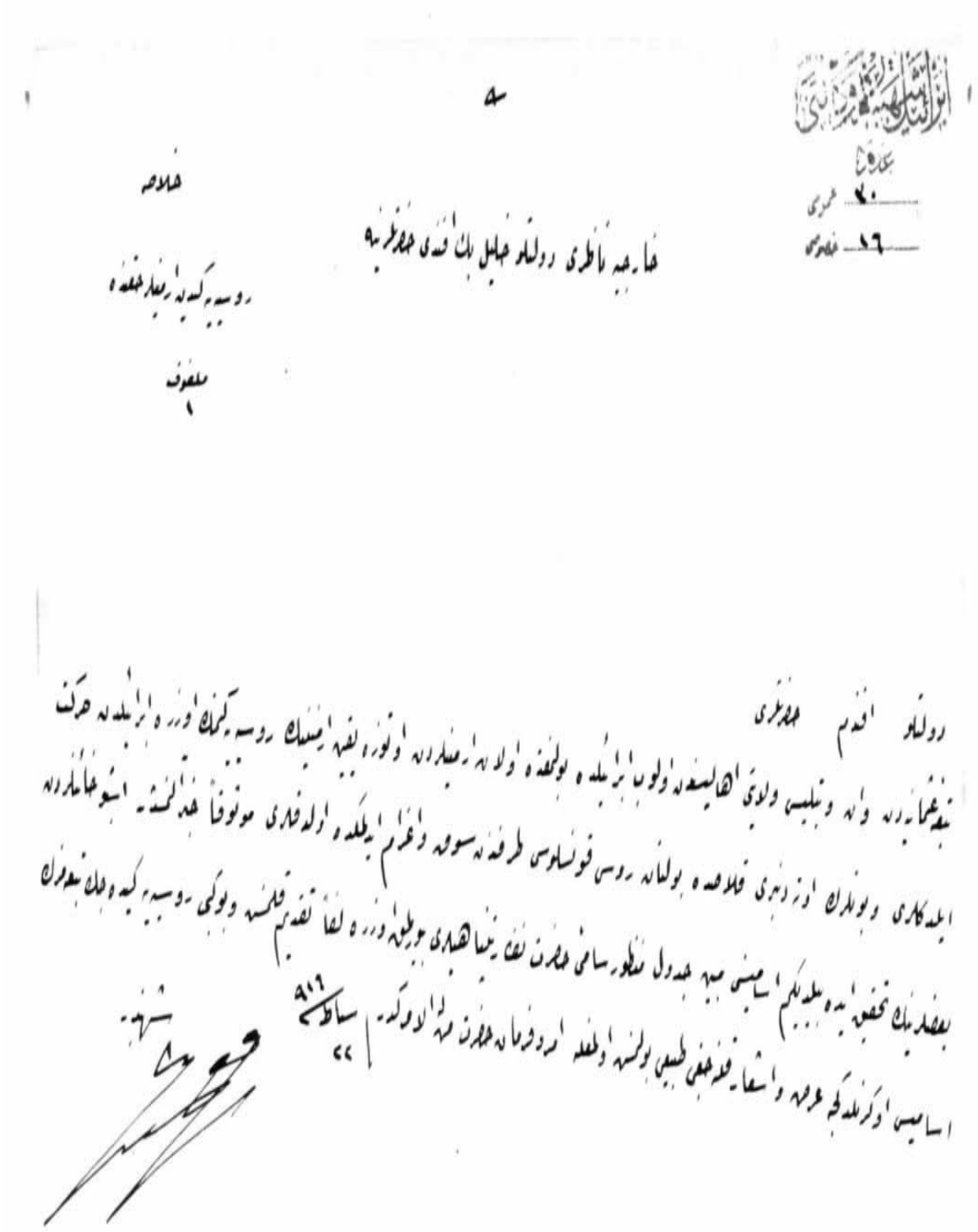
دولتہ اقبال حیدری

اناطولی ده بر نامه تقید دره بر طرفه بنده اسان بولہ طلبہ و بر سنده ده کله جلدی اتحاد بریکه
 چند کون بوندک و کون اسان بولہ بولنوبه ایستانه خود به ایتمه اینه به اتحاد بریکه ایستانه
 غنبدی معانده ایستای دیساره ارض لغبت و فقهی ریتنه رجا داننن ایدیلوبه - بو بایده
 اتحاد ایچسه برقرار و ارا بره موجود معانده برابر عاجلا استعاره جو کس باینده اوردن اناه غنبدی

صدر الاکده - ایدرینه ایستای
 وزیر اعظمی
 وزیریه

BELGE-9: Genel Olarak Ermeni Meselesi İle İlgili*

کمیسیون

دائرة

فقطه دومی و تر اولیه و از اول ریا و عونه و فخر اولیه حاد و اولیه

Volontaire Armenien نام الیوم

استوارترین مقدمه این کوهان اولیه و یک روزند که اینجند و هم اعظم نمادان صفیق طایفه بر حاکم سنانه
 درنده و غیره بدو کار و مفاصده از زحمات ای کوه در آید که فخره طایفه شایه رفتند
 انتقام ساقمت حال اینجند برین آمدی بر که در حد فریاد نایجه تدار این بابیه ارباب اسفانلیه
 کوره زیبا دولت کویه جاسکد بر .

محمد

دوره

Armenia

The Encyclopedia Britannica

این اثر از احمد در سالان بعد از جدا شدن قلمبه در اروپا با همکاری پرورش قندار و کجور
 نیز نظریه محمد نظر این تحقیقند ملا محمد خلیفه در بیون به نقله اخذ اولیایه شاهانی
 ولایت شرف کوه درهای در شهر فدا بر پایه آورده اند بهای آنجا که در اوله سال درواشته
 احوال قبه ایند از کتب سود آورده شده است. همان عاریت اورویا فال محمد آورنده کوز دریا، همان
 اخذ اولیایه بهای کت که اولیایه کبر است ایند نیز بهینه است. دره سده قوز در شکل ایند این در کسان
 و رفته ایند کالفت ایند ... نقله خلیفه است. املاک آرتی اهل قنده عم قبال کرده در شهر
 آگاه خانی سود قطره اولیایه نهید کالفت با دریا ... بر قوز در کسوفان خیمه در اولیایه دریا
 سالده به کت ایند کرده " املاک آرتی ایند در حیات ایند در پایه در کت ایند

محمد

دوره

اورزده خانقاه جوامع دوله سوسه اینکاز است عدیه دوله کوسو رسای از عهده آره سنده ارسید اید
پسته وکی ذیست عمار باذن فولاده اینکای ده کفله بنده سوسه سنده ارسید اید بکله نسیم اورزده بر آناه کوه
کاره صی اینکای خدان و حدیثه کولای اوله حدیثه کیر بکیر انکار اینده دگورن و کورک آینه کور و زین نزل بنده

صون و صیم
شخصه بغه اورزده کیر کیمه و بالغانه کوزلر و اعفان خانبوری کیم بریزر سول کولر ایزر باییم شیه قایمکننده
بکیرکی اولک مسیور خاوند کوزیم این اخلولر خول و نسیم اولی فقط اخلول نموده سوسه کولر ده
ه . ل . رسای .

اورزده آناه خانی کوزلر
بکیر کوزلر
//

بالاده کوزلر رسای نکت خط ده اید بایله
اورزده آناه خانی کوزلر
دور
ایضاً

محمد

نام

x دانه بعد از مرده روسیه جنگ قزوینی اول در روسیه اولاد خلیل مایه وکی نیک (نجیب و دانه دریند
استیغی) نامید ۱۹۱۲ تاریخچه تاریخی ارتش از سده دوازدهم در اولی که در آنکه کمال عماد در دوازدهم
و قیام کوشش بود که اولی که خلیل مایه این اختراع را نامید این اختراع را نامید این اختراع را نامید
نور ارتش در آنکه خلیل مایه در آنکه «ارمنی» جولی حقه که سلطان سده اولاد بر وجه نطقی بود
سده سکه ایند که در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
استغلیان در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
کردار خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
حاکم در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
اینکه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
و سیاحت در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
(۹۷) در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
اینکه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
عماد در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
تاریخچه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
اینکه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
اولاد در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
حاکم در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
ساخته در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
نصف اینکه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه
ارتش در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه در آنکه خلیل مایه

مقدمه

« این فقه ازین آمله در میان اصحابی « عوائف اید را حد نظر جدیدی فرموده شرایحه ازده نفس

مجموعه
دوازده

بسمه سلفان

- ۱ - سوره چه نوشته اند « آفرینش » در مسوحوه خاوان نماید کده ابد نایسه اولین سرگشت
پسندت گون زجرکی « مجله ۷۰ » « آفرینش » شهر خاوانده چه نیربانه . چنلت فالیته و انعامی
دیگرده نقلده بیرون مجله ایله ده .
- ۲ - فقاهه دلاهموسی « فایکجه » ت ۱۸۹۸ ده . چاره نظم ایندیک لوکرتک « مجله ۷۲ »
اربابه عا شمه از آنالده و فرعیایکی « ایجابیه » سیرده « نیربانه » و این کتاب ایله ایسه
تغیبه ایله معاصره . فقاهه این را بجز « مجله ۷۳ » خزان رضا خادیم اولده نامه سبانه اید
انتقال ایله جمیعاً چه دیوه تازه ده دور و دوازده مجله ایله « ایندیک فایده نقله کلامیک قدیم
دیله ایله ده . « فایکجه » این آنالده چه ایندیک حوده بیکرکه « ایندیک فایده نقله کلامیک قدیم
انتقاله کلامیک ایله ده . سوره کلامیک کوریه اقال اید سلات رهانه کلامیک ایله ده
یک یاده ده . کوریه کوریه ایله ده . « ایجابیه » و کلامیک ایله ده . « ایجابیه »
برنامه اخلاقی فیه ده .
- ۳ - باصفا جری تعاقب « فاشانویزه » فقهینک شعبه فقه ایندیک بیانده ایله ایله « مجله ۷۴ »
مدرسه بریانده اور یاده « ایجابیه » ایله ده . « ایجابیه » فقهیه نیربانه و سبانه ایله
ایله معاصره فالیته ایله ده .
- ۴ - نیس روسیه فاشانویزه « کلامیک ایله ده » « فاشانویزه » « فاشانویزه » « فاشانویزه »
درینک سبانه وقت جولانده برده این اخلاقی ایله ده . « فاشانویزه » « فاشانویزه » « فاشانویزه »
ایله فالیته ایله ده . « ایجابیه » « ایجابیه » « ایجابیه » « ایجابیه »
اعضایک ایله ده « ایجابیه » « ایجابیه » « ایجابیه » « ایجابیه »
و سبانه ایله ده « ایجابیه » « ایجابیه » « ایجابیه » « ایجابیه »
بر عودتده « ایجابیه » « ایجابیه » « ایجابیه » « ایجابیه »
و در ده ملک اولدیکه ایله ده . « ایجابیه » « ایجابیه » « ایجابیه » « ایجابیه »

BAKALIB
1911

BELGE-11: Ermeni ve Ruslar Tarafından Yapılan Katliam(1914-1921)

دایره دولتنامه‌های تاریخی عثمانیه
صورتیه

خالد الظاہری
مفتی عام
عمومی
موصی

مخبرده قره کلیان کبره قونق قریس مختاری تدبیر به ارشد دیوطل قریبی محمد به حاج آقا دارلوققه دلی کوی
قره سندیه وانه بولنا محمد به بای بیزه نک دیرک قضا محکم بیس عبدالحجید سلطان کمال اثراندر قوناقی ملازم صبر
دیوطلی نامورده مصلحت اقتدیر معرفتدیر مع التخلیف اذانه افاده لرزده استیلایه معروفه داسلامدرل سکوت قری و قضاوته
سومک ارمن حته لرید برکنده تیغ قاریه دخراره تحمیلدار اشکبدرلر عیاض فیل شیخ اجرا دکنده کلرین آلب سونه اشکری
وقا حجب قورنیلایله بکارم اختیار و هو جعفری ریری ریمی خاندیره طولدریم ره اهراکه دجامع وتر بر لری
خراب و تحقیر و بر طاقم اسلامدرم جدرلرین یا چولیه ره انسته بیسرب صلح اولاندرک اولان اترده اص
ایدرین اجبار تلذذ دههاتم انسر حکمه اولیایه انزع فجاج دهتی ارتکاب ایسکلرین کوردوب ایسکیف میبه
افاده رضولرک ایلک دلسنرین ریرک قانقما ملقنده انصار قانقند اولاندرک و دروزیم رهال قدیم قنر جنی معروفه

۸۰ لوروت تله موقوت

صورت

اورف ففانك ساوانه فزیه . خنده اولوب دشلك ایلدانه خنده بر تقیه قایمده بورایم عله تیار اولمائی
 اولدیه یا لنده معطفه بجه برجم آفد افاده ده بولنده .
 بولنده براغاوله عكر بولمیه رجهن اولدیه كوپنده كیره دشنه عكره اطافه كلفه و ترصد ایله اه عكر بولم
 عده معبودیتنه آفده قاعده اینه كنده عكره كاله دفته والهم ایله خانه لرینه اركك وقا راپد بولم
 اولدیه باقره نقدو زینت انا بیه والوه اولمیه نطوره نامه بولم قدری والکیر دكده ایا هم لافون
 افد و فیل ابیلر . بولملا ی بیه توشك بیه کن بر دینه بیقا بولم کیره فالده قار بولمده دجه
 رنج اولمده با بولم بر قیده زوده شاه اولمیه محمدله زوجهن نالیله . الوده اولمیه محمدیه زوجهن
 فله حوریه و سرباز اولمیه سابعك زوجهن حالت و اسناد اولمیه هینه قزی امینه و سولم اولمیه هینه
 صالحیه قفدن و طوره و فضیله زوده ایضا اولمیه اكله بیغز افاد اولمیه واقع اولمده جاوزه واجابیه
 فعلی شیک باقیات شاهد بولم به کوبده بر هفقه بیقا مدح و شمه عکسینه و هینه جاوزه ای و عصب رساده
 معامله اولمیه کوبده قدر وراج ایله بولنده عكره دکور و انان بولم و کوبده هکس بزه یه طوغری سوره
 اولمده ایله درق قهرمه عیان اولمده حالیم اف اولمیه بکوبه کوبیه قاحیفه موقوت اولمده بولم
 کلام بیه زده بیاناته زولمیه و برکله افاده بالقره کتبیل طوقوتده امنیا ایلدی

Handwritten signature or mark at the bottom of the document.

BELGE-12: Sovyet Ermenistan'ının Yazarlarından S. G. Pirumov'un Yurtdışındaki Taşnaklar Başlıklı Kitabından*

Çarlık Bakanı Lobanov-Rostovskiy,¹ “Ermeni meselesi”nde kendi hükümetinin politikasını karakterize ederek istisnai bir kesinlikte ve arsızca şunu açıklamıştı: “Bize Ermenisiz Ermenistan lazım!”

Ermeni milliyetçiliğinin saldırgan partisi Taşnaksutyun, Çarlık bakanının sloganını hayata geçirmek için bütün gücüyle her şeyi yaparak, bayrağına şunu yazdı: “Bağımsız ve birleşik Ermenistan!” Ve... Çarlık generallerinin, İngiliz bakanlarının, Fransız bankerlerinin, Amerikan “hümanistlerinin” ve bütün papazların “yardımıyla” Türkiye’de bir “Ermenistan” a ulaştı, ama gerçekten de Ermenisiz.

---

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), **Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi**, İstanbul Doğan Yayınları

BELGE-13: General Prof. Dr. N. G. Korsun'un Kızıl Ordu Harp Akademisi'nde Askeri Coğrafya Dersinde Okutulan "Türkiye" Adlı Eserinden*

Ermenilerin Dünya Savaşı'na² kadarki özellikle Ermeni vilayetlerinde yoğunlaşmış (Van, Bitlis, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Sivas, Trabzon ve Adana İstanbul'da ise nüfusun yüzde 15'ine varıyordu) toplam nüfusu 1 500 000 kadardı. Bütün bu bölgelerdeki Müslümanlar (Türkler ve Kürtler), Ermeni nüfusundan beş kat daha fazlaydı, ancak 1914-1918 savaşı öncesinde bize³ katılan topraklardaki Ermeni nüfusu, Anadolu'daki Ermeni nüfusunun üçte ikisini oluşturuyordu, ancak burada da Ermenilerin toplam nüfus içerisindeki payı yüzde 25'ti ve burada da Müslümanlar iki kat daha fazlaydı.

---

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), **Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi**, İstanbul Doğan Yayınları

BELGE-14: Ermeni Sovyet Tarihçi A. A. Lalayan'ın "Karşı Devrimci Taşnaksutyun ve Emperyalist Savaş 1914-1918" Başlıklı Makalesinden*

"Gönüllü" hareketi, kana susamış humbapetalarn (Andranik Paşa, Amazayep ve diğerleri) komutasındaki Taşnak birliklerinin Türk kadınlarını, çocuklarını, yaşlılarını ve hastalarını ortadan kaldırmak işinde azami "cesareti" göstermelerini ifade etmektedir. Taşnak birlikleri tarafından işgal edilen Türk köyleri, orada yaşayan insanlardan "kurtarılmış" ve tanınmaz hale getirilmiş kurbanlarla dolu bir harabeye çevrilmiştir. (...)

Görüldüğü gibi Taşnak gönüllü hareketinin sonuçlarından biri on binlerce Türk emekçisinin imha edilmesidir. (...)

---

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), **Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi**, İstanbul Doğan Yayınları

BELGE-15: Bir Ermeni Yetkilinin “Rus – Türk Savaşında Ermeni Gönüllü Birliklerinin Faaliyetleri” Başlıklı Raporundan*

(...) Hükümet¹ çevrelerinde savaşın 1915 baharından önce başlamaya-
cağı öngörülüyordu. Demek ki, faaliyetleri iyi temeller üzerinde inşa et-
mek için oldukça zaman vardı. Fakat olaylar, düşünüldenden daha hızlı
gelişti. Yönetim organının hükümetin talebi üzerine işi olağanüstü biçim-
de hızlandırması gerekti, öyle ki savaşçıların seçiminde sıkı kstaslar uy-
gulanamadı ve iki üç hafta içerisinde bütün gönüllülerimizi sınıra yığmak
zorunda kaldık. Gönüllü hareketi esnasında Ermeni halkı, genel bir coş-
kunluk gösterdi; binlerce yaşlı ve genç, sağlıklı ve hasta, savaş eğitimi al-
mış ve almamış olan, iyi ve kötü, erdemli ve erdemsiz kişi örgütlenme
bürosunun emrine yazılmak için akın etti. Ve bunları geri çevirmenin im-
kânı yoktu. Ermenilerin ayak bastığı yerkürenin en ücra köşelerinden,
hatta Yeni Buhara'dan ve Amerika'dan dahi gönüllüler geldi. Cahilini de
eğitimsini de tek bir fikir coşkulandınyordu, hepsinin kalbi bir atıyor-
du, asırlık zincirlerini kırmaya gidiyorlardı. Peşi sıra gece ve gündüz,
günlerce ve haftalarca gönüllü kayıtlarının yapıldığı yerin eşğini aşındır-
dılar. Kaydalana karalar directiler, rica ettiler, bazen tehditler savurdular,
hatta ağladılar. Ermeni halkının ruhunun derinliklerinde saklı erdemi
gösteren ne kadar dokunaklı tablolar ortaya çıktı kayıtlar sırasında.

---

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi, İstanbul Doğan Yayınları

BELGE-16: Ambartsum Arakelyan'ın Mşak Gazetesinde 20 Eylül 1914'te Yayınlanan Makalesinden*

(...) Tarihin hükmü acımasızdır: Türkiye, kendi başına bağımsız bir organ olarak yaşayabilecek durumda değil; o ölmek ve parçalanmak zorunda ve onun enkazından bağımsız, özgür ve uygar bir yaşama başlayacak yeni devletler yükselecek. Türkiye, parçalara ayrılmak zorunda. Bu, tarihin ve mantığın kaçınılmaz talebidir.

---

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), **Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi**, İstanbul Doğan Yayınları

BELGE-17: Kars Bölgesi Askeri Vali Yardımcısının Kars Bölgesi Askeri Valisine Tehcir Öncesinde Yazdığı 4 Ocak 1915 Tarihli ve 2 No.lu Rapor*

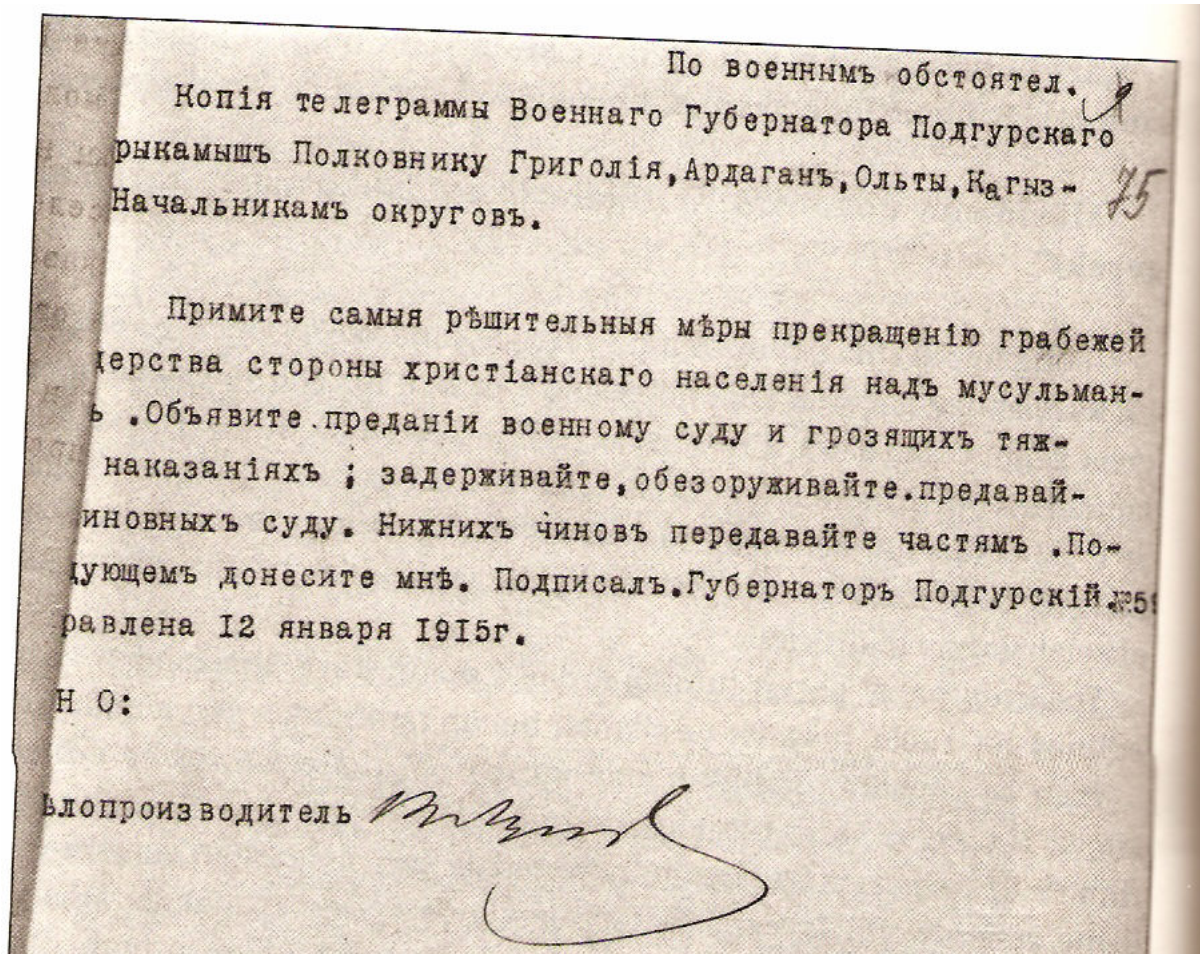
Geçtiğimiz aralık ayının 28'inde Verh, Kotanlı köylerinden ve Soğanlık kazasından geçerek kale bölgesine girerken Kotanlı'ya yağma amacıyla gelmiş olan Türk tüfekleriyle ve Rus Berdanka tüfekleriyle silahlanmış on bir Ermeni'nin ve ikisi Ermeni biri Rus olan 39. Topçu Tugayı 1. Bataryası'nın üç küçük rütbeli askerinin, memur Ramfopul ve bana eşlik eden muhafızlarla birlikte benim tarafımdan tutuklandığını siz ekselanslarınıza bildiririm.

Yukarıda bahsi geçen tutuklulardan Kotanlı köyü ahalisinden gasp edilmiş 100 ruble, belgeler ve silahlar benim tarafımdan geri alınmıştır.

Para ve silahlar şimdilik bende duruyor; birliklerine teslim edilen küçük rütbeliler hariç tutukluların ayrıntılı tahkikatı ise, 30 aralık tarihli ve 81 no'lu raporda benim tarafımdan Kars bölgesinin general-valisine sunuldu. Bu raporda Kotanlı köyünde 7 yaya muhafızın Müslüman köylerini Ermenilerin saldırılarından korumakla tam sorumlu olarak bıraktığımı rapor ettim.

---

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), **Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi**, İstanbul Doğan Yayınları

BELGE-18: Askeri Vali Podgurskiy'in Sarıkamış'a Albay Grigoliya'ya ve Ardahan, Oltu, Kağızman Bölgeleri Komutanlarına Telgrafı*

Savaş koşulları kapsamında

Hıristiyan nüfus tarafından Müslümanlara karşı girişilen yağmanın ve çapulculuğun önlenmesi için her türlü kararlı önlemi alın. Ağır cezalarla korkutarak askeri mahkemeye verileceklerini bildirin; tutuklayınız, silahsızlandırınız, suçluları mahkemeye veriniz. Küçük rütbelileri birliklerine teslim ediniz. Gelişmeleri bana bildirin.

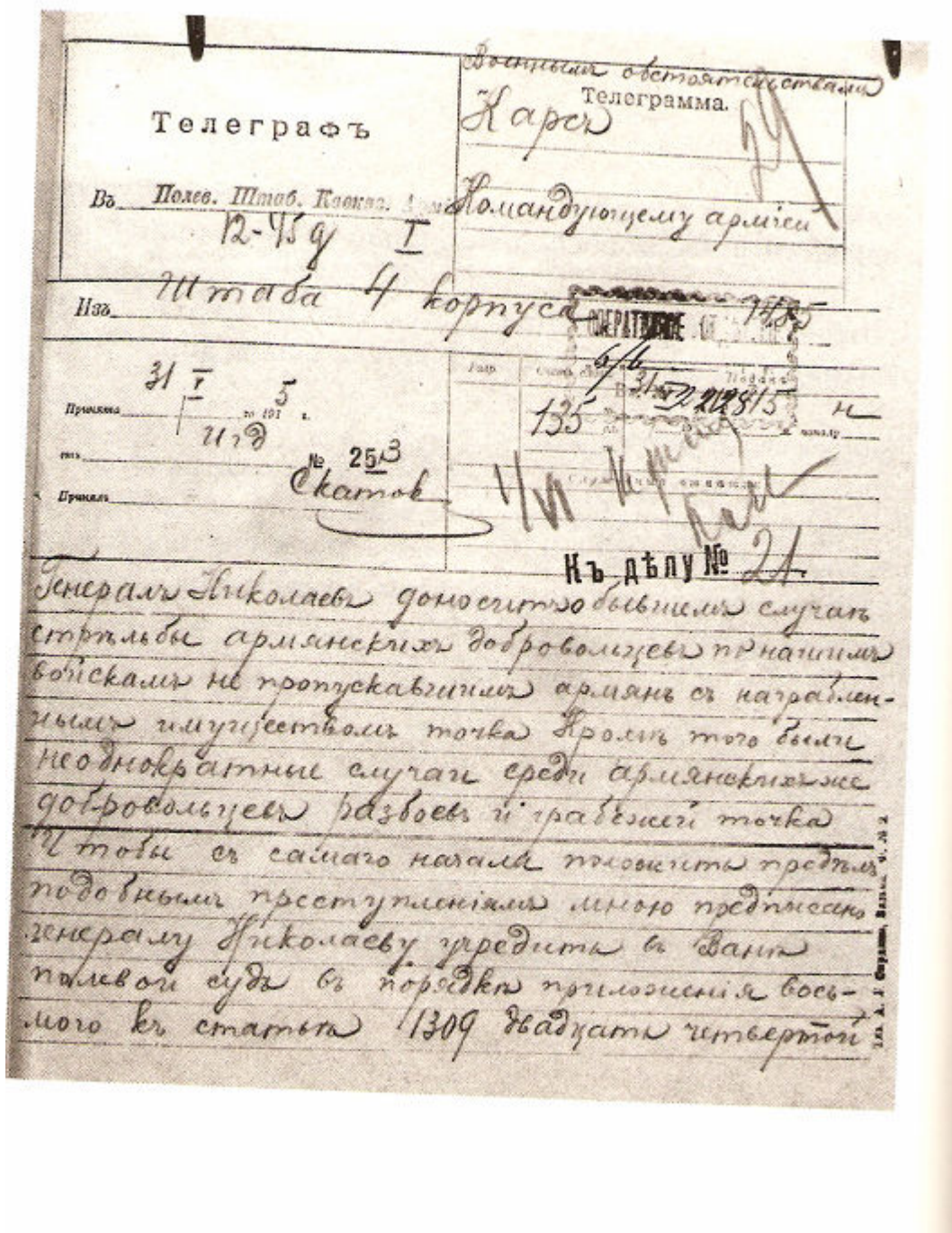
No 59. 12 ocak 1915'te gönderildi.

Podgurskiy
Askeri vali

---

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), **Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi**, İstanbul Doğan Yayınları

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi, İstanbul Doğan Yayınları

BELGE-19: 1915 Şubat'ında Tiflis'teki Bütün Ermenistan Milli Kongresinde Taşnaksutyun Partisinin Askeri Kanat Temsilcisinin Yaptığı Konuşmadan*

Bilindiği gibi, Rus hükümeti savaşın başında Türk Ermenilerini silahlandırmak ve savaş sırasında ülke içinde ayaklanma çıkartmak için hazır hale getirmek amacıyla hazırlık gideri olarak 242 900 ruble verdi. Gönüllü birliklerimiz Türk ordusunun savunma hattını yırtıp, ayaklananlarla birleşerek cephe ve cephe gerisinde anarşi yaratmak, bununla birlikte Rus ordularının geçişini ve Türk Ermenistanı'nı ele geçirmesini sağlamak zorunda.

---

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), **Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi**, İstanbul Doğan Yayınları

BELGE-20: Sovyet Ermenistan'ı Devlet Adamı B. A. Boryan'ın "Ermenistan, Uluslar arası Diplomasi ve SSCB" Adlı Eserinden*

Kendiliğinden anlaşılacağı gibi, askeri harekâtın cephe gerisinde on bin kişilik bir kitlenin devlete karşı ayaklanma¹ çıkardığında ve bunun haritada varlığını ilan ettiğinde, devlet düşüncesi, devlet iktidarının ve devlet adamlarının meşru müdafaa adına sorumlu önlemler alması gerekir. Ayaklanmayı bastırmanın imkânlarını arayıp bularak ve kendi devletini korumak gibi ortada duran önemli bir görevi unutmadan bu ilke tamamıyla uygulanabilir: Amaç, aracı haklı kılar. (...)

Ermenilerin ayaklanması, onların tarihi ve hukuki hakkıdır. Eğer devlet, halk ayaklanmasını sert bir şekilde eziyor ve ayaklananları bastırıyorsa, bu da onun tarihi ve hukuki hakkıdır.

---

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), **Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi**, İstanbul Doğan Yayınları

BELGE-21: Taşnaksutyun Partisinin Dışişleri Bürosu Başkanı Zavriyev'in Çarlık Rusyasının Londra ve Paris Büyük Elçileri Benkendorf ile İzvolskiy'e 1915 Mayısında Gönderdiği Mektuptan*

Bugünkü savaşın ilk günlerinden beri Rusya Ermenileri, Rusya'da ve **Türkiye**'de savaşa katılmayı beklemektedir. Bu durum, savaşın sonunda Ermeni meselesinin yeniden gündeme alınması ve kesin şekilde **çözümlenmesi** umudunu doğurmaktadır. Bu sebeple Ermeniler, yaklaşan **olaylara** katılmaktan geri duramaz, bundan ötürü savaşta en hararetle **biçimde** yerine almalıdır. (...)

---

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), **Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi**, İstanbul Doğan Yayınları

П л а т а				Передана.	
средачу	руб.	к.	Омуръ Эрмандъ изъ		ю _____ ч. м. пополу.
всего					со _____ прог. № _____
ИТОГО					Передать _____
Разрешъ	Число словъ	П О Д А Н А.		Служебна омятка.	
	ш.	_____ то _____ час. _____ мин. пополу _____		Вр. 1923.	
	сл.				
	ш.				
Тифлисъ				Нъ дѣлу № 21	
Командующему Арміей					
<p>Докладываю телеграмму Генерала Огановскаго двоекочіе Генераль Николаевъ доносить едаются много курдовъ около Соръ сдалось 500 точка Просяты ихъ препроводить въ тылъ точка Не разрѣ- шиль приказаль отобрать оружіе и употреблять ихъ на соотвѣт- ствующія работы точка Затрудняютъ въ особенности женщины и дѣти которыхъ въ Ванѣ болѣе тысячи на попеченіи американ- ской миссіи точка Еще нѣсколько тысячъ собралось близъ Соръ точка Отправлять ихъ предѣлы Турціи очень далеко и по дорогѣ вѣроятно будутъ задержаны армянами поэтому разрѣшилъ оставить ихъ на попеченіе самихъ сдавшихся курдовъ 5827 Генераль Огановскій. Эрмандъ.</p> <p><i>Генералъ</i></p>					

BELGE-22: Rus Orduları Kafkas Cephesi Başkomutanı Prjevalskiy'in, Tiflis'teki Askeri Genel Valiye Telgrafı*

Prjevalskiy'in 10 mayıs [1917] tarihli ve 4269 no'lu telgrafının kopyası.
Askeri Genel Vali'ye.

Tiflis

Nisanın ortasında Aşkale bölgesinde Türklerin toplandığına dair bilgi geldi. Urati, Cın, Merdiven köylerinin aranmasıyla bu söylentilerin doğru olmadığı ortaya çıktı. Sadece dokuz asker tutuklandı. Bununla birlikte istihbaratçılar grubunun komutanının raporuna göre Aşkale'de demiryolu müfrezesinde gönüllü çalışan Türkler, ona yakında greve gitmek zorunda kalacaklarını belirtmişler, çünkü Rusya'dan gelen Ermeni göçmenler, yakın zaman içerisinde Türk katliamı yapmaya hazırlanıyorlarmış. Ermeniler tarafından yapılacak böyle bir hareketin gerçekleşmesini önlemek için gerekli emirlerin verilmesini arz ederim. 4269.

Prjevalskiy

---

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), **Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi**, İstanbul Doğan Yayınları

ТЕЛЕГРАММА			40
Платна	руб.	к.	Передана
Итого	191 г.	М	Передано
ГАСАНЪ-КАЛА			
<p>Передая телеграмму комиссара провинцій Турціи занятых по праву войны двоеточіе Отъ временнаго комиссара Гасанкалинскаго округа Сперанскаго и Предсѣдателемъ особаго Закавказскаго комитета получена телеграмма 18 мая 2691 двоеточіе послѣдніа двѣ три недѣли въ селеніа района Пассинской долины переселяется масса семействъ армянъ бѣженцевъ изъ тыла большей частью русскихъ подданныхъ которые занимаютъ самовольно помѣщенія коренныхъ</p>			

жителей турокъ помѣщенія отведены для войскныхъ а также пашни сѣнокоса выгоня мѣстныхъ жителей разсѣяніе армянъ по селеніямъ Гасанкалинскаго округа производится безъ вѣдома Окружнаго Комиссаріата по плану переселенія эвакуируемаго населенія района Огнотъ Эраинджана. Прошу срочнаго распоряженія приостановить таковое переселеніе организованное армянскими обществами давъ мнѣ руководящія по сему указанія точка Сообщая это Штабу арміи по повелѣнію особаго Закавказскаго Комитета прошу распоряженіемъ воинскимъ частямъ оказать комиссару Сперанскому содѣйствіе 1862 Комиссаръ Изаницкій точка Командир приказалъ оказать Комиссару Сперанскому содѣйствіе

В. А. Степановичъ
М. И. Степановичъ
М. И. Степановичъ

В. А. Степановичъ
М. И. Степановичъ

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi, İstanbul Doğan Yayınları

BELGE-23: Kafkas Cephesi Karargah Komutanının Kafkasardı Komiserliğine Telgrafı*

Kafkasardı Komiserliği'ne,

Erivan Müfrezesi komutanından Kürtler ve Tatarlar ile Ermeniler arasındaki çatışmalar hakkında bilgi alındı. Bazı köylerin, örneğin Reganlu'nun, garnizonun siperleriyle çevrilmiş olması araçlara ve trene saldırılara yol açıyor. Eğer şimdi hemen başında, bu bölgede Müslümanlar ile Ermeni nüfus arasında doğmakta olan kanlı çatışmalara son verilmezse, kesin emin olabiliriz ki, kırım hızlı bir şekilde her yere yayılacaktır.

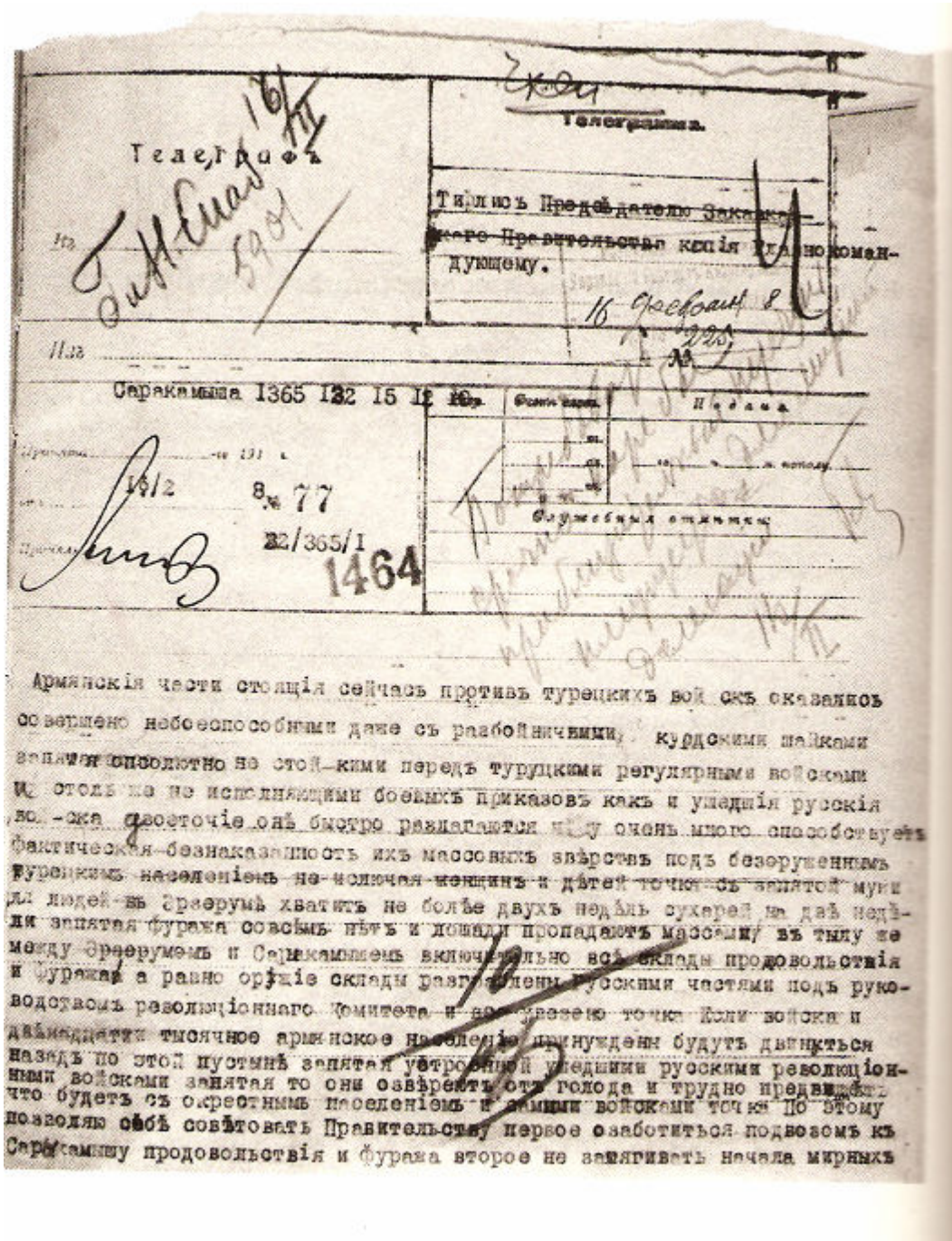
Bu durumdan kaçınmak için bu bölgeye halka ahlaki bir yoldan etki etmek amacıyla bir Müslüman-Ermeni heyeti göndermek kesinlikle şarttır. Şüphe yok ki, eğer bu kırımı durduramazsak bunu takiben Culfa'yla demiryolu bağı kopacaktır.

Meseleyle ilgili gerekli emirlerinizi arz ederim.

Karargâh Komutanı
Tuğgeneral Levandovskiy

---

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi, İstanbul Doğan Yayınları

*PERİNÇEK, Mehmet(2007), Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi, İstanbul Doğan Yayınları